

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIII. évfolyam

2016. 2. szám

E számunk szerzői

Géra Eleonóra (ELTE BTK Történeti Intézet, habil. egyetemi docens),
Oross András (Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség, levéltári delegátus),
Szabados János (Szegedi Tudományegyetem, tanársegéd)

ELTE BTK = Eötvös Loránt Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:

Bárczy István Alapítvány és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

A keresztény hadak bevonulása Buda várába 1686. szeptember 2-án.

In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.
Magyarország III. kötete. Bp., 1893. 51. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Pantopress Nyomda Kft.
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXIII. évfolyam

2016. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) ***Lapinformációk***

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szent-pétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS (felelős szerkesztő), SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

GÉRA ELEONÓRA

PILLANATKÉPEK AZ OSTROM UTÁNI BUDÁRÓL: TÖRÖK HADIFOGLYOK, KINCSKERESŐK, SZERENCSEVADÁSZOK*

Buda visszafoglalásának története a kortársak körében is nagy visszhangot váltott ki, a téma iránti érdeklődés azóta sem csökkent, 1686 minden gyermek számára kötelező tananyag, ebből következik, hogy a török kiűzésének témáját érintő összes kötet elmaradhatatlan részévé vált a hetvenöt napos ostromhoz vezető események, majd a sikeres roham ismertetése. Még az ezt követő fosztogatásról, a keresztények kegyetlenkedéseiről és a tűzvészről is hozzáfűznek néhány mondatot az olvasóknak. Ezzel szemben a bevétel utáni időszak eseményeiről legfeljebb dióhéjban hangzik el néhány fontosabb tudnivaló: újszerzeményi terület, kamarai igazgatás, német és rác lakosok betelepítése, magyarok diszkriminálása, katolikus központ, 1703-ban a szabad királyi rang ismételt elnyerése. Tekintettel az ostrom témájának közismertségére, úgy vélem, a Buda ostromáról készült kötetek, tanulmányok felsorolását és historiográfiai elemzését mellőzhetem, inkább azt a néhány munkát emelem ki, amelyeknek készítői önálló kutatást, feltárást végeztek azzal a céllal, hogy az ostromot követő napok, hónapok eseményeit is feltárják. Az alább következő szerzők kiemelését indokolja az is, hogy a kérdést érintő tudományos és ismeretterjesztő munkákban, tankönyvekben egyértelműen felismerhető kutatási eredményeik hatása. Időrendi sorrendben az első ilyen munka Károlyi Árpád monográfiája, ami a bécsi levéltári anyag felhasználásával az 1886-os évfordulóra jelent meg.¹ Károlyi a hadifoglyok kérdésének, ha nem is többet, de néhány lapot azért szentel. A visszafoglalás utáni első év legavatottabb szakértője azonban kétségtelenül Bánrévy György, aki szintén a bécsi levéltári források segítségével szinte napról napra dokumentálta az eseményeket, olyan pontossággal és részletességgel, hogy tanulmánya máig megkerülhetetlen alapmű.²

* A tanulmány a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum (Bécs) Ösztöndíjának támogatásával készült. Szakmai és baráti segítségért külön köszönet illeti Oross András bécsi magyar levéltári delegátust.

1 *Dr. Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavivása 1686-ban. Bp., 1886. (a továbbiakban *Károlyi*, 1886.)

2 *Bánrévy György*: Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 5. (1936) 242–269. p. (a továbbiakban *Bánrévy*, 1936.)

Jelen tanulmányom tulajdonképpen Bánrévy György munkájához szolgáltat adalékokat, azaz az első hivatalos intézkedések részletezésének ismételése helyett az általa csak érintett hadifoglyok, kincskeresők és hazárdírózók kérdését mutatom be bővebben. A kamarai igazgatásról és az erőrendszer újjáépítéséről ugyancsak születtek tudományos igényű feldolgozások, így erre sem szükséges kitérnem.³ A számos forráskiadás felsorolása helyett sokoldalúsága miatt Szakály Ferenc háromszáz éves évfordulóra összeállított kötetét emelném ki: törökök, zsidók, örmények, keresztény szövetségesek tudósításait, visszaemlékezéseit olvashatjuk a kormányzati szervek hivatali működése közben keletkezett iratokkal vegyítve. A kötet végén külön fejezet foglalkozik a rabokkal.⁴

Az egész keresztény világ feszülten figyelte a középkori magyar főváros ostromát. Henrik szász választófejedelem a győzelem napjáról, szeptember 2-ről így írt naplójában: „A törökök közül — kik valamennyi fogoly vallomása szerint több mint 4000 kardnyi erő képviseltek — 2000-nél is többet megölték, a többi fogságba esett. A zsákmány nagy volt, s csaknem mindenki, még a gyerekek is a városba rohantak, hogy részesedjenek belőle, különösen sok szép ló és asszony esett prédául; s ez a zsákmány még sokkal nagyobb lehetett volna, hiszen ismeretes az, hogy milyen messzi híres gazdagsága volt ennek a városnak, hacsak a kapzsiság vagy a reményvesztettség, avagy a végzet tűzbe nem borította volna a várost; 6 óra felé gyulladt ki, s annyira elterjedt a tűz, hogy kilenc óra tájban már minden lángban állott, s a város képe Trójának volt a mása.”⁵ Lotharingiai Károly herceg, a fővezér tudósításában az ostromok természetes velejárójának tartotta a fosztogatást és a gyűjtogatást, utóbbi szükségességére logikus magyarázattal is szolgált: „Így a mieink a császári fegyverek nagyobb dicsőségére kemény küzdelmet folytattak, (ugyanakkor) kifosztották az egész várost, és ahogyan ez ilyen alkalmakkor másként nem is történhet, fáklyaikkal felgyújtották a külön-

3 Legújabban Oross András levéltári forrásokra épülő monográfiájában a kamarai igazgatás kiépülését összekapcsolta a katonai igazgatás megszervezésével és az erődítményrendszer építésével, a kötet nagy előnye a török alól felszabadított városok számtalan párhuzamos példája. Oross András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Bp., 2013. Budára vonatkozólag lásd különösen: 57–59. p., 147–154. p., 168–172. p.

4 Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. Összeállította: *Szakály Ferenc*. Bp., 1986. (a továbbiakban *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986.)

5 Részletek Henrik szász herceg naplójából Buda ostromáról és visszafoglalásáról 1686. augusztus 28. — szeptember 4. 24–25. p. Idézi Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686–1873. Szerk.: *Bácskai Vera*. Bp., 1971. Budapest Főváros Levéltára (Források Budapest Múltjából 1.) (a továbbiakban *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez*, 1971.)

böző gyúlékony árukat (anyagokat), mások el-elhagyták izzó kanócaikat, megint mások tüzet vetettek a gyapot, fa és más gyúlékony anyagok közt elrejtőzött törökökre. Így azután az egész város égett, ami által sok, kétségkívül értékes holmi elpusztult és egyetlen ép ház sem maradt.”⁶ A felszabadítást követően az egész kontinensen örömmámor söpört végig, I. Lipót propagandagépezete minden alkalmat kihasznált az uralkodó dicsőítésére. A Budáról kiadott, több nyelven terjesztett ismertető emellett azt a célt is szolgálták, hogy kedvet csináljanak az új telepéseknek.⁷ Az örömmámmal párhuzamosan ugyanakkor kritikus hangok is hallatszottak, amelyek a várost felszabadító keresztények kegyetlenségéről, az ostromot követő borzalomról számoltak be.⁸ A „szabad rablás” időszakáról és a fogolyszerzésről a következőket írta a szemtanú Johann Dietz, a brandenburgi sereg felcsere: „Amint egy égő pince előtt haladtam el, egy öregasszony jött velem szemben két gyönyörű lányával. Sírva átkulcsolták térdeimet, és olyan nyelven, amit nem értettem, védelemért és életükért könyörögtek. Megnéztem őket. Nyúlánk, szép hajadonok voltak, az egyik 12, a másik 18 éves lehetett. Elutasítottam őket, de a kabátomba kapaszkodtak, hogy velem jöhessenek a táborba. Soká gondolkoztam, hogy mit tegyek velük. Pedig hiába törtem a fejem, mert alighogy a sátramba vittem és enni-innivalóval láttam el őket, a tábornok, Schöning parancsát hozták. Hallotta, hogy szép török nőket hoztam, ezek foglyok, és őt illetik, azonnal küldjem őket át hozzá. Szomorúan bár, de meg kellett tennem, és odavesztett a szép zsákmány. Még egyszer bementem Budavarába, de nem szerezhettem semmit, minden égett. Az volt a hiba, hogy fiatalember létemre nem álltam össze senkivel, egyedül barangoltam. Ha találtam is valamit, nehéz volt, vagy elvették tőlem erőszakkal. Két szép ökröt és egy lovat is így vettek el tőlem a császáriak, akik telhetetlenek voltak, mint az ördögök, s ráadásul agyon is akartak szűrni.”⁹

6 Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686. Sajtó alá rendezte, fordította, a szójegyzéket és a mutatókat készítette: *Mollay Károly*, Bp., 1986. 214. p. (a továbbiakban *Lotharingiai Károly hadinaplója*, 1986.)

7 *G. Etényi Nóra*: Buda különlegességei. Traktátus a töröktől visszavírt városról. In: „Nem sülyed az emberiség!” ... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Szerk.: *Jankovich József*. Bp., 2007. 1445–1453. p.

8 A Várban történt mészárlás szörnyűségeit részletezi például az ostrom szemtanújának, egy spanyol jezsuita tábori papnak a beszámolója is, akinek a leírása 2000-ig ismeretlen volt a magyar tudomány előtt. *Galántay Ervin*: Buda ostroma, 1686 — spanyol szemmel. In: http://old.bparchiv.hu/id-596-galantay_ervin_buda_ostroma_1686.html (a letöltés dátuma: 2016. szeptember 13.)

9 Idézi *R. Várkonyi Ágnes*: Buda visszavívása, 1686. h. n., 1984. 322–324. p. (a továbbiakban *R. Várkonyi*, 1984.)

Amit Buda értékeiből, gazdag kultúrájából nem pusztított el a hetvenöt napig tartó ostrom, majd a három napos tűzvész, azt megtették a fosztogató katonák. Egyedül a romok felmérésével megbízott császári hadmérnökről, Luigi Ferdinando Marsigli-ről mondhatjuk el, hogy a zsákmányszerzés helyett célzott értékmentésre vállalkozott: összeszedette a romok közül a még menthető értékes könyveket — köztük néhány Corvinát —, iratokat, s ezeket a császári udvarba, kisebb részét pedig szülővárosába, Bolognába vitette.¹⁰

A fogság első napjai, keresztény és zsidó rabok

A győztesek által begyűjtött hadifoglyok pontos létszámát a körülmények és a forrásokban megjelent ellentmondások miatt nehéz utólag megállapítani. A védők elszántan harcoltak, a keresztény csapatok a betörést követő szabad rablás során sokakat megöltek, így aránylag kevés hadifoglyot ejtettek. Henrik szász herceg visszaemlékezésében 6000 főre becsülte a fogságba vetett budaiak számát. Ezt, a nyilvánvalóan túlzó, elsősorban propaganda célokat szolgáló számot közli Károlyi Árpád, de a későbbi szakirodalomban is feltűnik.¹¹ Lotaringiai Károly szeptember 3-án kelt bejegyzésében azt írta, hogy a külváros egyik nagy mecsetjébe és egy másik házba összehozták a rabok száma asszonyok és gyermekek nélkül mintegy kétezer. Bánrévy György az 1686 októberének végén kelt híradásból kiindulva 1680 törökről (férfiak, nők, gyermekek) beszél, amit a korábban, szeptember 8-án készült velencei Cornaro jelentésével vet össze, amiben 2000 főről esik szó.¹² Bánrévy ebből arra következtet, hogy a 320 főnyi különbség a keresztény és zsidó foglyok létszámából ered. Az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara 1687 tavaszán közös konferencián tárgyalt az ország különböző részein fogságba esett törökök sorsáról. Az e közben keletkezett dokumentumokban Budát illetően eltérő adatokat találunk, ezek szerint 2260 vagy 2333 törököt fogtak el a város

10 Károlyi, 1886. 417–418. p.; *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 93–113. p.; R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása 1683–1699. Bp., 1987. 110. p.

11 Károlyi, 1886. 418. p.

12 Bánrévy György az Udvari Kamara Udvari Haditanácsához írott (1686. október 26.) levelére hivatkozik, ebben kéri: tudassák a budai parancsnokkal, hogy az 1680 törökért kapott váltságdíjat Buda újjáépítésére kell fordítani. Bánrévy, 1936. 249. p.; A dokumentum szövegét Haraszi György fordításában közli Szakály Ferenc lásd *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 577. p.

bevételekor, hangsúlyozzák, hogy kifejezetten olyan muszlimokról van szó, akikért váltságdíjat lehet kapni.

De milyen körülményekből adódnak az eltérések? Minden katonának engedélyezték a fogolyszedést, így a tisztek mellett a legtöbb muskétás is szerzett rabokat, akiket, mivel maguk nem tudtak volna gondoskodni róluk, jó pénzért szinte azonnal továbbadtak. A katonák ugyanakkor pontosan tisztában voltak a váltságdíj-üzletben rejlő lehetőségekkel, ezért nem minden foglyot jelentettek be a hatóságoknak, hanem a legnagyobb titokban csempészték ki őket a városból. A katonák mellett már a helyszínen voltak a foglyok iránt érdeklődő civilek is, akik a közkatonáktól vették meg őket.¹³ A zsidó Schulhof Izsák menekülése közben két vásárlóval is találkozott, a másodiknak — az általa úrnőnek nevezett asszonynak — köszönhetően maradt életben, a katonák ugyanis megölték volna, mivel még estére sem talált vevőre. Takáts Sándor egy magát pest-budai plébánosnak nevező bizonyos Valekovics Istvánról állította az általa látott források alapján, hogy török rabokkal kereskedett, s Johann Stephan Werlein budai kamarai inspektor 40 rabot vett volna át tőle 1000 forintért.¹⁴ Az a szóbeszéd járta, hogy néhány tisztt 1686 novemberére közel 1600 forint jövedelemre tett szert eltitkolt hadifoglyaik váltságdíjából. Köztudott volt továbbá, hogy a bajor választófejedelem két tábornoka (Steinau, Bielcke) kiválasztotta magának a legtöbb váltságdíjat ígérő húszt foglyot. A rabok kicsempészését Budáról császári rendelettel próbálták megakadályozni, első lépésként kifüggesztették a munkaképtelen foglyok, valamint az asszonyok és nagyobb gyermekek (8–15 évesek) névsorát, s megparancsolták a be nem jelentett vagy engedély nélkül elvittek visszaszállítását Esztergomból, Komáromból, Győrből és Pozsonyból. Akadtak azonban a katonaság holdudvarában és az egyházi emberek között olyan jóérzésűek, akik egyszerűen emberségből rejtegettek foglyokat, majd segítettek nekik megszökni.¹⁵ A rabok nagyobb részét

13 Pálffy Géza kiváló áttekintést nyújt a török–magyar végvári szokásjog rabkereskedelemmel és rabtartással kapcsolatos legfontosabb kérdéseiről, kutatásai szerint a visszafoglaló háborúk idején a rabok jelentős részét a magyar (főleg győri, komáromi, csáktornyai) és a német kereskedők már a csatatéren megvásárolták. Pálffy Géza: Rabkereskedelem és rabtartás Magyarországon. In: Fons 4. (1997) 8–78. p. (a továbbiakban Pálffy, 1997.) 17. p.

14 *Lotharingiai Károly hadinaplója*, 1986. 214. p.; *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 496–498. p.; Pásztor Mihály: Buda és Pest a törökuralom után. Bp., [1936] (Statistikai Közlemények 73.) 233. p.

15 Bánrévy, 1936. 249–250. p.; Österreichisches Staatsarchiv Finanz und Hofkammerarchiv Hoffinanz Ungarn (ÖStA FHKA HFU) Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 1–20., 101., 109. A csak a hadifoglyokra vonatkozó iratok az adott havi iratoktól elkülönített kötegen

egy darabig együtt őrizték, később azonban a főparancsnokság átadta a szövetséges csapatok által elfogott személyek egy részét a magas rangú tiszteknek, hivatalnokoknak, főpapoknak, mivel a tartásuk jelentős összegbe került. Azt sem lehet tudni, hogy a sok sebesült vagy beteg közül mikor és hányan haltak meg, a forrásokban említett sok elhunyt valóban mennyi lehetett. Ha hitelesnek vesszük Franz Heinrich von Renzing császári főhadbiztos tudósítását arról, hogy a muszlim foglyok a későbbiekben a rossz ellátás és az ostrom alatt szerzett sérüléseik miatt tömegével haltak meg a számukra kijelölt dunai szigeten, akkor a mindenféle vallású, nemű és életkorú rabok létszáma eredetileg jóval meghaladhatta a 2000 főt, bár Henrik herceg 6000 fős becslése ennek ellenére túlzónak látszik.

Az iszlám követőinek sorsa előtt azonban érdemes kitérni a keresztény és a zsidó rabok ügyének rendezésére. A keresztény foglyokat — a császári adminisztrációhoz köthető források kizárólag katolikusokról és ortodox rácokról beszélnek, a török időben Pest-Budán élő reformátusokat nem említik — már a kezdetekkor elkülönítették az iszlám hitűektől és a zsidóktól. A rác kifejezést a korszak német hivatalnokai gyakran tágabb értelemben használták, így a magyarokat, illetve a görögöktől az örményekig és az albánokig mindenkit ide soroltak, akit etnikai szempontból nem tudtak pontosan azonosítani, de valamelyik keresztény felekezethez tartoztak. A keresztény foglyokat mintegy tíz napig őrizték, így vélhetően a csoport munkaképes tagjai részt vettek az elesettek és a tűzvészben életüket vesztenek eltüntetésében, akiket részben eltemették, részben a Dunába dobattak velük.¹⁶ A keresztényeket rövid kihallgatásukat követően az őrség Pestre kísérte, ahol váltságdíj fizetése nélkül szabadon elmehettek. Akik nem akartak máshová költözni, azok Pesten maradtak, néhány család visszatért régi otthonába, a Vízivárosba. A budai oldalra visszaköltöző magyarokra és délszlávokra csak nagyon ritkán utalnak források, de konkrét személyekre, családokra nem.¹⁷

fekszenek, önálló főlírásszámozással. *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 578. p.; *Pásztor*, 1936. 233. p.

16 Részlet Henrik szász herceg naplójából lásd *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez*, 1971. 25. p.; Ugyanakkor Lotharingiai Károly azt írja, hogy ezekre a feladatokra szeptember 4-én az utoljára elfogott törökök közül rendelt ki ötszázat. *Lotharingiai Károly hadinaplója*, 1986. 215. p.

17 A zsidóság kitelepítéséről, majd a későbbi újabb bevándorlásukról részletesen lásd *Géra Eleonóra*: Köhalomból (fő)város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején. Bp., 2014. 72–81. p. (a továbbiakban *Géra*, 2014.); „Die catholisch und schißmatische Rätzen Christen habe auß ebennäßigen befelch obgem. Härtils [Härtil von Hartenfels obercommissarius] ohne entgeld entlassen und mit der wacht nacher Pest begleitet lassen, allwo sie sich folgens, und in der

A hódoltság idején a városban megtelepedett népes zsidó közösség három zsinagógában gyakorolhatta vallását, s bizonyos családok jelentős kedvezményeket élveztek. A keresztény fogságba került Jakab nevű zsidó például arról számolt be, hogy teljes adómentességet élveztek azoknak a zsidóknak a leszármazottai, akik rávették Izabella királynét a magyar főváros feladására. Több forrás (pl. Evlija Cselebi, Heinrich Ottendorff) ismertette azt a legendás történetet, ami 1598-ban esett: a Várba benyomulni készülő keresztény katonákat állítólag egy zsidó által elsütött ágyú söpörte ki, s a törökök végül diadalmaskodtak. A keresztények a törökökkel „szövetkező” budai zsidókban ezért ellenséget láttak, s az ostrom idején kegyetlenül lemészárolták és kifosztották őket. Az életben maradtakat a bécsi hadsereg-beszállító bankár, Samuel Oppenheimer és a prágai Szender Tausk (máshol Taussig) közbenjárására, s nagy anyagi áldozatával sikerült a fogságból kiváltani. Az uralkodó körök a budai zsidósággal kapcsolatban egységes véleményt képviseltek, ha közösségük tagjai megváltják őket, akkor elmehetnek, de nem térhetnek vissza Budára vagy a környékre. A keresztények zsidóellenes indulatáról tanúskodik a budai zsidók szenvedését megéneklő költemény, melynek egyik strófája azt a pillanatot örökíti meg, amikor a Tauszk által megváltott mintegy 280 zsidót a pozsonyi hajóhoz kísérték. Hiába őrizték őket, néhány fegyveres odaugrott és lekasaboltak öt zsidót, nem kímélve a közösség 78 éves bábáját sem.¹⁸

A muszlim hadifoglyok

Szűkebb értelemben a császáriak etnikai hovatartozásuktól függetlenül a muszlim vallású foglyokat nevezték törököknek. A hódoltság kori Budán nagy arányban képviseltették magukat a délszlávok és a különféle balkáni népek, akik közül megélhetési okokból sokan elhagyták a kereszténységet. A janicsárok és a katonák soraiban ugyancsak nagy számban tűntek fel ebből a körből kiemelt és áttérített személyek, s nem mindig felejtették el az anyanyelvüket. A budai pasák száma-

Wasserstatt guetten theills wohnhaft niedergelassen.” ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 105–106.

18 A zsidóság török kori helyzetéről, az ostrom alatti szenvedéseiről, majd fogságáról lásd *Fekete Lajos — Nagy Lajos*: Budapest története a török korban. 392. p., 413. p. In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk.: Gerevich László — Kosáry Domokos. Bp., 1975. (Budapest története II.) 337–434. p. (a továbbiakban *Fekete — Nagy*, 1975.); *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 32. p., 56. p., 489–509. p., 513–525. p., 581–589. p.

zásának vizsgálata hasonló eredményre vezet, leggyakrabban bosnyák családban születetteket helyeztek ide, az utolsó pasa, a hős Abdurrahman Abdi Arnaut pedig albán volt. A töröknek mondott katonák mellett ortodox zsoldos csapatok is szolgáltak a városban. Ebből következik, hogy a hódoltság alatt Buda nem vált igazán „török” várossá, mindvégig multikulturalitás jellemezte, ahol ugyan az iszlám és az ez által diktált életforma domináns szerepet játszott, de soha nem lett kizárólagossá, a török nyelvet pedig a sokszínűséget ellensúlyozandó, lényegében közvetítő nyelvként használták.¹⁹

Az ún. török rabokat szeptember harmadikán a külváros egyik nagy mecsetjében és egy másik nagy házban tartották fogva.²⁰ A források arról nem szólnak, hogy a keresztényeket és a zsidókat már a romeltakarítás első fázisában teljesen elkülönítették volna. Gyaníthatóan nem vagy nem teljesen, ugyanis a fegyverforgatásra alkalmas muszlim férfiak többségét, mivel a végsőig próbálták kitartani, a források sebesültnek mondják, hangsúlyozzák továbbá a súlyos sérültek nagy számát. Az látszik biztosnak, hogy a muszlimokat néhány nappal később a Duna egyik, közelebről meg nem nevezett, kisebb szigetén tartották fogva. Bánrévy György ezt a Margit-szigettel (Nyulak-szigete) azonosítja, ahol korábban az ostromló keresztények nagy tábori kórháza kapott helyet. A dunai szigeten összezsúfoltokról írta jelentésében Renzing [Renßing] császári főhadbiztos, hogy szörnyű körülmények között, nagyon kis helyen tartják a mindkét nemhez tartozó sebesülteket, betegeket, nyomorultakat, öregeket és fiatalokat, akik közül naponta halnak meg. A szigeten elhunyt értékes foglyok közül azonban csak egyet lehet biztosan nevesíteni, a lovasság egyik parancsnokát, bizonyos Haszán [Hassán] agát, bár egyesek azt mondták a tanúkihallgatások során, hogy az egyik janicsárága is ott halt bele sérüléseibe. Visszakanyarodva Renzing véleményéhez, szerinte jobb lett volna a szerencsétleneket a kis szigetre szállítás helyett eladni a német és magyar katonáknak, akik jobban gondoskodtak volna róluk, hogy váltságdíjat kapjanak értük. Az Udvari Kamara ugyancsak osztotta a főhadbiztos véleményét, vagyis azt, hogy nem szabad ellátatlanul hagyni meghalni az értékes muszlimokat, hiszen a váltságdíjukat fel lehet használni a budai erőrendszer helyreállításának költségeire vagy a Székesfehérvárnál fogságba esett keresztények kiváltására. Renzing

19 *Fekete – Nagy*, 1975. 388. p.; *Fekete Lajos*: Buda, Pest és Óbuda nem-mohamedán polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 6. (1938) 116–136. p.; *Gárdonyi Albert*: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 5. (1936) 13–33. p. Hegyi Klára a hódoltság török katonaságának összetételéről publikált.

20 *Lotharingiai* Károly hadinaplója, 1986. 214. p.

ugyanakkor ebben a jelentésében nem hallgatta el a császári katonák nyomorát sem, akik a rabokhoz hasonlóan éheztek, fertőzött vizet ittak, szenvedtek a hidegtől és haltak meg gyakran ellátatlanul. A romokban álló városban uralkodó áldatlan körülmények nem sokat változtak, mivel Leopold Beck várparancsnok egy hónappal korábban készült jelentésében Renzingével megegyező jelentést küldött Bécsbe. Ilyen állapotok közepette senki nem csodálkozott az újjáépítésre felfogadott iparosok, napszámosok szökdösésén vagy a katonák elégedetlenkedésén.²¹ A helyismeretük miatt potenciális veszélyt jelentő foglyokat igyekeztek minél előbb eltávolítani Budáról, a munkaképeseket addig is kivezényelték sáncmunkára, de állítólag nem sok hasznukat vették.

Eltávolításukat különösen sürgetővé tette egy 1687 márciusában felfedezett árulás.²² Az ún. császári foglyok (*kay. Gefangenen*) további csoportosítására, érdekéért való elajándékozására, illetve ezzel párhuzamosan máshová szállításukra valamikor 1686 novemberében-decemberében kerülhetett sor nagyobb arányban, bár, mint láttuk még a következő év tavaszán is voltak rabok Budán. Az ostrom óta eltelt időben a magas rangú tisztek, hivatalnokok is kézről kézre adták saját, ún. magán foglyaikat (*Privatengefangenen*), egy személy akár többször gazdát cserélt. Anyagi okokra is visszavezethető, hogy az eredeti elgondolással ellentétben a rabokat mégis elkezdtek szétosztani, az Udvari Kamara átírata már 1686 októberének végén arról tudósított, hogy a még tulajdonában lévő 1680 fogoly eltartása közel havi 3000 forintba kerül, aminek költségét nagyon nehéz előteremteni. Az összeg nagyságát legjobban a császári főhadbiztos azon megjegyzése érzékelteti, miszerint 1687 januárjáig mindössze 2183 forint 30 krajcár váltságdíj érkezett be a budai törökök után az ügyben illetékes Császári Fizetőhivatalhoz (*Kay. Zahlamt*).²³ Az előkelő foglyok kis csoportját, köztük az egyik janicsárágát, egyenesen Bécsbe szállították.²⁴

Az 1686. október 25-én készült összeírás szerint a pest-budai foglyok közül ekkor a Várban tartottak 208 főt, akik közülük csak 16 volt nő, 4 nő azonban

21 ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 105–106.; *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 577–578. p.; *Bánrévy*, 1936. 246. p.

22 ÖStA FHKA HFU 29. März 1687. Karton 722. [r. Nr. 313.] fol. 519–523.

23 *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 577–578. p.; ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 106.

24 Az ún. főfoglyok ügyében az Udvari Kamara és a Haditanács közvetlenül a szultánnal tárgyalt. A főfoglyokat rejtegető magánszemélyeknek vállalniuk kellett a kockázatot, hogy a szultán megbízottjai kapcsolatba lépnek a császári udvarral. *Pálffy*, 1997. 17–23. p.

gróf Friedrich Veterani vezérőrnagy tulajdonába tartozott.²⁵ Ezek a foglyok sem maradtak sokáig Budán, ugyanis a Kollonich Lipót győri püspök tábori kórházában 1687 elején felvett névjegyzékben azonosítható néhány olyan budai török, akik feltűntek a várbéli listán. Az első lista nem több névjegyzéknél, az esetek többségében egy keresztnévnel többet nem tartalmaz, ráadásul sok az azonos név. Az egyik könnyen azonosítható név Musztafa hodzsáé [Mustapha Hotza], a műezziné. A később, Kollonichnál keletkezett dokumentumból megtudhatjuk róla továbbá, hogy Budán született, 42 éves, gyermektelen özvegy, saját kis házában lakott, vallomása szerint csak az elhunyt janicsáragát ismerte. A vélhetően basi hivataláról Ali basának [Ali Bassa/Bascha] hívott, Babilonból származó, 50 éves janicsár, aki négy éve került Budára, ugyancsak szerepel mindkét iratban. Ő 25 forintot vagy 100 dukátot, esetleg egy magához hasonló keresztényt ajánlott fel. Az október végén még a Várban készült listán névjegyzékbe foglalt janicsár tisztról, Deli Musztafáról a következő év elején már azt vallotta testvérének — a névjegyzékben szereplő, de Kollonich-hoz biztosan nem került Deli Mohamedről van szó — korábbi szolgája, hogy az ő Győrbe érkezése idején halt bele a sérüléseibe. A továbbbszállításra kialakított csoportokban egyébként már elkülönítették a két nemet, valamint a gyermekeket és a felnőtteket, a családokra azonban nem mindig voltak tekintettel. A férfiakat értékesebbnek tekintették, mert tőlük lehetett nagyobb összegű váltságdíjat várni vagy elcserélni őket egy hasonló helyzetű keresztény fogolyra, ráadásul tőlük vártak hadászati szempontból értékes információkat. A női foglyok ezzel szemben nagyobb eséllyel kerültek magas rangú tisztekhez, bár itt is körültekintően bántak a tehetősebb családból származókkal, nyilvántartották őrzési helyüket, amit láthatóan közöltek is a kiváltásban illetékes családfővel. A Kollonich Lipót püspök tábori kórházában lévő legmagasabb rangú budai, az itteni születésű Mehmed janicsáragya első ura egy katonaorvos volt, feleségéről, leányáról és a cselédleányukról legalább annyit tudott, hogy Czobor

25 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Magyar Kamara Archivuma (E 284) Budai Kamarai Adminisztráció (BKA) Miscellanea I. d. 1686. Nr. 96. (fol. 91–93.), a dokumentumot először Herczog József adta közre a Hadtörténelmi Közlemények Hadtörténelmi apróságok című rovatában, a betűhív átirathoz fordítás, kísérőszöveg vagy jegyzetek nem készültek. Lásd *Herczog József, dr.: A Budán és Pesten hadifogságba esett törökökről jegyzék (1686)*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 17. (1916) 434–435. p., később Szakály Ferenc saját fordításában, jegyzetekkel ellátva közölte a forrást lásd *Buda visszafoglalásának emlékezete, 1986. 575–576. p.*

Imre grófhhoz kerültek. Ezzel szemben az alább következő forrás alapján a szegényebb férfiak nem sok információt kaptak asszonyaik, kisgyermekük hollétéről.²⁶

1687 tavaszán az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara közös konferenciát tartott, ekkor határozták el, hogy elfogásuk helyétől függetlenül minden basa, aga, bég és más tehetős előkelők, valamint a Budán foglyul ejtett összes török váltságdíját Buda erődrendszerének újjáépítési költségeire fogják költeni. A férfi rabokat előre meghatározott kérdőívek alapján hallgatták ki, írásban rögzítették a nevüket, az életkorukat, a születési helyüket, mióta tartózkodtak itt, a családi állapotukat, a foglalkozásukat vagy rangjukat, mivel a dokumentáció elsősorban a váltságdíj összegének megállapítására szolgált, nyilatkozni kellett a közelebbi hozzátartozók számáról és sorsáról, a rokonokról és azok lakhelyéről, arról, hogy volt-e az elfoglalt területen vagy máshol az illetőnek ingatlana, a két legfontosabb kérdés pedig a végén következett: mit tud felajánlani váltságdíjként és mit tud a feletteseiről. A kihallgatás után a közel azonos vagyoni helyzetű és társadalmi állású férfiakat általában 10-15 fős csoportokba osztották, kiválasztottak közülük három-négy főt — rendszerint nem a legtehetősebbeket²⁷ —, majd ezeket hivatalos menlevéllel és kötelezvényvel visszaküldték az Oszmán Birodalomba. Általában 38 napot kaptak a kötelezvényben vállalt váltságdíj összeszedésére és kifizetésére a császáriaknak, addig pedig társaikat túszként tartották fogva. Kollonich Lipót győri tábori kórházában Pécsen, Siklóson, Simontornyán és Budán foglyul ejtett török rabokat őriztek, akiket a fent részletezett pontok alapján kérdeztek ki. A tábori kórház rabjainak összlétszáma ismeretlen, de a többségük Budáról került ide. A 109 budai férfi vallomásából tudjuk meg, hogy kis számban női családtagjaik ugyancsak Kollonich-hoz kerültek, róluk részletes lista nem készült. Győrben egyébként nagy számban őriztek császári rabokat, akiknek listái csak kis részben egyeznek Kollonich kihallgatási jegyzőkönyvének szereplőivel, feltételezhető, hogy a váltságdíjakkal kapcsolatos jegyzőkönyvek azért kerülhettek az Udvari Kamara iratanyagába, mert a püspök vállalta bizonyos létszámú császári fogoly eltartásának költségeit, a váltságdíj azonban nem őt illette.

Érdemes néhány konkrét példát megnézni, ha a váltságdíjak nagyságára vagyunk kíváncsiak. A 15 — nem budai — timáros szpáhiért például 1600 tallért

26 MNL OL E 284 BKA Miscellanea I. d. 1686. Nr. 96. (fol. 91–93.); ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 142–144.

27 Fordított eset is előfordult, egy Ömer nevű janicsár mondta a feletteséről, Scheidan Ibrahim csorbadzsi agáról, hogy 300–400 dukát váltságdíj fejében elengedték, s túszként visszatartották a lakáját, amíg ki nem fizeti a pénzt. ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 153.

(800 dukát) várt az Udvari Kamara. Egyébként a 109 további különféle rendű és rangú Győrben raboskodó törökért — mint említettem, csak 4-5 személy lakott a püspöki tábori kórházban — összesen 8500 tallér váltságdíjat kértek a keresztények. A már említett Mehmed budai janicsárága 500 tallért és két keresztényt ígért szabadságáért, amikor fogságba esett. Jóval kevesebbet, mint a Győrben lévő másik janicsárága, aki 1000 dukátot (2000 tallért) kínált fel. A legértékesebb, ezért Bécsbe szállított budai törökök egyike, a pasa secretarius primarius-ának mondott Ali efendi [Ali Effendi] 1687 januárjában megkötötte 800 dukátról az egyezséget, fogvatartói legnagyobb sajnálatára azonban néhány nap múlva meghalt.

De nem minden fogoly tudott ilyen jelentős összegeket felajánlani. A budai janicsárágával együtt raboskodó idős hordár, az esztergomi születésű, de gyermekkorától Budán élő Cassasier (65 éves) sorsa jóval bizonytalanabb volt, mint vagyonos társáé, ő ugyanis két pár csizmán kívül mást nem tudott felajánlani a saját és felesége szabadságáért. Ibrahim (30 éves), a másik hordár pedig a személyén kívül nem tudott adni semmit. Az Anatóliában született ócskás Jusuf (40 éves), aki húsz éve lakott Budán, úgy lett szabad, hogy Mehmed janicsárága vállalta a kiváltását, ha cserébe a szolgálatába áll. Mehmed janicsárágával a szegény budai ócskás úgy került kapcsolatba, hogy mindkettőjüket a császári seregek egyik orvosa ejtette foglyul. A szintén nejével fogságba esett budai születésű fiatal vízhordó, Hüsejín [Hussein] (25 éves) nem volt olyan szegény, mint a hordárok, saját kis kunyhójában lakott, de ő sem tudott 10 pár csizmánál többet kínálni a császáriaknak. A Boszniában született Iszmail [Ismael] (25 éves) tisztiszolgaként egy évvel korábban került Budára, nem tudott adni semmit, de azt ígérte, kerít egy igazi muskétást. A jegyzőkönyvekből összeálló rövidke életrajzok igazolják azt a hipotézist, hogy az alacsonyabb rangú, szegényebb muszlimok telepedtek meg tartósan Budán és Pesten, az ő leszármazottaikból lettek a törzsökös családok. A pest-budai születésűek (12 fő) között szerepel ugyanakkor két janicsár és három lovas katona, akiknek szülőhelyükön ingatlanuk is volt. A szegényebb törököket a keresztények fogságba esett császári katonák kiváltására használták fel. Kollonich Lipót a székesfehérvári pasához küldött az ispotályából törököket, akik két hajdút váltottak ki.

A források még Ferdinand von Rabenstein császári hadnagy kiváltásának ügyét említik, akiért a magát gyakran budainak is címző fehérvári pasa 1100 dukátot követelt, Kollonich Lipót végül az ispotályában lévő kilenc „közönséges” törököt ajánlott csereként. Voltak azonban olyan nincstelen rabok, akikre a rabszolgakereskedők világa és hosszú szolgálás (például velencei-firenzei gályákon) várt, ha nem fogadták el a megváltási javaslatukat vagy nem akadt fogolytársuk, aki kiváltotta volna őket. A császáriak a sok kihallgatástól azt remélték,

hogy a szegény törökök saját szabadulásuk reményében elárulják a köztük lévő gazdagokat, vagy legalább megmondják, azok hová rejtettek el értékeket, ebben azonban csalódnuk kellett. Érdekes eset a kairói születésű Hadzsi Mohamed²⁸ [Hätschi Mohamed] (40 éves, rokonsága nem volt) lovászé, aki tíz dukátot ígért ugyan, de nem akart szabadulni, hanem felajánlotta új urának a szolgálatait: kérte, nézze meg, hogyan bánik a török lovakkal. Szabadsága fejében vállalta az áttérést a kereszténységre. A 45 éves, állítása szerint akarata ellenére besorozott Ibrahim áttérésről nem beszélt ugyan, de hangsúlyozta, hogy jó szabó, aki rabtartóinak is jó hasznára lehetne. Janicsárként viszonylag sokat, a szokásos összeg (30 tallér) kétszeresét ajánlotta, de vélhetően abban bízott, hogy a váltságdíj ledolgozása esetén gyorsabban szabadul. A másik lehetőség, hogy a közönséges török rabokra a fogságban váró, általában alantas munkákat igyekezett elkerülni.²⁹

A 109 kihallgatott budai férfi rab többsége kipróbált katona, janicsár vagy lovas volt, mintegy harmaduk pedig valamilyen szolgálta. Utóbbiak ugyancsak részt vettek a harcokban, többen valamelyik kitörés közben estek fogságba. Három fő vallotta be, hogy azok közé a mindenre elszánt önkéntesek (volonteur) közé tartozott, akiknek sikerült beverekednie magát Budára, állítólag hősies tettükért 30 tallért kaptak. Dietz tábori sebész visszaemlékezésében írt arról a 4000 fős csapatról, amelynek tagjai a nagyvezír parancsára és a pénzjutalom reményében augusztus 29-én megpróbálták áttörni és segítséget vinni Abdurrahman pasának. Dietz a bejutók létszámát legfeljebb 4–5 főre becsülte, a többieket a szövetségesek lekasabolták, majd a holttesteket meggyalázták.³⁰

Kollonich győri kórházában a legmagasabb rangú katona Mehmed Isakzoly janicsárága volt. A kihallgatásakor elmondott történetét számos tanú megerősítette, elfogadhatjuk hitelesnek. Az utolsó két évben a kapuőrök főnöke volt, amikor mintegy húsz nappal az ostrom vége előtt elesett az egyik janicsárága, kihasználta a lehetőséget és erővel megszerezte a tisztséget. Senki előtt nem maradt titokban,

28 Azért viselte a Hadzsi nevet, mert már elzarándokolt Mekkába.

29 ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 142–145., fol. 149–150., fol. 153–176.; *Fekete – Nagy*, 1975. 388. p.

30 A spanyol szemtanú az augusztus 20-án kudarcba fulladt török mentőakcióról írta, hogy a Pál-völgy irányából támadó felmentő csapatból végül 40 fő jutott be, a holtan maradt mintegy négyszáz janicsár rohampénze (fejenként 4 arany dukát) pedig a keresztény katonák erszényébe vándorolt. *Galántay Ervin*: Buda ostroma, 1686 — spanyol szemmel. In: http://old.bparchiv.hu/id-596-galantay_ervin_buda_ostroma_1686.html (a letöltés dátuma: 2016. szeptember 13.) Lásd még *Lotharingiai Károly hadinaplója*, 1986. 181–184. p.; Idézi *R. Várkonyi*, 1984. 322–324. p.

hogy a pénz motiválta, mivel a Fekete-tenger mellett lévő birtokai tönkrementek és adósságokat halmozott fel. Rossz anyagi helyzetét és azt is tekintetbe vették, hogy röviddel Buda elesése előtt szerezte meg a janicsáraga tisztséget, mégsem sikerült elérnie, hogy az egyszerű csorbadzsikra kirótt váltságdíjat kelljen fizetnie, mert a mérsékelt összeg 1000 dukát, az agákra kirótt alapösszeg volt.³¹ Fogságba kerüléséről egyetlen rab beszélt bővebben, a 35 éves Szülejmán, aki az ágyúknál adogatta a löszereket. Megsebesülése idején társaival együtt a hajókon állomásozó tüzereknek hordták a lőport, mivel a törökök két-három lövésnél többre elegendő lőport nem tartottak a hajókon. Az őrség feladata lett volna gondoskodni a hadszertár előtt szétszóródott puszkapor nedvesen tartásáról, ezt azonban elhanyagolták, így a császáriak épület elé eső gyújtóbombája lángba borított mindent. A robbanás ereje összedöntötte a hadszertárat, aminek romjai megvédték Szülejmánt. Súlyos sérüléseiből lassanként gyógyították ki a fogvatartói. A tüzérsegnek segédkező szolgálak mellett, egy lakáj és néhány házi szolga került a jegyzékbe, a szolgálak csoportjának közel fele lovászként dolgozott.³²

Kollonich Lipót, miután többször kijelentette, hogy nem akar mást a törökök foglyoktól, mint „keresztény lelkeket visszanyerni az ősellenség kezéből”, ezért külön figyelt a hozzá került renegátokra, az iszlámra áttérteket már a kezdetektől külön helyeztette el. Lengyelországban született a 15 évesen elfogott Juszuf, akit a tatárok raboltak el a hazájából, két évvel korábban került Ahmed aga foglyaként Budára, majd a szolgálja lett. Maga kérte, hogy ne adják a törökök kezére, mert ismét keresztényként szeretne élni. Juszufnak nevezték el előző urai azt a keresztény szolgát is, aki kisgyermekként került a kezükre, így sem életkorát (30 év körülinek vélték), sem születési helyét nem tudta megmondani, csak annyit, hogy Martinnak hívták és keresztény, maga ajánlotta, hogy vezekel. A dalmáciai Klisszában (Klis) született Szülejmán (30 éves) szolgálként a proviántszekerekénél dolgozott, ugyancsak maga kérte, hogy térítsék vissza a kereszténységre. A moldvai születésű renegát, ismét Juszuf (20 éves) két évvel korábban vette fel az isz-

31 A váltságdíj (sare) összegének megállapítása általában hosszú időt vett igénybe, a rab próbált minél kisebb áldozat árán szabadulni, ezért jobb esetben gyakori kihallgatással, különféle fenyegetésekkel vagy nem ritkán kínzással igyekeztek rávenni magasabb összeg vállalására. Az alkudozás akár évekig tarthatott, ezért nem meglepő, hogy a visszafoglaló háborúk alatt a főúri családoknál is egyszerre akár 100–200 török raboskodott a sorsára várva. *Pálffy*, 1997. 23. p., 33–35. p.

32 ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 142–177.; *Nagy László*: Buda fölszabadulása a török uralom alól. 47–48. p. *Lotharingiai Károly hadinaplója*, 1986. 9–65. p.

lám vallást és az elhunyt janicsárága szolgája volt. Kollonich Lipót a korábban ortodox hívőt római katolikus hitre térítette.

Mehmed janicsárága vallomásában mondta, hogy a budai vallási vezetők, Sábán efendi muhaszebedzsi³³ [Schavan Effendi Muhasabegi] hét másik hodzsával együtt bizonyos keresztény egyházi személyek kezébe került, akik a bajor választófejedelem engedélyével 1200 tallérért és némi kelméért Pesten elengedték őket. A győri püspökhöz összesen három egyházi személy került. A már említett műezzin és hodzsa mellett két dervis: a budai születésű Musztafa (42 éves), aki közel húsz éve tért vissza szülővárosába és szabadulásáért 6 tallért ígért, valamint a Boszniában született Ahmed, ő néhány évvel korábban kapta meg az iskolamesteri állást, 10 tallért tudott felajánlani. A legmesszebről érkezett győri rab az Indiában született Abdul Halim (30 éves) lehetett. A jegyzőkönyvben a foglalkozása dervis vagy zarándok (Pelegrin), s nyolc évvel korábban érkezett zarándokként Budára. Némi ellentmondás, hogy azt válaszolta, jegyben jár. A rokonsága Indiában élt, a váltságdíjnak 8 tallért ajánlott fel, amit koldussal akart előteremteni.³⁴

Kincskeresés Budán

Az ékszerekről, gyöngyökről, kelmékről szóló történetek, különösen az utolsó budai pasa elásott vagy befalazott kincseiről terjedő mendemondák tömegével vonzották a keresőket.³⁵ A nagy számban megjelenő rác kincskeresők és az ő sikereikről szóló hírek arra ösztönözték az udvart, hogy megakadályozzák az engedély nélküli kutatást. Az ilyen személyeket a katonaság azonnal letartóztatta. A pasa kincseiről szóló történetnek az Udvari Kamara is hitelt adott, s felszólította Beck budai parancsnokot és Werlein kamarai inspektort, hogy adjanak meg minden segítséget azoknak, akik tudni vélik a rejtkehelyet. Mivel a kincs nagyobb részére az uralkodó tartott igényt, ezért megtalálás esetén elsőként Werlein nyúlhatott az értékekhez, neki azonnal pontos leltárt kellett készítenie. A nyomrave-

33 A muhaszebedzsi magas rangú gazdasági feladatokat ellátó hivatalnok.

34 ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 142–145., fol. 149–150., fol. 175–176.; *Fekete — Nagy*, 1975. 388. p.

35 Többek között a Bambergben kihallgatott Jakab nevű zsidót is megkérdezték a kincsekről, mire azt válaszolta, hogy a Szeráj kivételével még Konstantinápolyban sem volt annyi kincs, mint Budán, de ezek jelentős része a tűz martalékává vált. *Buda visszafoglalásának emlékezte*, 1986. 505. p.

zető foglyoknak az uralkodó szabadságot ígért. Érdekes, hogy a kincskeresésben kivétel nélkül nők vállalták a nyomravezető szerepét, nekik jobban érdekükben állt a velük „barátkozó” császári katonákkal együttműködni, mert vagyonos rokonság nélkül nem sok reményük volt a tisztességes életre. Az ostromban résztvevő Simon Szacki [Sacci, Chiacci] komáromi kapitány a hivatalos utat követve, császári engedélyt kapott, hogy Budára jöjjön egy fogoly nővel, akinek útmutatásai alapján a város három pontján ástak a katonák a pasa kincsét keresve, de az arany és ezüstszekeket, gyöngyöket, prémekeket és szépséges fadaragványokat nem találták meg. Több, különböző helyre elszállított, fogságba hurcolt asszony is állította, hogy a kitörés előtt a pasa sok pénzt, értékes ruhákat és más drágaságokat falaztatott be valahol a városon kívül.³⁶ Azt vallották, hogy a rejtékhelyet kizárólag a pasához közel állók ismerték, de ők egy kivétellel mind meghaltak. A titok állítólagos ismerője a pasa anyósa volt, akit keresztény vallása miatt az ostromlók elengedtek, s az egyik felső-magyarországi bányavárosba költözött. Hiába kerestette az udvar az anyóst, nem bukkantak a nyomára.

Kudarcot vallott Hans Georg Posch — talán az azonos nevű, későbbi pék polgárról lehet szó —, aki egy olyan asszonnyal érkezett a városba, aki állítása szerint kilenc évig szolgált török fogságban, a helyszínre érve azonban csak a kezét tördelte, elbizonytalanította a sok rom, a vastag törmelékréteg és a terület használható részén felvert katonai tábor. Az asszony valóban ismerhetett ott valamiféle török rejtékhelyet, ugyanis egy bizonyos Balthasar Berlin kíséretében érkezett török nő 1686 decemberének végén a Császárrés közelében lévő sziklahasadékban elrejtett értékes holmikhöz vezette a keresőcsapatot. A hasadékban 21 bálában szorosan összegöngyölve helyeztek el textíliákat, a leltár alapján több tehetősebb ember háztartásának elsősorban női és gyermekruháit, textilneműit próbálták itt megőrizni. Férfiak számára kizárólag értékes kaftánok, turbánok voltak — ezek nagy számban —, ugyanakkor alsó ruházat vagy egyszerűbb darabok hiányoztak. A bálákba az úrnők ruhái mellett a női cselédekét is beletették: női kaftánok, taft felsőruhák, bársony főkötők, női mellény, ing, lábbelik. A legszebb darabok az ezüst és arany virágokkal gazdagon hímzett párnahuzatok és az értékesnek mondott kaftánok lehettek. Nagy mennyiségben voltak még kiszabásra váró anyagok (len, taft, atlasz), valamint a varráshoz 189 font pamutcérna. Az értékes ruhák között feltűnően nagy számban fordul elő zöld színű, ebből arra

36 Más változat szerint az utolsó előtti pasáról, Ibrahimról volt szó, aki 1684-ben rejtette el a kincseit, ezért az ő anyósát keresték. Az sem mindig világos, hogy a kincset befalazták vagy elásták-e. A források ellentmondanak egymásnak, Bánrévy György arra a néhány oldalra hivatkozik, ahol az 1685-ben kivégzett Ibrahim anyósáról esik szó. Lásd *Bánrévy*, 1936. 250. p.

következtethetünk, hogy a ruhabálák ezen része egy ún. serif családhoz tartozott, ugyanis az iszlám világban ezt a szint csak a kiváltságos papi réteg tagjai, Mohamed próféta férfi vagy női leszármazottai viselhették.³⁷ Az értékes szövetek és a cérna, fonál mennyisége pedig vélhetően kereskedő tulajdonosra utal. A nyolc lat súlyú török ezüstövet, a kis ezüstnyelű damaszkuszi törtr, egy kis poharat és egy pár csatot leszámítva, más ezüst és fémtárgyak nem voltak. A rossz körülmények között élő budai katonák, császári hivatalnokok számára ínséges helyzetükben a nemesfémeknél is nagyobb értéket képviselhetett a még használható 50 darab pamutpárna (a többi elrohadt), a 17 matrac, a 20 török takaró, a 32 pokróc, a 4 nagy keleti szőnyeg, a 10 kicsi szőnyeg és a 10 fali szőnyeg. Az említettek mellett a ruhacsomagok 7 rossz török pisztolyt és nagyobb számban réginek mondott török könyveket tartalmaztak.³⁸

A kincskeresés biztosabb formájának tekinthetjük a fémgyűjtést, amire a szabad rablás idején mindenkinek volt lehetősége. Werlein inspektor panaszolta egyik jelentésében az Udvari Kamarának, hogy nincsen olyan vasajtó vagy rács, ami biztonságban lenne a később is gyűjtögető katonáktól, de akadtak ólomra vagy rézre szakosodott civilek is. Sikeres „gyűjtő” (vagy inkább felvásárló) lehetett a bécsi polgár Heinrich Sebastian Mönich, aki állítólag már az ostrom alatt, élete kockáztatásával rezes gyűjtött, amiből nem kevesebbet, mint 20 mázsát szedett össze. A polgár kérelmezte a réz elszállításának engedélyezését, Werlein azonban közbelépett, rámutatott, mennyibe kerülne ennyi fém hozatni például a templomok tornyához, ráadásul állítása szerint Mönich bizonyára nem tette ki magát közvetlen életveszélynek, hanem apró pénzért felvásárolta a fémeket a katonáktól.³⁹

Az új lakosok első hulláma: szerencsevadászok, ügyeskedők

A gyorsan meggazdagodni és tartósan letelepedni kívánók számára másfajta kincset kínált a romos Buda, amit nem két kézzel kellett kiásni, alább következik néhány jellemző példa. A hírverés messzi földről vonzotta a kalandorokat, akik

37 A budai muszlim lakosság öltözködési szokásairól lásd *Fekete — Nagy*, 1975. 394. p.

38 ÖStA FHKA HFU Akten 15. April 1687. Karton 724. [r. Nr. 313.] fol. 293–296.; 10. Jan. 1687. Karton 720. [r. Nr. 312.] fol. 11–12., 85–88., 14. Jan. 1687. fol. 248–250., 5. Jan. 1687. fol. 24–25., 38–51.

39 ÖStA FHKA HFU Akten 13. Jan. 1687. Karton 720. [r. Nr. 312.] fol. 194–209.

a gyors meggazdagodás reményében nem riadtak vissza a veszélytől. A budai ingatlanok hasznosítása nemcsak Johann Stephan Werleint foglalkoztatta, aki az Udvari Kamara megbízásából képviselte az uralkodó érdekeit, hanem a vállalkozó kedvű befektetőket is. Az első időkben a civil lakosság kis száma, de legfőképpen az őket kiszolgáló iparosok hiánya miatt mindent messziről kellett behozni Budára, ráadásul a városba vezető utak sem voltak biztonságosak. A budai állást kérmezők az újjáépülő városban tapasztalt drágaságra hivatkozva a szokásosnál nagyobb összegű fizetést és egyéb természetbeni juttatásokat igyekeztek kialakítani.⁴⁰ A drágaságot ellensúlyozta, hogy a frissen visszaszerzett területeken vállalt hivatal a magasabb összegű állami fizetés mellett egyéb lehetőségeket ígért: ingyen vagy jelképes összegért szerezhettek házhelyet és más ingatlanokat, s ha időben érkeztek, tetszésük szerint foglalhattak, amire később kis szerencsével megerősítést kaptak. Az uralkodói megerősítés a fizetés belefoglalt összegénél jóval többet ért, még akkor is, ha az állam rendszerint elmaradt az utalványozással, mivel a kinevezési dokumentum felért egy váltóval. Nem utolsó szempont, hogy egy adott hivatal felállításával megbízott hivatalnokoknak a rendkívüli állapotokra tekintettel kollégáinál nagyobb mozgásteret hagytak, kihágásait, esetleges hatalmi visszaéléseit nehezebben lehetett számon kérni. Az állami fizetés és a konszolidálatlan területek kínálta lehetőségek ellensúlyozták az ellenség visszatérésének veszélyét, sőt egy ilyen állami hivatal megszerzése ért annyit, hogy „befektessenek” a megszerzése érdekében. A Budán tartósan megtelepedett Michael Hochenwarter pályázata tipikus eset. Szemmel tarthatta az eseményeket, mivel először a város felszabadítása után néhány nappal jelentette be igényét a harmincados és vámszedő állásra. A tisztviselő nem kisebb feladatot kapott, mint a harmincad- és vámhivatal megszervezését, a marhahajtás és a sókereskedelem, valamint egyéb ügyletek felügyeletét. Az állásra négy olyan jelentkező akadt, aki megfelelő szakmai tapasztalattal rendelkezett, ráadásul hűségét az uralkodóhoz sokszorosan bizonyította. Bécsben Hochenwarter mellett döntöttek, aki 1679-től tábori élelmezési biztосként dolgozott az udvar szolgálatában. Füleک ostromakor (1682) a törököк és Thököly fogságában sok töröдésben volt része, 1685

40 A két legénnyel és egy inassal munkába álló Johann Michael Gering (Göring) katonai sebész évi 800 forintos fizetési igényét — vélhetően jogosan — túlzásnak minősítette az Udvari Kamara, meg kellett elégednie a visszafoglalás után a katonai sebésznek Győrben és Komáromban kiutalt havi 16 forinttal, ami ugyancsak emelt összeg, mivel a kollégáik más, már konszolidálódott településeken összesen évi 48 forintot kaptak. A fizetések összegét sok tényező befolyásolta, az arányok mégis egyértelműen jelzik számunkra a különböző biztonsági zónák eltérő árviszonyait. ÖStA FHKa HFU Akten Karton 724 [r. Nr. 313] 19. April 1687 fol. 347–360.

januárjában pedig kemény téli időben Bécsből Magyaróvárra küldték biztосként, útközben olyan fagyási sérüléseket szenvedett, hogy majdnem elveszítette a lábait. Az Udvari Kamara indoklásában ugyan megjegyezte, hogy a nyomorék Hochenwarter tábori szolgálatra nem alkalmas, viszontagságaival kiérdemelt egy nyugodtabb állást, de a többieket is érték sorscsapások, a végül a Budai Kamarai Inspektorátuson, más munkakörben alkalmazott Adam Langot Thököly emberei miatt érte súlyos anyagi veszteség, ráadásul minden pályázó jól ismerte az országot és a nyelvet is, ezért a döntést inkább a nevezett hivatal felállítására ígért 3000 forint hitel motiválhatta, amit a többiek nem tudtak felüllicitálni.⁴¹

Buda kereskedelmi jelentősége a török uralom alatt sem enyészett el, a zsidó kereskedők rendszeresen jártak nyugatra, a Habsburg Birodalom területére kereskedni, ezért tudatos döntés eredményének tulajdoníthatjuk, hogy az első civil lakosok között jelentős létszámú csoport a kockázattól vissza nem riadó kereskedőké.⁴² Ők, mint jövődöbeli adózó polgárok, kamarai támogatással telepedtek le, fontosságukat mutatja, hogy a Várban kaptak házat vagy telket. Az egyik első, 1687 januárjában készült lista alapján elsőként Marco Veronese rendezte be a boltját a városban (Vár Nr. 1.), de az erőrendszeren dolgozó mérnök kérésére el kellett költöznie máshová (Nr. 325.). Kereskedők kapták meg a Nr. 3., Nr. 7., Nr. 12., Nr. 120., Nr. 221. számú házakat, de ide számíthatjuk a mestersege alapján pék, mégis kereskedelmi tevékenységet űző birodalmi nemest, a későbbi tanácsos Tobias Krempelt. A Komáromból áttelepült Simon Fabris (Faber), az itáliai Franz Lorasco és Andreas Brentano, valamint a köztudottan helyben meggazdagodott Hans Georg Unger — polgármester is volt —, Lorasco kivételével fontos szerepet kaptak a városigazgatásban. Városi vezető szerepük pedig a vagyonszerzés újabb lehetőségét nyitotta meg előttük.⁴³ Krempel kivételével, aki elsősorban gabonával, liszttel és borral kereskedett, a fent nevezett kereskedőket már az első források is ún. fűszeresnek nevezik. A boltjaikban néhány évtizeddel később felvett leltárak alapján ők elsősorban a magasabb igényű vásárlókra szakosodtak, vegyesboltjuk kínálatába a német területekről érkezett, nürnberginek

41 ÖStA FHKA HFU Akten 1. März 1687. Karton 722. [r. Nr. 313.] fol. 1–8. és 2. Oct. 1687. Karton 732. [r. Nr. 317.] fol. 364–387.

42 A Bambergben kihallgatott Jakab nevű zsidó kereskedő a kereskedelemmel kapcsolatos 7. kérdésre azt válaszolta, hogy társaival együtt Bécsből posztót és vásznat vittek Budára, cserébe onnan pedig kötelet, gyapotot, török nyakravalót, színezett fonalat, szattyánbőrt szállítottak a visszavezető úton. *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 505. p.

43 ÖStA FHKA HFU Akten 1. Oct. 1687. Karton 732. [r. Nr. 317.] fol. 64–74. (Jegyzék azokról, akik a budai Várban házat kértek)

nevezett fémáruktól kezdve a gyarmati árukig (déligyümölcs, fűszerek) és a finom kelmékig, keleti szőnyegekig lényegében bármit be lehetett szerezni. Ezekben a boltokban találkoztak az Oszmán Birodalomból hozott luxustermékek és a nyugat-európai minőségi áruk, a nyugati kapcsolatot rendszerint a kereskedők rokonsága jelentette, a Balkánról pedig a rácnak nevezett, etnikailag vegyes csoporthoz tartozó partnerek szállították megrendelésükre az árut. Ez a rendszer a XVIII. század elején már nagyon jól működött, az Oszmán Birodalom nem iszlám hitű alattvalóit, közöttük a budaiak le nem telepedett beszállítóit rendszerint arnautáknak (Arnauten) nevezték. A Habsburg Birodalomban élő kereskedőtársaságok pontosan tudták, milyen előnyük származhat abból, ha képviselőjük az első között nyit üzletet, az első budai kereskedők aktív kereskedelmi-családi kapcsolatai az örökös tartományokba (pl. Bécs), a korszakban jelentős kereskedőváros szerepet betöltő Nürnbergbe, valamint Itália északi részére vezettek. Egyedül Johann Georg Ungerről mondták azt a kortársai, hogy a „semmitől” jött, felkapaszkodott, aki ennél fogva a nagykereskedőtől megszokott műveltségi szintet sem érte el.⁴⁴

Werlein komolyan vette a hivatalát, meglepően reálisan mérte fel a városban és annak természeti környezetében rejlő lehetőségeket, így például azonnal felismerte a fürdők jelentőségét, amikor meglátta milyen tömegben időznek a katonák a gyógyvizekben az épületek romjai között. Gyors közbelépése akadályozta meg, hogy a Kamara számára biztos bevételt ígérő összes fürdő magánkézbe kerüljön, kérelmezőkből ugyanis nem volt hiány. A Császárfürdő végül mégsem maradt kamarai tulajdonban, de a szomszédos malmot sikerült megmenteni az érdemeiket soroló kérvényezőktől.⁴⁵ Werlein a jelentésében nemcsak arról írt, hogy a malmot a Malom-tó meleg vize hajtja, ami ráadásul magasról érkezik, így a kerekek megmozgatásához nincs szükség semmiféle gépezetre, hanem már arról is, hogy az egész évben működő malomhoz Győrből hívtak molnárokat. A legelrugaszkodottabb befektetési ajánlat azonban egy itáliai bárótól, bizonyos Philipppo Renato Sbarrától érkezett. XIV. Lajos francia király udvari manufaktúrájának mintájára budai központtal selyemmanufaktúrát akart létesíteni, ehhez a város közelében saját költségen ötvenezer eperfát telepített volna. A fákat és a selyemhernyókat a ha-

44 Lásd bővebben *Géra*, 2014. 282–296. p.

45 Werlein számításai alapján már abban az esetben is jelentős bevétel várható a fürdőzőktől, ha csak fejenként egy garast fizetnek. Ebből az összegből pedig hamarosan szobákat lehetne építeni a távolabbról érkező vendégeknek. Ilyen feltételek mellett gyorsan akadna olyan vállalkozó, aki a berendezés és a szükséges felszerelés költségei mellett is szép összegű bérletet fizet. ÖStA FHKa HFU Akten 14. Jan. 1687. Karton 720. [r. Nr. 312.] fol. 216–233.

zájából hozott száz telepes gondozta volna, akiknek lakhelyéül saját falut képzelt el. Tervei megvalósításához a határban jó termőföldet és erdőt kért, helyet a falujának, továbbá házat vagy házhelyet Buda városában, valamint kamarai tanácsosi címet. Az ország gazdasági ügyeiben tájékozott Werlein emlékeztette az udvart a korábbi esztergomi érsek azon próbálkozására, hogy húszezer eperfát hozatott Bergamóból, de a háború miatt a tervből nem lett semmi. Sbarra kérvényét pedig azzal utasította el, hogy a selyemhernyók számára kedvezőtlen éghajlat miatt a befektetés túlságosan kockázatos. Hangsúlyozta, hogy Buda kitűnő borvidék, kár lenne az értékes termőterületet kétes kísérletekre pazarolni, így a báró kizárólag uralkodói támogatás nélkül vághat bele a budai selyemmanufaktúra felállításába, amiből nem lett semmi.⁴⁶

A keresztény Buda török eredetű lakosai

A sikeres ostromot követően a katonai hatóságok és a kormányszervek egyaránt a teljes lakosságcsere mellett kötelezték el magukat, döntésüket gyorsan igazolta az idő. 1687 márciusában elfogtak és kihallgattak ugyanis egy magyar földművest, aki azzal az ürüggyel jutott el a hadifoglyokhoz, hogy azok váltságdíjának ügyében jár el. A katonák azonban gyanúsnak találták, ismert kémeket véltek felfedezni benne, de a férfi egészen addig tagadott, amíg a cipőjében és a harisnyájában meg nem találták a valódi levelezést. A földműves erre már azt vallotta, hogy a Buda felmentését tervező török seregtől hozott üzenetet a hadifoglyoknak, a Gabriele Vecchia ezredes által nem sokkal korábban legyőzött csapat, pedig már az előfutár volt. A császáriak a vallomás hatására erősítésnek azonnal 2000 kipróbált katonát kértek egy kapitány és egy hadnagy vezetése alatt, amit meg is kaptak.⁴⁷

Az uralkodó és a központi kormányszervek a török kiűzése utáni Budát a katolikusok erős bástyájaként és német többségű városként képzelték el, ezért a „protestáns tanok iránt fogékornak mondott, árulásra és lázadásra hajlamosnak” vélt magyarok betelepedésével szemben ellenérzésekkel viseltettek. Kikötötték, hogy magyarok és a Habsburgok számára ugyancsak ellenséges franciák, valamint a hasonlóan megbízhatatlan zsidók és rácok biztonsági okokból nem

46 ÖStA FHK A HFU Akten 22. Jan. 1687. Karton 720. [r. Nr. 312.] fol. 423–445.

47 ÖStA FHK A HFU 29. März 1687. Karton 722. [r. Nr. 313.] fol. 519–523.

telepedhetnek meg a budai Várban.⁴⁸ Ezek ismeretében nem csoda, hogy Budának a hódoltság idején muszlim családban született lakosa 1686 után lényegében nem volt. Az igazolhatóan budai töröknek mondott és az ostrom után itt maradt két személy, mindkettő nő, etnikai hovatartozása ismeretlen, kizárólag annyit állapíthatunk meg róluk, hogy muszlimnak születtek. Baba Maria, a későbbi tabáni bába halálának évéből (1734) következtethetően egészen kisgyermekként érte meg az ostromot és térítették keresztény hitre.⁴⁹ A keresztnév nélküli, csak „megkeresztelt török nő”-ként emlegetett másik asszony az 1710-es években a városi kórházban tengette mindennapjait, a teljesen nincstelenek közé tartozott.⁵⁰ Dümmerth Dezső pesti kutatásai Budával azonos eredményre vezettek, ott ugyan több ilyen személy élt, de ő is a nők és gyermekek maradására talált példákat. Dümmerth társadalomban elfoglalt helyzetüket megvizsgálva hangsúlyozta alávetett helyzetüket, szolgasorba süllyedésüket.⁵¹

Időről időre a hatóságok látóterébe került néhány keresztény hitre tért volt muszlim. Egy gyermekgyilkosságért elítélt fiatal török nő élettörténetének ismeretében érthető, miért próbáltak a szegény nők a kincskeresésben segíteni és önerőből szabadulni a rabságból. Az Anna Christina névre keresztelt nő Belgrádban született, tizenkét éves korában került császári fogságba, ahol felvette a keresztiséget. A XVII. század legvégén Bécsben élt egy császári tábornoknál, akit „íranta való tiszteletből” a törvényszéki jegyzőkönyvben nem neveznek meg. Anna Christinát hol cselédként, hol a tábornok foglyaként említik. Világos, hogy egyszerre volt cseléd és rabnő, gazdája nevét azért hallgatták el, mert az első gyermeke állítólag tőle született. A nő ezt az első gyermeket a Kärtnertornál lévő bástyáról az árnyékszékbe hajtotta, majd egy fogadósné és a férje — akik tudtak a terhességéről és a gyilkosságról — segítettek neki elmenekülni a gazdájától, elbújtatták, pénzt adtak neki, megszervezték, hogy feljusson egy dunai hajóra. A köztes időben nem tudni, mi történt, 1701 októberében egy budai fogadóban egy újabb csecsemőt gyilkolt meg brutális kegyetlenséggel, innen azonban nem tudott időben elmenekülni. Hosszabb ideig tartózkodhatott Budán, mert a gyilkosság mellett többszörös szentségtörést is bevallott. Itt találkozott újra az ugyancsak

48 ÖStA FHK A HFU Akten 14. Jan. 1687 Karton 720 [r. Nr. 312.] fol. 216–233., 1. Oct. 1687 Karton 732 [r. Nr. 317.] fol. 60–63. Pontok, amiket a Vár betelepítésekor figyelembe kell venni.

49 Budapest Főváros Levéltára (BFL) Buda város tanácsának iratai. Végrendeletek. (IV.1002.y.) I. 100.

50 BFL Buda város tanácsának iratai. Buda Város Alkamarási Hivatalának iratai. (IV.1007.d.) 1. d. Kórházi számadások 1710–1719.

51 *Dümmerth Dezső*: Pest város társadalma 1686–1696. Bp., 1968. 31. p.

keresztény fogságba került édesanyjával, az ő felbujtására leköpte a szentelt otyát, máskor azt az áldozás után kiköpte és a várbéli jezsuitáknál a szenteltvíztartó mögé hajította. Anyja időközben a török követtséggel az Oszmán Birodalomba távozott. A szomorú történet rámutat arra a tényre, hogy a keresztény fogságba került vagyontalan nők, ha áttértek, lényegében akkor sem mindig voltak többek rabnőnél, hiába szöktek meg az őket szexuálisan kizsákmányoló gazdáiktól, utána legnagyobb eséllyel prostituáltak lehettek.⁵² Anna Christina sorsa nyomokban sem emlékeztet Mészáros Ignác XVIII. század végén nagy sikert aratott heroikus verses regényének hősnőjére, a keresztségben ugyancsak Krisztina nevet kapott Kartigámnak a történetére. A Budán elfogott szépséges pasaleány a francia udvarba került, ahol grófnői címet kapott, majd beleszeretett egy hercegbe, s mivel az erény útjáról soha nem tért le, jutalomból minden akadály elhárult boldogsága útjából, s végül hercegné lett. Károlyi Árpád is említ egy szépséges budai kisleányt, aki Schöning tábornokkal Varsóba került, majd a lengyel király szeretője lett és fiút szült neki. Az állítólagos fiú később gróf Rutowski néven porosz tábornok, utána pedig szász tábornagnak nevezték ki.⁵³ A Bécsbe, Franciaországba és Varsóba került állítólagos török nőkről keringő valós vagy kitalált mendemondák háttérében a korabeli divatot sejthetjük: a magyar, osztrák, német, cseh és más nyugat-európai főúri családok tagjai szívesen vettek muszlim nőt vagy gyermeket cselédnek, így az ő eladásuk sokkal nagyobb hasznot ígért a gazdának, mintha a családtagjaiktól kértek volna váltságdíjat. Különösen kedvelték a török varrónőket, akiket magyarul bulyáknak neveztek és keresztény uraik Anna Christinához hasonlóan gyakran egyéb szolgáltatást is vártak tőlük, mint a hímzés-varrás.⁵⁴

A levéltári források mesés történetekkel nem szolgálnak, az biztos, hogy igazoltan „török” származású lakos egyébként a későbbiekben is elenyésző számban élt Budán, ugyanakkor az intenzív balkáni kapcsolatok következtében mégis jelentőse tehető azoknak a száma, akik valamilyen szinten értették a nyelvet, különben nem beszélhetett volna a katolikus hitre tért, császári tisztté lett Johann Karl Pergassi kapitány a helyiek nagy felháborodására a tabáni rácok albirósá-

52 Géra Eleonóra – Oross András – Simon Katalin: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703. Bp., 2015. 268. p.

53 [Mészáros Ignác]: Buda várának visszavételekor a keresztények fogságába esett egy Kártigám nevű török kis-asszonynak ritka, és emlékezetes történeti, melyeket némely különös feljegyzésekből magyar nyelvbe foglalta Bodó-Baári és Nagy-Lutséi Mészáros Ignác. Pozsony, 1772.; Károlyi, 1886. 419–420. p.

54 Lásd Pálffy, 1997. 17. p., illetve Tóth Hajnalka: Török rabok Battyány I. Ádám udvarában In: Aetas 17. (2002) 1. sz. 136–153. p.

ga előtt még a Rákóczi-szabadságharc vége felé is törökül. Vele kapcsolatban vetődött fel a századfordulón az a vád, hogy a tulajdonában lévő Rác fürdőben nagy számban áttért törököket alkalmaz, s azzal fenyegetőzik, hogy hamarosan a műezsint hallják majd imára szólítani a városlakók. A császári hatóságok ezeket azonban légből kapott feltételezésnek minősítették. A császári kapitánynak a később ellene folytatott vizsgálat szerint mégsem szakadt meg minden kapcsolata az Oszmán Birodalommal: hitelesen bizonyították, hogy egy belgrádi ortodox pap segítségével megkeresztelt korábbi muszlimokat, török rabokat és 16 iráni gyermeket juttattak vissza hazájukba. Pergassi nem először foglalkozhatott embercsempészettel, mert jelentkezett a tanácsnál egy Elia nevű tabáni rác, akinek török apósát, Ali béget néhány évvel korábban a kapitány szöktette vissza az Oszmán Birodalomba, az általa indított eljárás miatt a rácot és a feleségét tanúskodás esetén halállal fenyegette.⁵⁵ Pergassi életpályája egyébként több ponton hasonlóságot mutat a leghíresebb budai fogolyéval, Csonka Mehmed béggel, aki ragadványnevét ezüstkezéről kapta a magyaroktól. Őt Bécsűjhelyre vitték kihallgatni, majd Bécsbe került. A bosnyák eredetű, de magyarul is jól beszélő Csonka bég tíz évvel később családjával együtt keresztény hitre tért és beállt a császári seregbe, ahol Joseph Leopold Zungenberg néven a lovassági tábornoki rangig vitte.⁵⁶

A tanulmányban vázolt események, emberi sorsok elvonatkoztathatók Budától, tömegével játszódtak le hasonló események a visszafoglaló háborúk idején, de ennél tovább is léphetünk, hiszen a háborúk embertelensége, az ostrom utáni nyereszkesedés időtlen jelenség.

55 Kalandos életéről lásd *Géra Eleonóra*: Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1708–1710. Bp., 2016. 25–37. p.

56 A zsidó Jakab kihallgatási jegyzőkönyvében két nevezetes foglyot említ: a janicsáragát és Csorba Mehmed béget, akiket tudomása szerint Bécsbe vittek. *Buda visszafoglalásának emlékezete*, 1986. 506. p.; *Károlyi*, 1886. 418. p.; *R. Várkonyi*, 1984. 336–337. p.

Forrásközlés

*A Kollonich Lipót győri tábori kórházában lévő,
Budán fogságba esett törökök listája⁵⁷
1687. január–március (?)*

A rab neve

Hol született és hány éves?

Családi állapota?

Mit tud feleségéről és gyermekéről, hol vannak?

Mi volt a beosztása és a foglalkozása?

Mióta élt Budán?

Volt/van háza Budán vagy máshol?

Élnek valahol még rokonai?

Mit tud ajánlani a szabadsága megváltásáért?

Mit tud a feletteseiről?

Mehmed [Isakzoly] janicsárága

szül. Iszakcsi⁵⁸ (Isakze), 45 éves

Nő

Felesége és a fia otthon vannak

Kezdetben a volt budai parancsnok [Abdurrahman] Abdi [Arnaut] pasánál capigi basi⁵⁹ volt két évig. Miután a keresztény ostrom alatt a két janicsárága meghalt, mások hiányában erővel szerezte meg ezt a tisztséget.

Kb. 20 napja [kapta meg a tisztséget]⁶⁰

Iszakcsiban van háza, szőlője, gyümölcsöse és valamennyi szántója is, amire azonban már felvett 1000 tallér hitelt.

Van egy leánytestvére, aki a janicsárága Ahmed basa felesége

57 Nem minden esetben sikerült a török tulajdonnevek eredeti alakját rekonstruálni, ezért ezeket az alakokat eredetiben közöljük. Külön köszönet Tóth Hajnalkának a nevek átírásához nyújtott segítségéért, valamint további értékes észrevételeiért.

58 Isaccea, település a Duna jobb partján, ma Románia

59 Az ajtónállók vezetője.

60 Nem a kérdésre válaszolt.

Kéri, hogy ne tartsák másnak, mint egy Buda elestével teljesen tönkrement csorbadzsinnak⁶¹ (Ciorbagi) — s minthogy a kihallgatott és erről kérdezett török rabok hasonlóan vallottak —, erre való tekintettel a most felajánlandó 1000 dukátot [mint váltságdíjat] könyörületesen elfogadja, de az életén kívül többet nem tudna adni.

A budai török előkelőkről azt jelenti, hogy Zichy gróf elvitette az ő fogolytársától, Mehemedtől Musztafa aga, gönüller agaszt⁶² (Gionuller Agasi), erre Musztafa érte és négy másikért 1000 dukát váltságdíjat és 1-2 lovat ígért. Buda elesését követően rabságban látta Mudzsabeledzsi (?) Ahmed efendit [Mucabelegi Ahmed Effendi],⁶³ de tőlük elvitték, nem tud róla semmit, csak annyit, hogy 1000 dukátért elengedték a feleségét Bécsből. Sábán efendi muhaszebedzsi [Schavan Effendi Muhasebegi] hét másik hodzsával a választófejedelem engedélyével bizonyos egyháziak birtokába került és 1200 tallérért, valamint néhány kelméért cserébe elengedték őket Pesten. Azab Chiasipi Ahmed efendi fia, Abdulaziz állítólag Bécsben van, hasonlóképpen csorbadzsi basa csausz (Ciorbagi Bassa Cziauss). Pallancali Ahmed aga, a szentendrei alajbég⁶⁴ (Semendre Alai Beg) 900 dukátért kiváltotta magát Körmenten (Kerment).

Ali

szül. Karamanli⁶⁵ (Caramanli), 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár volt az első dzsemáetből (Jamahet)

2 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Ali basa (Bassa)⁶⁶, az ura és kettő kivételével minden társa elesett Budán

61 A janicsár egységek vezetője.

62 Az önkéntes egység vezetője.

63 Az efendi vallási vezető megszólítása is lehet, egyébként megtisztelő megszólítás, jelentése úr.

64 Legtöbbször a szandzsákbégek helyettese (Vö. *Kakuk Zsuzsa*: A török kor emléke a magyar szókincsben. Budapest, 1996.)

65 Karamánnak hívják Anatólia középső részét.

66 A basi itt a janicsárok egyik csapategységének, a dzsemáetnek (dzsemaat) a vezetője.

Halil [Hällil]

szül. Koyulhisar⁶⁷ (Koilihisar), 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár az első bölükből⁶⁸ (Buluk)

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

30 tallért ajánl és egyetlen fillérrel sem többet

A tisztjét soha nem látta, hanem tartaléknak hozták ide.

Ali

szül. Beegbasar, 30 éves

Nős

Feleségét, Chadischét⁶⁹ állítólag Bécsben tartják fogva

Janicsár a 35. dzsemáetből, mestersége tímár

Bécs ostroma óta volt Budán

Bérlő volt

Az anyósát itt tartják fogva az ispotályban

60 tallért ajánl

Felettesei közül egyedül a hozzá Bécsbe szállított Mehmed csorbadzsiról tud. Isakzolyt, az itt lévő janicsáragát egyszer már letették az aga tisztségéből, de Buda ostroma idején szükségből ismét visszahelyezték. A Fekete-tengernél lévő Iszakcsiban van vagyona, ezekről egy tiszta ház kivételével azonban nem tud mondani semmit.

Ali

szül. Tschadaltsche⁷⁰, 35 éves

Nős

Felesége gyermektelen, szülővárosában van

Janicsár az 5. bölükből

67 Kisváros Anatóliában

68 Olyan lovasságból álló csapat megnevezése, aminek az élén a bölük basi áll, közvetlenül a janicsáraga alá tartozik.

69 Talán Hatidzse lehetett az asszony neve.

70 Város a mai Törökország legnyugatabbi részén, közel a bolgár–török határhoz.

1 éve
Bérlő volt
Nincsenek rokonai
70 tallért ajánl
Még kezdő janicsár, ezért nem tud semmit a tisztokról

Haszán [Häbän]

szül. Jumurtschina, 23 éves
Nőtlen
Janicsár a 35. dzsemáetből
3-4 éve
Nincs ingatlana
Nincsenek rokonai
30 tallért ajánl
Azt hiszi, a csorbadszija meghalt Budán

Mehmet

szül. Yenice⁷¹ (Jenitze), 15 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
Janicsár a 35. dzsemáetben
1 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
30 tallért ajánl
Nem tudja megnevezni a csorbadsziját, de állítólag Bécsbe szállították.

Oszmán [Osman]

szül. Konstantinápoly (Constantinopel), 32 éves
Nőtlen
Felesége, gyermekei nincsenek
Janicsár a 91. dzsemáetből, egyébként borbély (Bartscherrer)
Kb. 10 hónapja
Volt Budán egy kis háza, ami leégett
Szegény, öreg anyján kívül nincsen más rokona

71 Gyakori településnév az Oszmán Birodalomban, pontosan nem azonosítható.

60 tallért ajánl

Nem tudja, hol veszett oda a csorbadzsija

Bekír [Beghier]

szül. Urfa⁷² (Urfali), 35 éves

Nős

Felesége otthon van

Janicsár a 83. dzsemáetből, különben földműves

2 éve

Van háza és szántói, amíg azonban odaérne többször ájultan esne össze

Van otthon négy fivére, akik szintén földművesek

70 tallért ajánl

Az első kapitánya (Hauptman) Las Oszmán aga ajánlotta be Sagarzi basához (Bassa) — akinek a kihája⁷³ bég (Chihaiia Beg) által átküldött irat szól —, az utolsó kapitánya nevét nem ismeri, Székesfehérváron van.

Ibrahim

szül. Brussa⁷⁴, 45 éves

Nős

Neje Brussában van

Janicsár a 79. dzsemáetből, egyébként jó szabó, aki jó hasznukra lenne

2 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

60 tallért ajánl

A kapitánya Perzsiában van. Ibrahimot pedig újoncként erőszakkal⁷⁵ sorozták be.

Ibrahim

szül. Seressi, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

72 Más néven Urfai, korábban Edessza, kb. 80 km-re keletre fekszik az Eufrátesz folyótól.

73 Helyettes.

74 Talán Bursával azonos, a szövegben még Brussien alakban is előfordul.

75 Arra, hogy nem önként állt katonának, a szöveggörnyezetből következtetünk: „Er aber seye, alß ein Recrouten untergestossen worden.”

Janicsár a 31. dzsemáetből

2 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

80 tallért ajánl

Nem tud senkiről, mindenki odaveszett Budán, kivéve a vele fogságban lévő csorbadzsija.

Ömer [Omer]

szül. Urfa (Urfali), 35 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 70. dzsemáetből, egyébként takács

Kb. 2 éve

Nincs semmije

Egy öreg nagybátyja van

60 tallért ajánl

A kapitányát, Scheidan⁷⁶ Ibrahim csorbadzsi agát, aki itt volt, kb. 200-300 dukátért elengedték, a személyes lakája (Leiblaggay) azonban a váltságdíj letételéig itt maradt túszként egy magyarnál.

Szelim [Selim]

szül. Bosznia, 30 éves

Nőtlen

Gyerekei nincsenek

Janicsár az első bölükből

5 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

40 tallért ajánl

Az ő Arsylan csorbadzsját Bécsbe szállították, a janicsáragát pedig röviddel Buda elesése előtt ajánlották a tisztségre.

76 Talán Sejtán lehetett az eredeti alak.

Iszmail

szül. Teschnie, 34 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 6. bölükből

7 éve

Nincsen semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Az itt fogva tartott janicsáragát mintegy 20 nappal Buda meghódítása előtt helyezték a tisztségbe, az ő csorbadzsija pedig meghalt.

Ali

szül. Buda, 32 éves

Özvegy

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 6. dzsemáetből

15 éve

Háza és a rokonai odavesztek Budával

Mint említette, nincsenek [már] rokonai

20 tallért ajánl

A csorbadzsijai egymás után meghaltak.

Ibrahim

szül. Buda, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 19. dzsemáetből

Kb. 3 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

A csorbadzsija holtan maradt Budán

Ali

szül. Urfa (Urfali), 23 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár az 5. bölükből és azok közül, akik másodízben beverekedték magukat Budára, ezért 30 tallért kapott.

1 éve

Volt egy kis háza

Él az anyja

25 tallért ajánl

Nem tud senkiről

Mehmed

szül. Mudurlo, 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár az első bölükből

4-5 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Usura Mehmet, a csorbadzsija odaveszett

Arszlan

szül. Bosznia, 40 éves

Nő

A felesége fogoly

Janicsár a 14. bölükből

Kb. 4 éve

Budai háza és szőlője elveszett

Nincsenek rokonai

A csorbadzsija Törökországban van, de nem tudja, hogy hol.

Megjegyzés: siket

Haszán

szül. Kirkurevez, 15 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 9. seimen-nél⁷⁷, a jobb kezét elveszítette egy bomba miatt

77 A seimen janicsár csapategységet jelent, esetleg testőr.

2 éve

Nincs semmije

Oththon van az apja és az anyja, de magát kell eltartania.

15 tallért ajánl

A tisztjei holtan maradtak Budán.

Mehmet

szül. Bor⁷⁸, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 11. dzsemáetből

Kb. 1 éve

Volt egy üres háza, ezért onnan jött.

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

A csorbadzsija odaveszett

Fassli

szül. Trabzon⁷⁹ (Trabosan), 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 9. dzsemáetből

2 éve

Nincs semmije

Istenen kívül nincs más rokona

30 tallért ajánl

A csorbadzsija állítólag holtan maradt Budán

Ali

szül. Agezgalli, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 46. bölükből

5 éve

78 Ércbányaszatáról híres település a Szerb-érchegység keleti részén.

79 Trapezunt

Nincs semmije
Nincsenek rokonai
40 tallért ajánl
A tisztjei állítólag mind Budán maradtak.

Ramadan [Ramedan]

szül. Jumertschina, 18 éves
Nőtlen
Gyermeke nincs
Janicsár a 40. dzsemáetből
2 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
10 tallért ajánl
A csorbadzsija halott.

fol. 156.

Mehmed

szül. Amassia, 25 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
Janicsár a 8. bölükből
2 éve
Volt egy puszta háza, ezért lett Konstantinápolyban janicsár
Nincsenek rokonai
25 tallért ajánl
A csorbadzsija és más tisztjei mind meghaltak Budán

Eiwass

szül. Konya (Coniali), 30 éves
Nős
A felesége és a fia otthon vannak.
Janicsár a 11. dzsemáetből, különben pék a foglalkozása
3-4 éve
Nincs semmije
Van egy nagybátyja, aki földműves

40 tallért ajánl
A csorbadszija odaveszett Budán.

Oszmán

szül. Manassal, 30 éves
Nős
Felesége otthon van
Janicsár a 31. bölükből
2 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
20 tallért ajánl
A tisztjei állítólag meghaltak Budán

Ibrahim

szül. Seress, 25 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
Janicsár a 35. dzsemáetből
4 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
20 tallért ajánl
A tisztjei halottak

Ali

szül. Diyarbakır⁸⁰ (Diarbekier), 35 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
Janicsár a 43. bölükből
1 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai

80 Város Délkelet-Anatóliában a Tigris folyó partján, a körülötte elterülő tartomány is ezt a nevet viselte.

10 tallért ajánl

A tisztjei és az egész százada (Compagnie) három ember kivételével elpusztult.

Oszmán

szül. Erzurum (Erserum), 18 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 3. bölükből

2 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

8 tallért ajánl

A csorbadzsija és mindenki más kettő kivételével holtan maradt.

Mehmed

szül. Assak, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár az 54. bölükből

Kb. 1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

15 tallért ajánl

Nem tud semmit a tisztjeiről

Musztafa

szül. Konya (Conia), 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 66. dzsemáetből

3 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

A tisztjei és közlegény társai kettő kivételével holtan maradtak Budán.

Musztafa

szül. Caesar, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 43. bölükből

Kb. 1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Nem tud senkiről, a tisztjei és bajtársai három kivételével holtan maradtak Budán.

Hali

szül. Konstantinápoly, 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 18. bölükből

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

25 tallért ajánl

Nem tud a bajtársai és a tisztjei közül senkiről, egyedül ő maradt életben.

Juszuf [Josoff]

szül. Oroszország (Russien), 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 43. bölükből

2 éve

Nincs semmije

Nem tud a rokonairól

Mivel renegát, nem követelnek tőle váltságdíjat, hanem legyen keresztény.

A tisztjeit nem ismerte

Ibrahim

szül. Bolli, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 49. dzsemáetből

7-8 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

12 tallért ajánl

A dzsemáétjéből egyedül őt vezényelték Budára, egyébként pedig a császári katonák a törökök Budáról ide szállításakor útközben mindig a legjobbakat félrevonták.

Juszuf

szül. Buda, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Lovasként szolgált

5 éve

Nincs semmije

Buda ostromában minden rokona meghalt

Nem ajánl semmit, de igyekezni fog a keresztények közül egy jó katonát kiválasztani.

Nem tud senkiről, csak az itt lévő feletteséről, Musztafa gönüller agaszíróról, illetve Redzseb [Reschiep] agáról és a volt gönüller kihájéról (Gionuler Chihaye), aki itt fekszik fogságban a Vízi kapunál.

Mussli

szül. Jereván (Erewen), 30 éves

Özvegy

A felesége meghalt a fogságban

Lovasként szolgált

A háza és a szőlője elveszett Budával

Nincsen rokona

Nem ajánl semmit, de maga helyett egy keresztény katonát akar hozni.

Azt vallja, mint Juszuf

Salo

szül. Vác (Waizen), 40 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Lovasként szolgált, harmadszor esett fogságba

Kb. 25 éve

Vácott volt egy háza

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Terissch aga, a tisztje az ő feleségével együtt Komáromban van fogságban, magáért és a feleségéért 120 tallért és egy lovat ígért. Őerte pedig? Nem tudja.

Regeb

szül. Dupniza⁸¹ (Dubnize), 40 éves

Nős

A felesége otthon van

Fogadott lovászinás (Reütersknecht)

Előző nyár óta

Van egy vályogházacska

Nincsenek rokonai

24 tallért ajánl

Az ura egy szpáhi és még kicsi, ezért otthon van, helyette kellett hadba vonulnia.

Eivas

szül. Achesga, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Minden hadi veszélyt vállaló önkéntes (Volonteur), aki Budára is erővel jutott be.

Mint említették

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

30 tallért, amikor maga össze tudja szedni

Semmiről nem tud

Musztafa

szül. Buda, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Lovászinás

8 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

81 Város a Rila-hegységben, Szófiától 60 km-re délre.

5 tallért ajánl
Az ura holtan maradt a budai Várban.

Mehmed

szül. Mahseban, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Az ura halála után Eszékre ment a Buda felszabadítására induló sereggel és 30 tallérral a kezében erővel bejutott Budára.

Mint említették

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

15 tallért ajánl

Semmit nem tud

Ahmed

szül. Sivrihisar⁸² (Sibrihisar), 35 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Kezdetben pásztor volt, előző évben azonban katonának kellett állnia

Mint említette

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

15 tallért ajánl

Nem tud senkiről

Halil

szül. Pest, 35 éves

Nő

A felesége egy kisleánnyal valahol fogoly

Lovas

10 éve

Pesten volt kis háza

Fivére szintén Budán esett fogságba

Turak aga, a tisztje holtan maradt az első roham idején

82 Város Anatóliában, a római kori Justianapolis.

Ibrahim

szül. Ilok⁸³ (Jllok), 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Lovasságnál szolgált

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

50 tallért ajánl

Lovaskapitánya (Rittmeister) holtan maradt

Mehmet

szül. Allagarhisar, kb. 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Mehmed szpáhinál volt szolga

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Nem tud senkiről

Ramadan [Ramedan]

szül. Drinápolynál (bey Adrianopol), kb. 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Egy szpáhi szolgája volt, ura halála után lovas lett.

Kb. 1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

50 tallért ajánl

Egy évvel korábban erőszakkal vitték el katonának

83 Magyar neve Újlak, bortermeléséről híres szerémségi város a Tarcal-hegység nyugati oldalán, a Duna partján.

Haszán

szül. Esztergom, 28 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

A lovasságnál szolgált

Kb. 6 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

15 tallért ajánl

Felettes tisztje, Haszán aga a szigeten belehalt sérüléseibe.

Ibrahim

szül. Utscha⁸⁴, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

A lovasságnál szolgált

Kb. 6 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

40 tallért ajánl

Itt van Musztafa gönüller agaszi, a neki parancsoló felettes tiszt.

Oszmán

szül. Szófia (Sophia), 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Egy szpáhinál állt szolgálatban és mindig lovasként szolgált

Bécs ostroma óta

Nincs semmije

Rokonai nincsenek

30 tallért ajánl

Az ura a seregnél maradt és azzal Buda átadása után elvonult.

84 Véltetően az alább található Usitzával azonos.

Haszán

szül. Szófia, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Ifjú ura helyett szolgált lovasként

Bécs ostroma óta

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

40 tallért ajánl

Nem tud senkiről

Ömer

szül. Usitza⁸⁵, 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

A lovasságnál szolgált

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

40 tallért ajánl

Az urai, gönüller agaszi és Redzseb [Retschiep] aga itt vannak, gönüller kihája (Gionuler Chiatip) azonban az uraiért és magáért Törökországba ment az 1000 tallér váltságdíjért.

Ali

szül. Bosznia, 18 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Az ura Buda ostrománál maradt, mire ő lovas lett

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Nem tud senkiről

85 A mai Novi Pazartól (a törökök alatt Yeni Pazar) északnyugatra fekvő város Szerbiában.

Schahin

szül. Pest, 20 éves

Nős

Mekoseyét, a feleségét Bécsbe szállították

A lovasságnál szolgált

4 éve

Pesten volt egy kis háza

Nincsenek rokonai

10 tallért ajánl

Bass aga, a felettes tisztje holtan maradt Budán, a fiát azonban Pestre vitték.

Haszán

szül. Eger (Erla), cigány, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

hajószolga (Tscheickhadiener)

Kb. 5 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

A főtisztje, azab aga (Asabagassi) egy hajóval elszökött Konstantinápolyból

Szülejmán [Suleiman]

szül. Bosznia, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Egy volt a budai Vár őrei közül

Bécs ostroma óta

Nincs semmije

Nincs senkije a mostani urán kívül, akinél fogoly

18 tallért ajánl

Nem tudja, hol van a kapitánya és a nevét sem.

Haszán

szül. Drinápolynál, 29 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Őr volt a budai Vízi kapunál

2 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

A kapitányát a kapunál Alinak hívják, elfogták, de nem tudja, hol van.

Haszán

szül. Buda, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Hajószolga (Czeikaknecht)

Kb. két éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

A tisztje holtan maradt

Ali

szül. Tetislan, 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Hajószolga

5 éve

Nincsen semmije

Nincsenek rokonai

25 tallért ajánl, amikor megkapja

A tisztje ott maradt az első rohamban

Szülejmán

szül. Bollo, 35 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Adogató (Handtlanger) volt az ágyúknál

2 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

10 dukátot ajánl, de még meg kell keresnie

Az ura a Kreutz⁸⁶ [Creütz] bárónál volt és szabadon engedett Murad aga volt. Továbbá jelenti, hogy a budai törökök a hajón lévő tüzéreknek (Constabler) 2-3 lövésnél több puskaport nem adtak, hanem azt szükség esetén mindenkor a katonai szertárból (Magazin) puskalövés módjára kellett hoztatni a lőszer-adókatóikkal. Így történt, hogy amikor egyszer a szertárhoz kirendelt őrség hanyagságból nem nedvesítette be a lőszer-adókatókkal a rendelkezésre álló vízzel az épület előtt szétszóródott lőport, s éppen akkor a császáriak egy gyújtóbombát (Carcasse) dobtak a szertár elé, az mindent teljesen lángba borított. Sajnos, bekövetkezett a szerencsétlenség! Éppen abban a pillanatba ment oda lőporért, s ugyan az őrség, mint másokat figyelmeztetett erre a repülő gyújtóbombára, mégis a hatalmas tűz ereje a házzal együtt földhöz vágta. A ház omladéka megövtá ugyan, de súlyosan megsebesült. Lassanként itt a fogságban gyógyult meg.

Iszmail

szül. Bosznia, 50 éves

Nő

Nem tudja, hol tartják fogva a feleségét

A lőporkészítő keze alá dolgozott (Pulvermachers Handlanger), ilyen van 100, és az agáját, Topal Oszmánt 70 tallérért elengedték Komáromban.

Kb. 4 éve

Volt egy kis háza Esztergomban

Nincsenek rokonai

10 tallért ajánl

Nem tud senkiről

Ibrahim

szül. Bosznia, 24 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

A lőporkészítő keze alá dolgozott

Kb. 1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

86 A badeni alezredes Kreutz báró ment követségbe a budai Várba 1686. július 31-én, hogy a törököket rábírra a megadásra. Lásd a következő forrásközlést Galántay Ervin: Buda ostroma, 1686 — spanyol szemmel. In: http://old.bparchiv.hu/id-596-galantay_ervin_buda_ostroma_1686.html (a letöltés dátuma: 2016. szeptember 13.)

10 tallért ajánl

Nem tud senkiről, az ágyúmeisterét (Stuckhhaubtman) Hadzsi Ahmed agát még az ideérkezése előtt elengedték innen.

Szülejmán

szül. Bollo, 60 éves

Nős

A felesége és a fia Konstantinápolyban van

Egy tűzermester (Pixenmaister) adogatója volt

5 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl, amikor majd össze tudja koldulni

Nem tud senkiről

Ahmed

szül. Belgrád (GriechischWeissenburg), 15 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Egy tűzermester adogatója volt

Alig 1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

Semmit nem tud adni

Nem tud senkiről

Musztafa

szül. Czioka⁸⁷, 31 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Lovasként szolgált

Kb. 4-5 éve

Volt egy háza Budán

Nincsenek rokonai

87 Talán Csóka község a mai Szerbia területén a Tisza bal partján, Zentától keletre, de Székelyföldre is volt ilyen nevű település.

50 tallért ajánl

Az ura, Ibrahim aga velük volt ugyan a szigeten, de nem tudja, hová ment.

Curt

szül. Bosznia, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Seimen, gyalogusként szolgált

1 éve

Nincs semmije

Istenen kívül nincsenek rokonai

16 tallért ajánl

Kapitánya, Ahmed bölükbasa odaveszett

Szülejmán

szül. Klissza (Klis), 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

A hadtáp szekerekénél volt szolga

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

Kéri, hogy ismét keresztény legyen.

Nem tud senkiről

Schalin

szül. Bosznia, 21 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Seimen, gyalogusként szolgált

1 éve

Nincs semmije

Él az anyja és a fivére, akiknek közös háza van

70 tallért ajánl

A kapitánya, Ahmed bölükbasa odaveszett

Juszuf

szül. Bosznia, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Seimen, gyalogusként szolgált

1 éve

Két leánytestvére van, akik az uruknak szolgálnak

30 tallért ajánl

Egyetért az előtte szólókkal

Musztafa

szül. Konstantinápoly, 45 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Tüzér (Stuckhknecht)

Kb. 3 éve

Nincs semmije

Él az apja, aki hordár és az anyja is, aki vak.

20 tallért ajánl

Az ágyú mestere holtan maradt.

Ahmed

szül. Bácska (Bätzka), 25 éves

Nős

Hati, a felesége Bécsben fogoly

Gyalogusként szolgált

Kb. 7-8 éve

Volt egy kis háza Buda külvárosában

Leánytestvére, Hava szintén Bécsben fogoly

30 tallért ajánl

A kapitánya, Schaha basaga (Bass Aga) holtan maradt Budán.

Ali

szül. Buda, 35 éves

Nős

Seine, a felesége itt van fogságban a cigányok vajdájánál (Zikeiner Waida)

Cigány kovács (Zikeiner Schmidt) volt és gyalogusként szolgált

a minapi táborozás óta

Volt egy háza Budán
30 tallért ajánl
A kapitánya odaveszett

Durak

szül. Bosznia, 23 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
múlt nyár óta
Nincs semmije
Otthon van egy földműves nagybátyja, fivére, Mahmud Komáromban fogoly
20 tallért ajánl
Mahmud, a kapitánya holtan maradt Budán

Hadzsi Mohamed [Hätschi Mahomed]

szül. Kairó, 40 éves
nőtlen, gyermekei nincsenek
Lovászinás volt a meghalt Ahmed basánál
1 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
10 dukátot ajánl, de szívesebben mutatná meg rátermettségét török lovakkal és
szolgálni akar
Nem tud senkiről

Abdulah

szül. Bolli, kb. 25 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
Abdi agánál volt szolgálatban, de az ura meghalt a rohamban
2 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
20 tallért ajánl
Nem tud senkiről, csak a budai Abdi pasáról és Paggiról, aki a Bécsi kapunál
fekszik rabként és Rappach grófhhoz tartozik.

Ahmed

szül. Bosznia, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Assab odabasinál volt szolgálatban

ifjúkora óta

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

A puszta lelkén kívül nincs semmije, de talán össze tudna hozni 10 tallért.

Nem tudja, hová ment az ura.

Szijavus [Siausch]

szül. Silistria⁸⁸, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Mehmed janicsár agánál volt nyergelő szolga (Sattlknecht)

Kb. 10 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

10 tallért ajánl

Urának Iszakcsiban van háza, szőlője és gyümölcsöse hat szántóval, ez utóbbit mindenkor fogadott földművesek művelték. Ura vagyoni állapota rossz, több adóssága van, ezt a tisztséget is erővel szerezte meg röviddel Buda elesése előtt.

Juszuf

szül. Moldova (Jasch), 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

egy janicsár agánál állt szolgálatban, aki meghalt Budán

2 éve

Nincs semmije

Nem tud semmit a rokonairól

Mivel keresztény volt és csak két éve lett török, ezért visszatérítik.

Nem ismert senkit a török tisztek közül

88 Silistra város Bulgária északi részén, a Duna partján, Dél-Dobrudzsában.

Juszuf

szül. Bácska (Bazka), 15 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

szolga volt Deli⁸⁹ Mohamed basánál

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

10 tallért ajánl, amikor majd fel tudja hajtani

A kapitánya, Deli Musztafa kezdetben, még az ő ide érkezése idején belehalt sérüléseibe.

Juszuf

szül. Jasloviz (Lengyelország), 15 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Fogoly volt Ahmed agánál és őt szolgálta

2 éve, mióta a tatárok megbüntették Kameniecz-et⁹⁰

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

Keresztény akar maradni, mert még nem vált törökké

Az ura meghalt Budán

Juszuf

egy Martin névre keresztelt keresztény, aki nem tudja születési helyét, mert kisgyermekként ejtették fogságba a törökök, 30 év körüli

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Egy Mehmed basa nevű janicsárnál volt fogoly és szolga

89 A deli-nek az önkéntesekből álló, irreguláris lovas alakulatokat nevezték, akik állami zsoldot nem kaptak, hanem valamelyik katonai vezető testőrségét alkották. Híresek voltak vakmerőségükről, ruhájuk a hajdúkéra hasonlított. Akár ragadványnév is lehet, ami viselője vakmerőségére utal.

90 Kamianets-Podilskyi a mai Ukrajna területén, amit többször megtámadtak a krími tatárok és a törökök, sőt el is foglalták. Kameniecot 1683-ban a később Budát is védő Abdurrahmán Abdi Arnaut védte meg az ostromló lengyel seregektől. *Domokos György*: Buda ostromai. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00023/domokos.html> (a letöltés dátuma: 2016. szeptember 13.)

Ifjúsága óta
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
Keresztény akar lenni és vezekelni
Az ura meghalt

Ahmed dervis [Derwisch]

szül. Bosznia, 20 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
Iskolamester volt Budán
3-4 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
10 tallért ajánl
Nem tud senkiről

Abdul Halim

szül. India (Hindistan), 30 éves
Vőlegény volt
Gyermekei nincsenek
Dervis vagy zarándok
8 éve érkezett hazájából zarándokként
Nincs semmije
Rokonai Indiában vannak
8 tallért ajánl, mint egy koldus
Nem tud senkiről

Musztafa

szül. Buda, 40 éves
Nőtlen
Gyermekei nincsenek
Dervis vagy szerzetes
Kb. 20 éve
Nincs semmije
Nincsenek rokonai
6 tallért ajánl
Nem tud senkiről

Az Oszmán Birodalomból visszajött és beteg volt törökök jegyzéke:

Mer

szül. Kessilhisar, 28 éves

Nős

Taa, a felesége valahol fogoly

Gyalogosként szolgált

Ifjú korától kezdve

Volt háza és kertje, de a háborúban teljesen elpusztult

Nincsenek rokonai

50 tallért ajánl

A földesura, akinek a neve Ram, fogságba esett a Vízi kapunál és a sorsa vele azonos.

Ibrahim

szül. Bosznia, 30 éves

Nős

Felesége és leánya fogoly

Gyalogosként szolgált

8 éve

Esztergomban telepedett le

Nincsenek rokonai

Megváltott 50 tallérért egy császári hajdút, név szerint Poitaschi Jánost. A keresztény váltságdíja 200 tallér volt, sajnálkozik Rabenstein miatt.

Nem tud semmit

Musztafa

szül. Konstantinápoly, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár volt a 75. dzsemaetből

Bécs ostroma óta

Nincs semmije

Az apja, egy kardvívó (Wohlschlager) otthon van

60 dukátot ajánl (fol. 150. végül 170 tallért kértek)

Nem tud senkiről

Mehmed

szül. Diyarbakır, 60 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

A holtan maradt Abdi pasa lovásza volt

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

50 dukátot ajánl (fol. 150. végül 150 tallért kértek)

Nem tud senkiről

Ahmed

szül. Damaszkusz (Damasco), 35 éves

Nős

A felesége is fogoly

A Budán holtan maradt Ibrahim basa lovásza volt

Néhány éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

Kiváltott egy császári hajdút, Somogyi Mátét (Schumodi Matto) 70 tallérért, a keresztényért kért váltságdíj 200 tallér volt, Rabenstein ügyében a csere (Außwechßlung) marad hátra.

Nem tud senkiről

Sábán [Schavan]

szül. Bosznia, 23 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár a 17. dzsemaetből

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

20 tallért ajánl

Nem tud senkiről

Ali

szül. Bolli, 35 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Adogató volt a katonai szertárban az ágyúmester Murád aga alatt

Esztergom ostroma óta

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

60 dukátot ígér (fol. 150. végül 170 tallért kértek érte)

Nem tud senkiről

Szülejmán

szül. Bosznia, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Egy lovasnál állt szolgálatban

5 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

15 tallért ajánl

Nem tud semmiről

Oszmán

szül. Bosznia, 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Az odaveszett Ahmed agánál szolgált

1 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

25 dukátot vagyis 50 tallért ajánl

Nem tud senkiről

Mehmed

szül. Buda, 42 éves

Nős

Felesége, leánya és szolgálóleánya és annak leánya Czobor grófnál fogoly

Szpáhi volt a pesti oldalon egy faluval (Dan)

Fiatalkora óta

Budán volt háza és kertje

Nincsenek rokonai

Első urának, a katonaorvosnak 500 tallért és két keresztényt ígért

Janicsár aga volt, előtte egyfajta kapuőr

Ali basi [Ali Bassa]

szül. Babilon, 50 éves

Nőtlen

Janicsár a 8. bölükből, ami teljesen elpusztult

4 éve

Nincs semmije

Nincsenek rokonai

25 forintot vagy 100 dukátot, vagy egy magához hasonló keresztényt ajánl

Feletteseiről semmit nem tud

Juszuf

szül. Anatólia, 40 éves

Nős

Neje és szolgálóleánya Czobor grófnál van

Ócskás (Tántler)

20 éve

Nejének volt Budán háza

Nincsenek rokonai

Mehmed kifizeti a váltságdíját, cserébe neki fog szolgálni

Haszán

szül. Brussien, 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Janicsár

4 éve

nincs semmije

rokonai nincsenek

egy máriást

Azt mondja, a janicsár aga 8-10 nappal a város elesése előtt került a tisztségbe és elfogásakor rossz állapotban volt, majd meghalt

Iszmail

szül. Bosznia, 25 éves

Nő

Felesége otthon maradt

Tisztiszolga

1 éve

Nem tud adni semmit, de akar hozni egy igazi muskétást
az agákról annyit tud, hogy az egyik Bécsbe került

Ali

szül. Konya, 33 éves

Nő

Felesége is fogoly

Janicsár

12 éve

Budán volt háza

15 forintot ajánl

Musztafa

szül. Buda, 20 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Tüzér

3 éve

Anyja is ebben az ispotályban van
30 forintot ajánl

Musztafa hodzsa [Hotza]

szül. Buda, 42 éves

Özvegy

Gyermekei nincsenek

Müezzín

Kis háza volt Budán

20 forintot ajánl

A holtan maradt janicsáragát ismerte

Haszán (a törökök kitörése idején esett fogságba)

szül. Hercegovina, 25 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Tisztiszolga

3 éve

15 tallért ajánl

Ali

szül. Ismit, kb. 25 éves

Nős

A feleségét is fogva tartják valahol

Janicsár az 51. bölükből

Kb. 8-9 éve

Háza nem volt

Nincsenek rokonai

60 forintot ajánl

Senkiről nem tud

Cassasier

szül. Esztergom, 65 éves

Nős

Neje vele fogoly

Hordár

Gyermekekorától fogva

Két pár csizmát ajánl

Ibrahim

szül. Jrik, 30 éves

Nőtlen

Gyermekei nincsenek

Hordár

Semmit nem tud adni

Durak

szül. Bosznia, 50 éves

Nős

Mephsum, a felesége itt van fogságban

Janicsár a 10. bölükből
15 éve
Volt háza Budán
Nincsenek rokonai
60 forintot ajánl
Nem tud senkiről

Ali (a török kitörés közben fogták el)
szül. Cetina, 28 éves
Nőtlen
Nincs senki
Tisztiszolga
1 éve
Nincsen semmije
Nincsen rokona
15 forintot ajánl
Semmit sem tud mondani

Huszein [Hußeyn]
szül. Buda, kb. 25 éves
Nő
A felesége itt van az ispotályban
cigány (Ziakeiner) és vízhordó
Egy kis kunyhója volt Budán
Nincsenek rokonai
10 pár csizmát ajánl
Senkiről nem tud

Jelzet: ÖStA FHKA HFU Akten 7. April 1687. Karton 723 [r. Nr. 313.] fol. 142–144., 151–171.

OROSS ANDRÁS

JOHANN DAVID PALM JELENTÉSE A BUDAI KAMARAI ADMINISZTRÁCIÓRÓL ÉS BUDA VÁROS VISZONYAIRÓL (1694)*

Johann David Palm udvari kamarai tanácsos élete és a XVII–XVIII. század fordulóján a Habsburg Monarchiában és a Magyar Királyságban kifejtett tevékenysége nem kifejezetten ismert a magyar történettudományban. Ez persze nem is elvárás és nem is meglepő. Egy olyan hivatalnokról van szó, aki a Habsburg Monarchia pénzügyeiért legfelsőbb szinten felelő Udvari Kamara egyik befolyásos szakembere volt, ugyanakkor a Legfőbb Hadbiztosság (Generalkriegskommissariat) titkáraként, majd irodaigazgatójaként a hadellátás adminisztrációjában is igen komoly szerepet játszott. Jó házassága és kapcsolatai révén ugyanakkor komoly bankár tevékenységet is kifejtett és testvéreivel együtt a Habsburgok egyik fő hitelezőjévé lépett elő, különösen a spanyol örökösödési háború idején. Úgy tűnik befolyásossága és jó kapcsolatai ellenére sokszor inkább a háttérben maradt.¹ Neve fel-felbukkan a nemzetközi szakirodalomban, olykor magyar történeti szaktanulmányokban, de magyarországi szerepének átfogó ismertetésére eddig nem került sor. A Habsburg Monarchia 1700 körüli pénzügyigazgatásáról mind a nemzetközi, mind a hazai szakirodalom komoly összefoglalásokat írt. Palm szerepe mindenesetre csak ebben a szélesebb kontextusban értelmezhető, de ennek ismertetésétől eltekintek, hiszen az a jelen forrásközlés témáján messze túlmutat.²

A most közlendő jelentését a nyolc éve visszafoglalt Budáról és a Budai Kamarai Adminisztráció itt működő hivatalairól többen is idézték, de szisztematikus használatára eddig nem került sor. Feltehetően ennek oka, hogy sokáig úgy hihette a magyar történettudomány, hogy a jelentés nem maradt az utókorra.³ Való igaz, hogy az Udvari Kamara magyarországi ügyeket tartalmazó fősorozatában (az ún. Hofffinanz Ungarn sorozatban) budai kiküldetése és a vizsgálat során követendő eljárásról szóló utasítása fennmaradt ugyan, de maga a jelentés nem található sem az 1694., sem az 1695. évi iratok között. A kutatói szerencse azonban jelen sorok

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Holl, 1976. 70. p.

2 Érdemes azért néhány fontosabb szakirodalmat beidézni: *Hochedlinger*, 2010.; *Holl*, 1976.; *Körbl*, 2009.; *Mensi*, 1890.; *Nagy*, 1971a.; *Oross*, 2013b.; *Winkelbauer*, 2006.

3 *Kovács*, 1938. 216. p. írja, hogy „... Palm jelentését eddig nem sikerült megtalálni.”

írójára mosolygott, hiszen egy, a pozsonyi Magyar Kamara működésének felülvizsgálatára létrehozott bizottság jelentése és a bizottság tevékenységével összefüggő hatalmas köteg irat⁴ közepe táján Johann David Palm Budáról írt jelentése köszönt vissza. Vajon miért ebben a kötegben maradt fenn ez az irat?

Magyarázként szolgálhat, hogy az Udvari Kamara 1696. szeptember 27-én küldött a Budai Kamarai Adminisztrációnak utasítást, hogy Palm jelentése nyomán milyen intézkedéseket várna el tőlük Buda város és a hivatal működését illetően. Mivel a Hoffinanz Ungarn sorozat a kimenő iratok fogalmazványa dátuma szerint van rendezve, ezért csak egy nap az eltérés a két irat dátuma között. Szeptember 28-án a Magyar Kamara, 27-én a Budai Kamarai Adminisztráció kapott utasítást az Udvari Kamarától. Sajnos az iratanyagot egykor rendező és főlíószámmal ellátó levéltárosok a rendelet fogalmazványa (amely a 402–421. főlíókon található) mellé tartozó jelentést mintegy 300 főlíóval távolabb, ráadásul egy külön dobozba is rakták. Előfordulhat az is, hogy a jelentés irattárba helyezését éppen a rendelet kiadását követően végezték el, ezért lett egy nap az eltérés. A bejövő iratok lajstromkönyvében azonban ténylegesen ennél a dátumnál — közelebbi indoklás nélkül — regisztrálták Palm jelentését, ugyanazzal a szöveggel, mint amit az irat hátoldalára írtak.⁵ Mivel a Magyar Kamara ügyében végzett nagy vizsgálat hasonló eseteket tárt fel, mint Palm a Budai Kamarai Adminisztrációnál, ezért lehetséges, hogy a jelentés ezen példányát a Pozsonyba kiküldött bizottság adta vissza az Udvari Kamarának, akik végre elhelyezték irattárukban. Az irat hátoldalán szereplő 1695. március 14-ei dátum is bizonyítja, hogy egy másik ügyben kiküldött bizottság is megkapta a jelentést. Tehát az Udvari Kamara használta és fel is dolgozta a benne rejlő információkat a visszafoglalt Budáról. Sajnálatos azonban, hogy a jelentésben idézett mellékletek közül egy sem maradt meg ezen a jelzeten, de a vizsgálat során felvett jegyzőkönyv egy példánya igen.

4 ÖStA FHKA HFU 1696.09.28. (Kt. 862. [r. Nr. 379.] fol. 422–1228.)

5 ÖStA FHKA HF Prot. 1696. Exp. (Bd. 1005. fol. 680r).

Palm élete és tevékenysége⁶

Johann David Palm (1657–1721) a württembergi Esslingenben született, felmenői a birodalmi város hivatalnokaiként emelkedtek fel és tettek szert kisebb vagyponra. Apja, császári tanácsos volt és négy fia (Johann David, Johann Heinrich, Franz és Jonathan) közül a legidősebb Johann David az esslingeni latin iskolába járt, majd a tübingeni egyetemen jogot tanult. 1676-ban a formálódó állandó hadsereg igazgatásában vállalt — közelebbről meg nem nevezett, de minden bizonnyal ezredírnoki, vagy hadbiztosi — állást. 1677-ben Kaspar Zdenko Kaplír legfőbb hadbiztos (Generalkriegskommissar) mellett kapott titkári állást a Legfőbb Hadbiztosságnál. Ebben az időszakban szerezte meg gyakorlatát a katonaság finanszírozásával és pénzügyeivel kapcsolatban, hiszen ő felügyelte a beszállásról készített számlákat és a hadsereg pénztárát (1672–1679 között zajlott a francia-holland háború, amely valójában egy összeurópai konfliktus volt és a Habsburg Monarchia is érdekelt volt benne Franciaország ellenfeleként). Miután Kaplír 1678-ban elnyerte a tiroli katonai kormányzói állást, Palm ide is követte személyi titkáráként. Ezen időszak alatt is részt vett ura különböző megbízatásaiban, mint pl. 1679-ben a pestisben szenvedő Bécs város ellátása, 1679–1680-ban a csehországi parasztfelkelés leverésére érkező katonaság ellátása vagy 1683-ban az ostromlott Bécs és a Linzben lévő uralkodó közötti levélváltás felügyelete.

1683-ban Pozsonyból menekítette a magyar Szent Koronát Bécsen keresztül Linzbe — legalábbis saját életrajzában ezt állítja magáról.⁷ Tettének bizonyosan

6 Palm életének összefoglalása alapvetően Kollmer, 1983. munkán alapszik, ebben a könyvben az 5–45. oldalakon olvasható Palm életrajza és hivatalnoki szerepének, valamint a Palm és testvérei által üzemeltetett bankház tevékenységének értékelése. Ha egy adott esetben más forrásból vettem az adatot, arra külön hivatkozok. Kollmer egyébként a Staatsarchiv Ludwigsburgban található volt Palm családi levéltár több anyagára is hivatkozik munkájában. Megkeresésemre a levéltár elárulta, hogy időközben a Palm levéltár a család egyik leszármazottja kezében van, magántulajdonban. A családdal folytatott levelezés ellenére egyelőre nem nyílt lehetőségem kutatást folytatni a Palm levéltárban.

7 Kollmer, 1983. 8. p. „Er [ti. Johann David Palm — OA] hatte das Glück die ungarische Krone mit Hazardierung seines Leibs und Lebens sowohl von Seiten der damaligen Malcontenten als auch des Erbfeinds solchergestalten zu salvieren, daß ihm nicht so viel Raum und Zeit verbleiben einen vom Finger entfallenen entfallenen Diamantring von der Erde aufzuheben sondern mit der königl. ungar. Kron auf einem Pferd Tag und Nacht nach Wien gesprenget (ita libell. supplex Josephae ad Augusta). Wegen den entfallenen Ring und Spreng ist es nicht wahrscheinlich. Er liebte von Jugend auf das einfachste und nicht die glänzende. Vielmehr

van igazság tartalma, hiszen nemesi diplomájában is érdemei között említik a Szent Korona menekítését: „... derselbe sich anno sechszehenhundert drey und achtzig wenig tag vor der türckichen belagerung unserer residenzstadt Wien zu salvier- und abholung der königlichen hungarischen Cron von Pressburg mit großer lebensgefahr gebrauchen lassen ...”⁸ Kaplír visszavonulása után a Legfőbb Hadbiztossági Hivatalban további magas pozíciókat töltött be, hiszen 1684 decemberétől titkár,⁹ majd Rudolf Rabatta halála és Antonio Caraffa kinevezése között ő vitte a Hadbiztosság ügyeit (1687. december — 1688. március). Immár Donat Heisler legfőbb hadbiztos alatt megkapta a Generalkriegskommissariatamt igazgatója pozíciót, ezáltal a szerv második emberévé lépett elő. Karrierje nemcsak a hadi igazgatásban, de az Udvari Kamarában is megindult: 1688-ban kamarai titkár, 1690-ben tényleges kamarai tanácsos, 1694-től a katonai ügyek kiadmányozásáért felelős,¹⁰ 1700-tól a magyar és katonai ügyek referense és 1702-ben már az övé a hadi, a magyarországi és a bányászati expedíció.¹¹

Gazdasági ereje hivatali karrierjével párhuzamosan emelkedett — ami a korszakban egyáltalán nem egyedülálló. Testvérei Ulmban tanulták ki a kereskedő mesterséget, sőt Franz Palm Augsburgban az ékszerkereskedelem szakemberévé nőtte ki magát. A négy testvér tehát Bécsben telepedett le az 1680-as években. 1689-ben Johann David Palmnak a bécsi kereskedő családból származó Anna Maria Mondenz-cel történő házassága nyitott új üzleti távlatokat (a feleség Isaak Mondenz lánya, aki 1666 óta udvari ékszerész volt, valamint váltóüggekkel is foglalkozott és jó európai kapcsolatokkal rendelkezett, de a magyarországi bányauzletben is érdekelt volt). A Palm-Mondenz kereskedőház egyre erősödött (pl. 1696-ban több lépcsőben Genovából szerzett 900 000 forint hitelt¹²), egyre több ékszerszállítási megbízást kapott az udvartól. Franz és Jonathan Palm Európa

wie sein Herr Sohn Gr. Karl Joseph I. erzählte, flüchtete er die Krone auf einer Schifferzille so daß er sich, als wenn was anders voring, auf jene Seite des Gestatts hielt, wo er keinen Feind entdeckte, wer mag denn eine Truhe, auf ein Pferd nehmen. Erk am glücklich bis Linz damit.”

8 ÖStA AVA Adelsarchiv Reichsadelsakten, Palm Wien, 13.02.1711. Az biztos, hogy a Kaplírról szóló szakirodalom Bécs védelme egyik szervezőjének tulajdonítja a koronázási ékszereket menekítését Pozsonyból, így nem elképzelhetetlen, hogy titkára Palm is tevékeny szerepet játszott ebben. *Macek*, 1983. 32. p. A großer szó a nemesi diploma fogalmazványában áthúzva szerepel.

9 ÖStA KA HKR Prot. Exp. 1684. Dez. Nr. 24. (Bd. 368. fol.490v.)

10 ÖStA FHKA HFÖ 1694.10.26. (Kt. 1521. [r. Nr. 582.]

11 Staatskalender, 1702. 40. p. „Hofcammer Secretarii ... Johann David Palm hat die Kriegs auch hungarisch und bergstättische expedition, logiert am Lugeck in seinem Haus.”

12 ÖStA FHKA HFÖ 1696.01.28. (Kt. 1537. [r. Nr. 590.]

több uralkodója és arisztokratája részére szállított ékszereket, sokat utaztak Hollandiába, ismerték őket Törökországban, Párizsban, Amszterdamban, Rómában, Barcelonában. A kölcsönösség jegyében az állami hivatalnok Johann Davidtól kapott információkat a Palm kereskedőházat működtető testvérek pénzzé tudták tenni, ebből nőtt ki a hitelezői tevékenység. Hiteltevékenysége a spanyol örökösödési háború idején nőtt meg az udvar felé, durván 10 000 000 forint hitelt adott a bankházuk.

Nemesítésére viszonylag későn került sor, aminek oka ismeretlen. Talán összefüggésben lehet azzal, hogy württembergi származásúként erős evangélikus neveltetést kapott és csak 1683-ban tért át római katolikus hitre, testvérei ugyanakkor mindvégig megmaradtak hithű protestánsnak. Az biztos, hogy az 1687. évi országgyűlésen magyar indigenátust szerzett,¹³ de a birodalmi nemesség sorába csak 1711-ben került. Johann David 1700 körül az udvarban a Gundaker Starhemberg Udvari Kamara elnök és Savoyai Eugén herceg Udvari Haditanács elnök által vezetett, I. József császárhoz közel álló szűk elit csoportba tartozott. Szavára, tapasztalatára az uralkodók és az egyes kormányzások is támaszkodtak. A legtöbb olyan kérdésben, amely valamilyen összefüggésben volt a hadsereg finanszírozásával vagy a kamarai, illetve adózási ügyekkel, kikérték véleményét. Központi szerepe meglátszik bizottsági kiküldetéseiben is, amelyekből néhány példával illusztrálom tevékenységét. 1694-ben rendelték ki Budára, 1695-ben az elhunyt esztergomi érsek Széchenyi György hagyatéka összeírását felügyelte,¹⁴ 1696-ban a magyar és erdélyi adózási ügy megreformálására kellett javaslatot kidolgoznia.¹⁵ 1697-ben több más kamarai tanácsossal együtt a Szlavón Kamarai Inspekciónál tapasztalható visszaélések felülvizsgálatát kellett elvégeznie.¹⁶ 1699-ben és 1701-ben is tagja volt egy bizottságnak, amely az osztrák pénzügy javítására javaslatokat dolgozott ki. 1705-ben a prágai Deputiertenamt felülvizsgálatára, illetve Csehország hadiadójának és adóügyének rendbetételére küldték ki. 1707-ben a kontribúció ügyében és a hadi helyzet miatt rendezett konferenciába hívták, céljuk volt egyúttal az adóhátralékok lefaragása és a jövő évi deficit csökkentése. 1709-ben az alsó-magyarországi bányászat ügyében rendelték ki, 1712-ben pedig még fontosabb feladatot kapott. Gundaker Starhemberg Udvari

13 1687. évi 29. törvénycikk „16. § Pallm Dávidot, Ő császári és királyi szent felségének tanácsosát s a főhadi bizottságnak belső titkárát ... a karok és rendek társaságukba bevették”.

14 ÖStA FHKA HFU 1695.02.19 és 02.22. (Kt. 838. [r. Nr. 367.] fol. 171–174. és 226–233.)

15 ÖStA FHKA HFU 1696.10.17. (Kt. 863. [r. Nr. 379.] fol. 212–215.)

16 ÖStA FHKA HFU 1697.07.16 (Kt. 872. [r. Nr. 385.] fol. 316–317.)

Kamara elnök az ő vezetésével küldött ki egy bizottságot, amelynek munkássága a Habsburg Monarchia egész pénzügyeinek, különösen a könyvelésnek, az elszámolásnak és az iratkezelésnek a rendbetételére irányult. Kinevezésében — amellett, hogy Starhemberg és Savoyai Eugén herceg is messzemenően megbízott benne — szerepet játszott, hogy ezekben az ügyekben ő volt a legjáratosabb és az általa képviselt elveket jónak találták.¹⁷ Természetesen a legfőbb hadbiztossági titkári állásából adódott, hogy a magyarországi adófelosztásról történő tárgyalásokban komoly szerepet vitt. Esterházy Pál nádorral és a többi magyar főurakkal, valamint a Magyar Kancellária és a Magyar Kamara embereivel is rendszeresen találkozott — mint ahogy az alább közlendő jelentés bevezetőjében is írja, hogy a pesti adófelosztás elvégzése után kezdett neki a vizsgálatnak Budán.¹⁸

Hivatali pályája és a Palm bankház gazdasági potenciálja igazából 1715, Starhemberg kamaraelnök visszavonulása után esett vissza — ez is mutatja a személyi összefonódások jelentőségét a korszak gazdasági és politikai életében. 1721. februári halála után hagyatéka összeírására és privát és hivatali levelezése szétválasztására sógorát Manfred Zuanna udvari kamarai tanácsost küldték ki.¹⁹ Végrendeleletében nagy vagyonról olvashatunk és talán érdemes megemlíteni, hogy áttért katolikusként végül a bécsi klarisszák Szent Miklós templomában kérte végső nyugalomra helyezését és lelke üdvéért 1000 mise elmondását.²⁰

1694. novemberi budai kiküldetése idején tehát már egy karrierje közel csúspontján lévő kamarai tanácsost láthatunk benne, akinek befolyása az udvari döntéshozatalra, valamint gazdasági hatalma csak mintegy tíz év múlva erősödik meg, de már ekkor jelentős szerepet vitt és kiváló magyarországi helyismerettel és kapcsolatokkal is rendelkezett. Összefoglalóan úgy vélem, hogy Budára egy széles látókörű, sokat tapasztalt, ambiciózus ember érkezett, aki éles szemével tette világossá az Udvari Kamara számára a Budai Kamarai Adminisztráció nehéz helyzetét, rossz gazdálkodását, valamint Buda és Pest állapotát és fejlesztésének lehetőségeit.

17 Holl, 1976. 364–365. p.

18 1690-ben és 1692-ben is Bécsben a nádornál volt ez a találkozás *Iványi*, 1991. 146. és 150. p.

19 ÖStA FHKA HFÖ 1721.02.22. (Kt. 2198.)

20 ÖStA HHStA NLMA P Nr. 162. Palm, Johann David.

A Budai Kamarai Adminisztráció és Buda 1694-ben

Az 1694. év mozgalmas volt Buda, a Magyar Királyság egyik legfontosabb városa életében, elsősorban politikai eseményekben. Az 1694. évi polgármester választás elmaradása, Franz Ignaz Bössinger korábbi polgármester lemondatása, megvádolása hűtlen kezeléssel és Johann Georg Unger kijelölése polgármesterre az Adminisztráció által mind-mind borzolták a kedélyeket. A polgárság és az Adminisztráció viszályába a katonaság is beavatkozott, sőt tettelegesséig fajultak az ellentétek. Unger polgármestert ráadásul az Udvari Kamara — hivatkozva az 1690–1692 közötti polgármesteri időszakáról el nem készített számadásokra — ideiglenesen lemondatta és csak 1694 áprilisában helyezte vissza hivatalába. A viszály hivatalosan az adminisztráció által kiadott 1694. májusi rendelettel múlt el, amely a város életét szabályozta. Ebben szerepelt többek között, hogy mindenben az adminisztrációnak kell engedelmeskedni, új tisztségviselőként egy főkamarást és egy alkamarást alkalmaztak, továbbá négy új tag került a tanácsba, de beállítottak hat fertálmestert és négy éjjeli őrt. A városi kiváltságokért küzdő Franz Ignaz Bössinger tanácsos pedig nem kapott komoly büntetést és 1695-ben már újra ő lett a polgármester.²¹

A Budai Kamarai Adminisztrációt és a visszafoglalt területek igazgatását Johann Stephan Werlein budai kamarai adminisztrátor 1691. január 25-ei halálával nagy veszteség érte. Gyakorlatilag az adminisztrátori szék üresen hagyása és később egy nem túl lelkiismeretes hivatalnok, Johann Ferdinand Plass von Mühlleiten pozsonyi élelmezési igazgató kinevezése tovább gyengítette és nem megerősítette helyzetét. Plass maga nem sokat tartózkodott Budán — ezt Palm is kiemelte jelentésében, de a Budai Kamarai Adminisztráció fennmaradt lajstromkönyveiből is látszik. Szinte folyamatosan leveleznek vele, hiszen leginkább Pozsonyban lehetett utolérni. Ebben a helyzetben kapott megbízatást Georg Prunner erődmester, illetve Georg Christoph Zennegg pénztáros és ellenőr, hogy az adminisztrátor távollétében intézze az ügyeket. Nem lehetett ez egyszerű feladat, hiszen elhivatottság és rátermettség nélkül az egész újszerzeményi terület igazgatása szinte leküzdhetetlen kihívásnak tetszett. Hiszen nemcsak Buda belső politikai ügyeiért voltak felelősek, hanem a Gyulától Pécsig és Kanizsáig, északon Egertől Érsekújvárig terjedő terület összes gazdasági, kereskedelmi, részben közigazgatási feladataiért. A sok munka mindenképp egységes igazgatást és

21 Az események részletes ismertetésétől szándékosan tekintek el, hiszen azt kimerítően taglalta Kovács, 1940.

szakértő vezetőt kívánt. A Budai Kamarai Adminisztráció helyzetét stabilizálta némileg Johann Ignaz Kurz magyar kamarai tanácsos adminisztrátori kinevezése 1694 márciusában. Az látható, hogy Kurz az első hónapok sok budai tartózkodása mellett sok bécsi jelenlétre is sort kerített, hiszen az ügyek előre vitele megkívánta, hogy az Udvari Kamara előtt járjon el bizonyos kérdésekben. Talán a két eseményt — Kurz kinevezése és Buda és az Adminisztráció viszályának lezárulása — követően Budára küldött Johann David Palm udvari kamarai tanácsos így már néhány megnyugtató dologról is be tudott számolni. A vizsgálat célja elsősorban nem a város vagy az Adminisztráció voltak, hanem kimondottan két tisztségviselő, Prunner és Zennegg elleni panaszok kivizsgálása. A személyek ellen szóló kihallgatás azonban túlmutatott a kívánalmakon, hiszen Palm időközben több ügyben is tárgyalt és leírhatta saját tapasztalatait. Az 1694. november 19–23. között lezajlott vizsgálat során egyébként többen is tanúvallomást tettek: Georg Prunner erdőmester, Michael Ripaschi visegrádi esküdt, Andreas Codrus korábbi budai főbíró, Georg Schwaghofer visegrádi polgár, Nikolaus Gandel budai erdőkerülő, Franz Bössinger budai polgármester, Johann Ludwig Koller Budai Kamarai Adminisztráció számvevője, Anton Häntschl számvevő, Bernhard Stollhoffer provizorátusi és erdőhivatali ellenőr, Johann Piggini volt provizorátusi írnok, Franz Stadler kasznár, Johann Baptista Menegati sörfőző, Gabriel Krántzer az Adminisztráció regisztrátora, Georg Christoph Zennegg, Johann Nagy főbíró. De tanúsítványaikkal feltűnnek benne a budai polgárok is, mint Martin Kneissel ács, Johann Baptista Wurm pék, Veith von Stein tűzér, Georg Schorner fogadós, Daniel Irackh asztalos.

Palm kiküldetési utasításából egyébként kiderül, hogy Johann Ignatz Kurz frissen kinevezett adminisztrátor kezdeményezte a vizsgálatot, mégpedig elsősorban a két nevezett tisztségviselő, Prunner és Zennegg visszaélései (előforduló kifejezések: Raittungs Unrichtigkeits, Eigennutzigkeiten, Privat Würthschafft, untauglich) miatt.²² Az utasításban továbbá felszólították, hogy a nádor és a Magyar Királyi Kancellária újszerzeményi területeken kifejtett tevékenységét is vizsgálja meg.

A forrás jelentősége és a jelentés utóélete

Bár láthatóan egy nagyon alapos és körültekintő jelentésről van szó, közvetlen hatását mégis nehéz vizsgálni. Az bizonyos, hogy a leirtakra azonnali reakció

22 ÖStA FHKa HFU 1694.11.06. (Kt. 835. [r. Nr. 366.] fol. 59,66.)

nem született. A budaiak több, 1695-ben és 1696-ban is benyújtott kérelmei eredményezték együttesen, hogy az Udvari Kamara 1696. szeptember 27-én egy 29 pontból álló rendeletet küldött a Budai Kamarai Adminisztrációnak.²³ Ebben nemcsak az Adminisztráció, de Buda helyzetével kapcsolatban is több fontos, „mérőldkönek” tekinthető rendelkezés található, amely a szabad királyi kiváltságok megszerzésének egyik fontos állomása volt. Ide sorolható, hogy a városi polgárok Kaufschilling nélkül kapnak házat és telket, de házépítéskor kauciót kellett fizetni (1-2. pontok). A 3. pontban a földműves rácoknak a kunokhoz, a kereskedő rácoknak Pestre történő áttelepítése szerepel, míg a budai vár a nemesség és a polgárság, a Víziváros a kereskedők lakhelye lesz. A 4. pont a város feletti igazságszolgáltatást, az 5. a szabad polgármester-választást, a 6. a városi számadások adminisztráció elé terjesztését, a 7. a büntető- és árvaügyek jobb felügyeletét, a 8. a heti és éves vásárok tartását írja elő. A 9. pont egy óra felállításáról, a 10. egy vízemelő szerkezet építéséről, a 11. a városi joghatóság területének kijelölésétől, a 12. a budai városi fürdő, malom és fogadó létrehozásáról, a 13. a porciók csökkentéséről, a 14. a kaszárnyaépítésről rendelkezik. A 15. pont az adminisztrátor felelősségéről és a tanácsosok megerősítéséről, a 16. a titkár kinevezéséről, a 17. az Adminisztráció kiadó és regisztratori hivataláról, a 18. a számvevőség korábbi állapotban hagyásáról, a 19. a pénztár központi pénztárrá emeléséről, a 20. a harmincadhivatalról határoz. A 21. az erdőhivatal, a 22. a provizorátust, a 23. az építési hivatalt szünteti meg, a 24. pont előírja a készletek leltárba vételét a felszámolt hivataloknál. A 25. pont értelmében az elbocsátott hivatalnokok kauciót kötelesek fizetni, a 26. pont a rendes élelmezési hivatal megtartását rendeli el. A 27. pont értelmében be kellett küldeni a Budai Kamarai Adminisztráció hivatalnokainak névsorát, a 28. pont megtiltja a saját, privát gazdálkodás folytatását. A 29. pont szabályozza, hogy a visszafoglalt területeken ne engedjenek át kamarai birtokokat a földesuraknak és a Magyar Királyi Kancellária által tett adományokat ne ismerjék el. Gyakorlatilag Palm legtöbb javaslata — szinte szó szerint egyébként — szerepel a fenti rendeletben, így Palm budai útja igen jelentősnek mondható, mind Buda, mind az Adminisztráció tekintetében.

Az egy-egy ügyben bizottságilag kiküldött udvari kamarai tanácsos(ok) jelentései a korszak fontos forrástípusai. Két dolgot ezzel kapcsolatban fontosnak tartok hangsúlyozni. Palm a bécsi központi államigazgatásból érkezett és a periferián, félig-meddig hadi viszonyok között működő hivatalt talált. A lehetőségek

23 ÖStA FHKA HFU 1696.09.27. (Kt. 861. [r. Nr. 379.] fol. 402–421.) és MNL OL E 280 1696. szep. nro. 17. Idézi és ismerteti a Budára vonatkozó pontokat: *Kenyeres*, 2006. 166–167. p.

sem ugyanazok, mint a bécsi központban, de az emberanyag sem, így a jelentés egyes pontjait olvasva ezt mindenképpen érdemes szempontként figyelembe venni. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Palm udvari kamarai tanácsosként végezte feladatát és az a feltételezett visszaélések, hűtlen kezelés igazolása volt. Szintén hangsúlyozandó, hogy a talált visszaélések nem egyedi esetek, szinte mindegyik pénzzel gazdálkodó hivatalnál találhatunk hasonló ügyeket.

Alábbiakban olyan példákat idézek, amelyek vagy időben állnak közel Palm budai útjához, vagy magához Palmhoz köthetőek. A — nem túlzás — bő tucatnyi esetből csak párat emelek ki, így is látható véleményem szerint, hogy sem a Budai Kamarai Adminisztráció esetén, sem maguk a budai viszonyok nem egyediek a Habsburg Monarchia XVIII. század eleji történetében. Talán a legismertebb magának az Udvari Kamara elnökének Georg Ludwig Sinzendorfnak letartóztatása és hivatali visszaélései, hűtlen és káros gazdálkodása perbe fogása és elítélése.²⁴ A korszak egyik legnagyobb viharát kavaroó pénzügyi botránya eredményeként született 1681-ben az Udvari Kamara új hivatali utasítása.

A Budai Kamarai Adminisztráció Számvevőségén uralkodó — Palm szerint áldatlan — állapotok nem voltak egyediek a Habsburg Monarchia különböző pénzügyekkel foglalkozó hivatalaival összevetve. Sőt, a nem megfelelő működés indokai is hasonlóak, legyenek azok Palm, vagy a központi szervek esetében megfogalmazott észrevételek. Példaként álljon itt a magáról az Udvari Kamara számvevősegeiről alkotott — szintén lesújtó — vélemény. Az Udvari Kamarának ugyanis a XVII–XVIII. század fordulóján három számvevősege is volt: az Alsó-Ausztriai, a Hadi és az Udvari Számvevőség (Niederösterreichische, Kriegs- und Hofbuchhalterei). Az 1702. évi elszámolás kapcsán a hadi számvevőség írta, hogy az alárendelt hivatalok a havi számadások beküldésében nagy elmaradásban vannak. Néha pedig olyan emberek kapnak pénzt és eszközöket, akik arról nem számolnak el. Csak általuk ismert 138 olyan eset, ahol a számadást vezető tisztviselő vagy katona elhunyt és több esetben az örökös sem ismert. 1705-ben már ott tart a panasz, hogy a világon nincs olyan számvevőség, ami az itt lévő káoszról egy katonai év elszámolását meg tudná csinálni. Természetesen magát a hadi számvevőséget is komoly kritika érte: a Palm jelentésben olvasott módon nemcsak az alárendelt hivatalok, de maga a számvevőség is hanyag és nem tudja feldolgozni a beérkezett adatokat. 1704-ben pedig maga az udvari számvevőség kérvényezte a könyvelés teljes reformját a hivatal rossz működése miatt. Az okok

24 A Sinzendorf per lefolyásával, hátterével és következményivel részletesen foglalkozik *Körbl*, 2009.

részben a fizetőhivatalok, pénztárak nem egységes alapelvek szerinti működésére, valamint a számvevőségi tisztviselők alkalmatlanságára vezethetők vissza — fejtette ki előterjesztésében maga a hadi számvevőség vezetője. 1700 körül egy olyan udvari számvevőség kívánalma is felmerült, ahol egy olyan könyvet vezetnének, amelybe minden bevételt és kiadást adminisztrálnak, így meg lehetne mondani szinte bármely pillanatban, hogyan áll az államkassza.²⁵

Palmot küldték ki 1705-ben a prágai Deputiertenamt felülvizsgálatára. Ez volt az egyik legfontosabb pénzügyi szerv a Monarchiában, hiszen ide folytak be az alkohol tartalmú italok után fizetendő adók (Tranksteuer) és a csehországi sójövodelmek. Az évi másfél millió forint bevétellel gazdálkodó szervnél régóta gondok voltak, és évek óta nem küldtek elegendő pénzt az udvarba. Palm is hangsúlyozta vizsgálati jelentésében, hogy az igazgatásban katasztrofális állapotok uralkodnak, a jövodelmek beszédésében komoly hátralékok jelentkeznek és a hivatal elnöke önhatalmú, hanyag a közügyekben és sokkal inkább saját előnyére végzi az üzleti tevékenységet.²⁶ Mintha csak budai jelentését kellett volna újra másolnia...

Fontosnak tartok hangsúlyozni még két fontos összefüggést. Megfigyelhető, hogy Palm nem az Adminisztráció létét szidja, hanem annak alkalmatlan egykori adminisztrátorát (Plass von Mühlleuthent) és az ott dolgozó hanyag embereket. Kiemeli többször, ha jól működne az Adminisztráció, akkor az nemcsak a császár és király jövodelmeit gyarapítaná, hanem a városnak is nagy hasznára lenne. Palm kettős, hadbiztosi és kamarai funkciója komoly taktikai érzéket követelhetett meg tőle. Mivel a magyar arisztokratákkal, elsődlegesen a nádorral rendszeresen találkozott az éves hadiadó felosztáson, ezért okosan nem támadt Esterházy Pál hercegnek az újszerzeményi területeken tett nádori adományok ügyében. Kritikáját csak néhány sorban foglalta össze annak ellenére, hogy a pesti adófelosztás végeztével kifejezetten a nádor illetén tevékenységének megvizsgálására küldték Budára.

Összességében a Palm által megfogalmazott komoly kritikát a Budai Kamarai Adminisztráció működését illetően mindenképp szükséges tompítani. Bár valóban komoly vádakról van szó (hűtlen kezelés, hivatali visszaélés, alkalmatlanság stb.), de ez nem számított egyedi esetnek a korszakban sem a Magyar Királyságban, sem a Habsburg Monarchiában. Szinte mindegyik pénzzel gazdálkodó

25 Holl, 1976. 91–93. p. és Hengerer, 2006. 215–218. p.

26 Holl, 1976. 212–213. p.

korabeli hivatalnál találunk visszaéléseket — legalábbis a vizsgálatok ezt az eredményt mutatják.

Az átírás alapelvei²⁷

A szöveg publikálása során a betűhív átírást követtem, kivéve az i, j, u, v, w betűket, amelyeket a hangértéknek megfelelően írtam át. Központozásnál az értelemzhetőséget tartottam szem előtt és a mondat végi pontot, illetve a közbevetett vesszőket ennek megfelelően helyeztem el. A rövidítéseket szögletes zárójelben oldottam fel. A feloldás alól a gyakran előforduló uralkodói megnevezés: Kay. May., azaz Kayserliche Majestät esetében eltekintettem. A felső indexbe írt végződések, számokat feloldottam és normál szöveggé adtam vissza. A nehezen megkülönböztethető s, ss, ß betűket meghagytam a leírt alakban. A megszólítások, a mondatkezdő betűk, a személy- és helynevek, a hónapnevek és a hivatalok nevein kívül minden egyéb szót kisbetűvel írtam át. A kötőjellel írt szavakat egybeírtam. A számok átírását a mai helyesírás szerint adom, ha az évszámból hiányzik az 1-es, kiegészíttem: 688 helyett 1688. Az f. rövidítést mindenhol egységesen fl.-nek rövidítettem és nem oldottam fel. A korabeli zárójelformát: / módosítottam és egységesen ()-t használok. Az értelmet nem zavaró dupla mássalhangzókat (unndt) vagy betűelhagyásokat (gnugsam) megtartottam, jelölt kiegészítésre csak értelmet zavaró esetben kerül sor. A tartalmi kivonatokban a jelentés írója által a szövegben alkalmazott E/1 helyett E/3-at használok.

27 Alapvetően a bécsi egyetem Történeti Intézete által alkalmazott átírási alapelveket követtem. Az Osztrák Történetkutató Intézetben beszerezhető átírási segédanyag az Arbeitsgemeinschaft außeruniversitärer historischer Forschungseinrichtungen közlési alapelveire támaszkodik. Az eredetileg az Archiv für Reformationsgeschichte — Archive for Reformation History. Band 72. 299–315 oldalain Johann Schulze által összefoglalt ajánlást (Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte der „Arbeitsgemeinschaft außeruniversitärer historischer Forschungseinrichtungen“) immár online is lehet olvasni: http://de.szlachta.wikia.com/wiki/Edition_fr%C3%BChneuzeitlicher_Texte (Hozzáférés: 2016. július)

*Johann David Palm jelentése az Udvari Kamarának
a Budai Kamarai Adminisztráció működéséről és Buda város viszonyairól
Bécs, 1695. január 1.*

[1.] Kiküldetéséről, pontos feladatairól és az elvégzendő vizsgálatról. A vizsgálatot titokban akarta tartani, de a vizsgálandó személyek már az érkezés előtt tudtak róla. Ennek ellenére teljesítette a megbízást, ezt bizonyítja a mellékelt vizsgálati jegyzőkönyv is.

[2.] A jegyzőkönyvből kiderül a budai körzet és Buda város gazdálkodása is. Buda városról annyit írhat, hogy az ostrom eredményeként még mindig kórakás és pusztaság és az eddig rosszul irányított Budai Kamarai Adminisztráció miatt napról napra rosszabb a helyzet, sőt a rossz szituáció előidézője is az Adminisztráció.

[3.] A városban néhány kamarai hivatalnoki házon és néhány más épületen kívül nincs ház. A városi tanács tagjai széthúznak. Az adminisztráció eddig Budával szemben nem teljesítette a jogszerű felügyelet és gondoskodás kívánalmait, nem csoda, hogy a városiak panaszkodnak. A várparancsnok is csak a saját érdekeit nézi. Budának, akárcsak a többi újszerzeményi városnak nincs kialakítva a joghatósági területe, nincs órája, amely pedig minden közmunka és üzlet esetében fontos iránymutató. Vízből is óriási a hiány, a polgárságnak ezért évi 100 000 forintot kell kiadnia vízhordásra, amely a legkisebb háztartásnak is napi 1 garasba kerül.

[4.] Nincs jobb helyzet vidéken sem. Az elszórva fekvő falvak jóvédelmeit a kamarai alkalmazottak élvezik, ami nagyon rossz gyakorlat. Ez látható Visegrád példáján is, amiről a tapasztalatokat az utána küldött utasítás alapján összegezte. A kamarai alkalmazottak mellett nem lehet érvényesülni, a vidéket csak ott művelik, ahol könnyen haszonhoz lehet jutni. Csak azt művelik, ami nem a köz, hanem az egyén hasznára van. A kincstári jogokba pedig hol a nádor, hol a Magyar Királyi Udvari Kancellária, hol a vármegyék avatkoznak bele.

[5.] Egyértelmű, hogy a kincstár sokat veszít és az ország visszafoglalására felvett hiteleket törleszteni nem tudja megfelelően. A bajok legfőbb oka, hogy a Budai Kamarai Adminisztráció megalakulása óta nem küldött be az Udvari Kamarának főszámadást a bevételekről és kiadásokról és hogy az itt dolgozó alkalmazottak rosszul végzik a dolgukat.

[6.] Buda város nagy félelemmel és bizonytalansággal viseltet az adminisztráció irányában, ezt bizonyítja a 17 polgár által aláírt melléklet is. Amikor ezzel kapcsolatban Prunnert megkérdezték, általánosságokat válaszolt és más polgárokat hozott elő tanúnak. Pedig az adminisztráció dolga lenne, hogy az erős ér-

zelmeket kiváltó polgármester-választás után a helyzetet nyugtassa, a polgárokat rendben kormányozza, különösen a botrányosan vitt igazságszolgáltatás és árva-ügy terén.

[7.] *A Prunner elleni vizsgálatot a romos budai épületekben végezte. Mivel Prunner sokat helyettesítette Plass von Mühlleiten adminisztrátort, ezért kérdőre vonta, miért nincsen több helyreállított épület. Sok olyan épület van, amit elkezdtek, majd abbahagytak. Válasza csak a rossz helyzet elismerésére és hivatali utasítására korlátozódott, amelyben erre vonatkozóan nincs útmutatás.*

[8.] *A telekkönyvet Plass szóbeli utasítására Prunner saját házában tartja, és nem vezeti megfelelően. Védekezése emiatt annyiban állt, hogy a Werlein-féle összeírás óta más összeírás nem készült, a telkeket még nem osztották ki a házhelyekhez. A teleklevelek kiállításából sok száz forintja származott volna a kincstárnak, amelyekből az erődítési pénztár hiányait betömhette volna. A provizori és erdömesteri bevételekkel nem számolt el, hanem saját fizetésére fordította közvetlenül.*

[9.] *A budai kamarai gazdálkodás nem sokkal jobb, mint a város maga. A sörfőző jó fizetést kap, de esküt még nem tett, amit Prunner ismét az utasítás hiányával magyarázott. A sörházból sok jövedelem nem származik, ilyen gazdálkodás mellett mintegy 600–700 forint, ha bérbe adnák, akkor 2000 forintot lehetne érte kérni. Ezzel szemben Plass adminisztrátor azt jelentette az Udvari Kamarának — amely jelentés bizonyosan előkereshető az irattárból — hogy a sörfőző 6000–7000 forint jövedelmet hoz. Az ilyen téves jelentések azonban nagyon károsak és büntetendők volnának.*

[10.] *A tizedborral még rosszabbul gazdálkodtak, mint a sörrel. A bor többsége megsavanyodott és Prunner a saját hasznára fordította. Egy akó bort két forintért számolt el, míg a fairnoknak pénz helyett 3 és fél forintért számolt egy akóval. Kérdőre vonta, miért nem gazdálkodott jobban a borral, de Prunner ismét a Plass-féle utasításra hivatkozott. Ugyanilyen probléma van tizedügyben a provizori hivatal ellenőrével, aki a számadásokban nem tud kiigazodni. A provizori hivatal tehát a sörházból és a tizedbevételekből működik, és az ezeknél lévő egyenetlenségek miatt látható, hogy a hivatal nem működik megfelelően.*

[11.] *Az erdőhivatal nem sokkal jobb működésének maga Prunner a bizonyítéka, aki egyrészt többször kifejtette Plass adminisztrátornak a hivatal rossz gazdálkodását, másrészt haszontalannak is ítélte. Véleményét a számadások is megerősítik, hat év alatt közel 4000 forintos mínuszt halmoztak fel, amihez még a más hivataloktól átvett eszközöket is hozzá kellene számolni, ahogy azt egy pontos számadásnál tenni kellett volna. A kincstárnak nincs haszna az erdőhivatalból; ez azonban gyanús, mert egy öl fát 1 forint 30 krajcárért adnak a városnak*

és a polgárságnak. A tábori élelmezési hivatal ugyanakkor Budán egy forintért szerez be egy öl fát. Budán pedig építési fából hiány van és gyakran a tutajokat kell felaprítani az építkezéshez. Akik be tudnának számolni a hivatal rossz gazdálkodásáról, azok már nem élnek. A polgárok nem mernek nyíltan beszélni a problémás esetekről, mert félnek Prunner bosszújától. Ezt a bizottsági vizsgálat alatt a rangidős Bösinger is megerősítette. Igyekezte a panaszokat helyén kezelni, hiszen Prunner épp az ellenkezőjét állítja: ő mindig a polgárságát javát nézi. A vizsgálat során azért sok gyanús pont úgy merült fel, ezt mutatják Stolhoffer provizorellenőr Prunner ellen beadott pontjai, de a polgárok és a fairnok vallo-mása is ellentmond egymásnak.

[12.] A budai építési hivatalban hasonlóan rossz gazdálkodás folyik, mint a provizornál és az erdőhivatalban. Nincs semmi haszon innen, csak a fizetésekre elmegy 1444 forint. Az itt szolgálók a hivatalt saját gazdagodásukra használják, minden visszaélésnek idő hiányában nem is tudott utánamenni. Bár nem volt feladata, de bekérte az építési írnok hivatali utasítását. Ugyan most nem zajlanak erődítési munkálatok, de ha majd újrakezdődnek, akkor ezt mindenképp felül kell vizsgálni.

[13.] A pénztárban, Zennegg pénztárosnál is elvégezte a vizsgálatot. Számadását rendben leadta, néhány esetben van csak késedelem. A mellékletek között szereplő levél — amely az Udvari Hadi Fizetőhivaltól átutalt 150 000 forintról szól — rámutat a pénzekkel való rossz gazdálkodásra. Véleménye szerint a különböző udvari pénztáraktól érkező átutalásokat sürgősen felül kell vizsgálni, mert ahogy telik az idő, egyre nehezebb lesz nyomukra akadni.

[14.] A harmincadhivatal bevételei a kereskedelmi forgalomtól függenek. A néhány, de jó helyen elhelyezett harmincad nemhogy visszaveti a kereskedelmet, de a visszafoglalt területek fontos tőkéje lesz, ahonnan a kincstár nagy bevételekre tehet szert. Fontos, hogy a visszafoglalt területeket ne terheljék túl, mert a bevételek alacsonyak, a tőke is kicsi. A hivatali fizetéseket megfelelő szinten kell tartani. A budai harmincados esetében előfordult, hogy 500 forintos fizetése mellett még saját magánvállalkozását is nagy haszonnal tudta vinni. Sorozatos kérelmei nyomán most már 800 forint a fizetése. Prunner is 800 forintot kap a provizorságért és az erdőmesterségért. Amikor provizornak mást neveztek ki, akkor nem megosztotta a fizetést, hanem ő megtartott magának 600 forintot és 200 forint jutott a provizornak. Mivel ez neki kevés, ezért szinte biztos, hogy emelésért fog folyamodni. A fizetéseken felül a hivatalnokok még szálláspénzt is felvesznek, mindezt az Udvari Kamara engedélye nélkül. Felül kellene vizsgálni, hogy ez így rendben van-e?

[15.] *A budai körzet gazdasági helyzetével kapcsolatban előadottak alátámasztására mellékeli a Budai Kamarai Adminisztráció számadásait 1693-tól kezdődően, amiből látható, hogy 12 000 forinttal több kiadás történt, mint bevétel. Az egész helyzet eredője a rosszul működő adminisztráció, pontosabban az adminisztrátor hanyagsága. A vizsgálat során kiderült, hogy Plass nagyon kevés időt töltött Budán, helyette saját üzleti ügyeit intézte Pozsonyban. 1692–1693 folyamán pár hónapot itt volt, de nem intézett semmit, hiába adtak neki elő ügyeket, és amikor elment, nem hagyott hátra semmilyen utasítást az ügyek vitelére.*

[16.] *A rossz működés látszik a számvevőség (ami az adminisztráció szeme) és a kancellária (ami a jobb keze) tevékenységéből is. Rendetlenség uralkodott és csak az utóbbi pár hónapban, az új adminisztrátor érkezése óta igyekeznek rendet vágni. A budai számvevőségen sok a fel nem dolgozott számadás, sok hiányosan érkezett be, de sok olyan hivatal is van, amelyik még nem is küldött be számadást. Havi jelentéseket sem küldenek be időre. A visszafoglalt területek esetében éppen ezért nehéz mérleget vonni, így az Udvari Kamara sem tudhatja, hogy hol és mit kellene javítani. A számvevőség működését jól példázza, hogy Prunner a saját számadását hamisított adatokkal adta le és a számvevőségi igazgató azt elfogadta és arról tanúsítványt is kiadott. Arról is érkezett panasz, hogy egyes tisztviselők nem is tudnak számadást készíteni, így — bár a feladatuk az ellenőrzés lenne — sokszor magának a számvevőségek kell összeállítani azokat. A királyi cédulákon is sok múlik, de ez nemcsak a Budai Kamarai Adminisztrációnál, hanem más magyarországi kamaráknál is nagy rendetlenségben van.*

[17.] *A hivatali iroda, az iktató és a kiadó hivatal ugyanúgy áll, mint a számvevőség és a gazdálkodás. A kancelláriának elegendő személyzete van, az adminisztrátor titkára, Wolf Martin Hiltl is szépreményű, fiatal ember és nagyon igyekszik. A beérkező és kimenő iratok lajstromainak állapota mutatja, hogy az iktató hivatalt kevés figyelemre méltatták. Mindezt Gabriel Kränzer mondja, aki ugyan nemrég van az adminisztrációnál és sok mindent nagy rendetlenségben talált, amit egyedül nem fog tudni feldolgozni. Kränzer szerint sok egyéb mellett a legnagyobb gond, hogy a hivatalnokok régóta utasítás nélkül végzik a dolgukat, ahogyan a pénztáros is. Az 1694. november 19–23. között lezajlott vizsgálat alatt ezeket tudta kideríteni.*

[18.] *A visszafoglalt területeken Buda és Pest segítése kell, hogy a legfontosabb ügy legyen, mind a lakosokat gyarapítani, mind a házakat építeni szükséges. Mindkét várost mindennemű polgári, kamarai és katonai adótól mentesíteni kell, kivéve a tizedet. És ezt nem időről időre megújított pátensekkel kell tenni, hanem úgy egyértelműsíteni mindenki számára, hogy azt a lakosok ténylegesen élvezzék. Az adómentesség biztosan eléri hatását és megindulhat a virágzás, egyre többen*

települnek ide, a kereskedelem fellendül. Az erősödéssel nemcsak a két város, de a környező vidék is jól jár. Így a kincstár is nagyobb bevételekhez juthat, különösen az accissa és a harmincad jövedelmek lehetnek jelentősek, és az adómentes évek megtérülnek.

[19.] Pest város benépesítése kapcsán Heisler von Heitersheim legfőbb hadi biztos tanácsát érdemes követni. A Buda melletti hegynél és a szentendrei szigeten élő rácokat rendszeren össze kell írni: a földműveseket a kunokhoz kell küldeni, az iparosokat, kézműveseket Pesten kell letelepíteni. Nekik itt egy külön kerületet kell biztosítani, kivenni őket a magyar és német városi tanács alól és bírójuk, elöljáróik vezetésével közvetlenül az adminisztráció alá kell helyezni. Amíg meg nem erősödnek, addig adómentességet kapnak, de nem szabad engedni, hogy túlságosan gyarapodjanak, és hogy Buda és Pest jövedelmei az ő kezükbe jussanak. Pestet és a budai Vízivárost érdemes lenne kereskedő helynek berendezni, a budai felső várost pedig megtartani a kormányzerveknek, a nemeseknek és a polgároknak. A felső városban amúgy is nehezebb kereskedni a hegy magassága miatt, míg a víz mellett ezt jobban lehet üzni. Arra is figyelni kell, hogy a felső város is rendezett és lakott legyen, a házakat újraépítsék. Az Adminisztrációnak végre ki kellene jelölni a városi joghatóság területét, az egyes házakhoz tartozó szántókat, szőlőket, erdőket, legelőket meghatározni, az épített házakat és házhelyeket újra összeírni, valamint az eddig összevissza vezetett telekkönyvet rendben kialakítani.

[20.] A vizsgálat során kiderült, hogy sok házat nem építettek meg az ígért ellenére vagy el is adták és már a harmadik vagy negyedik tulajdonos kezében van. A helyzeten úgy lehet javítani, hogy aki az Adminisztrációtól házat kap, az kezességet vállal, hogy egy bizonyos időn belül házat épít, különben elesik az adott kauciótól. Az Adminisztráció támogassa a házépítést és a polgárok felvételét, vegye el a helyőrség beszállásolásának gondját a polgároktól és a katonaságot a már létező és a majd újonnan építendő kaszárnyákban helyezze el. Megvizsgálta a kaszárnyákat is és meglehetősen alacsony berendezettségben találta őket, amelyekben mintegy 400 embert lehet elhelyezni. Az Udvari Haditanácsnak kellene intézkednie és meghagynia a parancsnoknak a kaszárnyába történő költözést, de újak építését is, mert akkor megszűnnének a panaszok. Ezek mindaddig úgyis maradnak, amíg a parancsnok beavatkozik a város és a polgárok ügyeibe és nem hátráltatja káros ügyleteivel a lakosok gyarapodását.

[21.] A legjobb akarat sem hozhat sikert, ha a városi tanács nincs rendben, és ha az Adminisztráció nem figyel rá folyamatosan és szenvedély nélkül. A polgárság (akik közül a városi tanács kikerül) meglehetősen rossz emberekből áll, pedig jó lenne egy olyan vezető, aki méltányolja az Adminisztráció intézkedéseit. Jó lenne visszanyúlni a polgármester-választás korábbi módszeréhez, hogy az

Adminisztráció ajánlatára választ a polgárság, mert így a polgárság és a tanács közötti viszályt ki lehetne küszöbölni. A városi pénzek elszámolását a tanácsnak és a polgárság választott küldöttségének kellene ellenőrizni és utána az Adminisztráció elé terjeszteni. Az árvaügyet és az igazságszolgáltatást pedig jobban kellene intézni, mint eddig. Fontos feladat még a heti és éves vásárok időpontjának kijelölése, továbbá kincstári költségen egy óra felállítása és egy szerkezet építése, ami a Dunából hozza fel a vizet. Ezek mind költségek, de Buda városa most egy nem gyarapodó tőke és a fejlesztésre szánt összeg nem lesz kidobott pénz, mert idővel meghozza a befektetést. Óra nélkül ugyanis nincs rend, míg víz nélkül nem tud fejlődni a város se béke, se hadjárat idején.

[22.] *A következőkben a környékről is jelentést tesz. Az egész vidék tele van szórva harmincadokkal, ami a kincstárnak nem hoz hasznót, de a lakosoknak nagy hátrányára van. Méltányos, ha a harmincadvám tényleg külső (határ-) vám, de az, hogy jelenleg kis túlzással minden faluban van, a kereskedelmet teszi tönkre. Meg kell hagyni az Adminisztrációnak, hogy csak a határokon legyen harmincadelszámolás és készítsen arról jelentést, hogy mely harmincadhivatalok maradjanak meg és melyeket kell felszámolni. A vidéknek is nehézségére van, hogy a kamarai alkalmazottak birtokokat szereznek, és saját gazdaságukat üzemeltetik, sőt a kamarai embereket a saját birtokaikon alkalmaztatják.*

[23.] *Az erdőmester visegrádi üzelmei adták azt az ötletet, hogy parancsolják meg a Budai Kamarai Adminisztrációnak, hogy a Visegrádon letelepülni szándékozóknak jelöljenek ki akkora birtokot, amennyi élelmezésükhöz elegendő. Ha esetleg nagy lenne az igény, akkor vegyék el az erdőmester birtokaiból, a maradékot tartsák meg Prunnernél, de úgy, hogy ő is fizesse a közterheket. Általánosságban is javasolja, hogy Őfelsége adja törvénybe, hogy a kamarai hivatalnokok, abban a kerületben, ahol dolgoznak, ne üzemeltessenek saját gazdaságot, amit pedig mégis saját hasznukra kereskednek Őfelsége tudta nélkül, azt a jövedelmet veszítsék el.*

[24.] *Az adminisztrációt illetően a következőket jelenti és javasolja: személyzetét tekintve áll egy adminisztrátorból és néhány adminisztrációs tanácsosból, alattuk a pénztár, a harmincad-, az erdő- az építési-, a provizori és a sóhivatal. A mostani adminisztrátor nem régóta dolgozik, de nagyon igyekszik, ami azt mutatja, hogy sok jó várható az adminisztrációtól. Semmi értelme az adminisztrációt kormánysszervvé fejleszteni és fizetni sok pénzért a tanácsosokat, ha az adminisztrátor rendben végzi a munkáját. Nem tanácsosokra, hanem szorgalmas munkára van szükség és megfelelő jelentésekre az Udvari Kamara felé. Nem származik semmi jó abból, ahogy a tanácsosok viselkednek, sokat képzelnek magukról, a saját fizetésüket megemelik, saját hasznukat és nem Őfelsége szolgálatát nézik,*

éppen ezért javasolja felmentésüket. Az adminisztráció kancelláriáján megfelelő emberek vannak, de a regisztrátort figyelmeztetni kell, hogy szorgosabb legyen.

[25.] Nagy hiba, hogy ilyen sok a fel nem dolgozott számadás: vagy sok a munka, vagy az emberek nem elég szorgalmasak. A hivatalnokoknak a számvetésen is felesleges címeik vannak, mint Kollernek, aki igazgatói címmel van kitüntetve. Előfordult, mint Prunner esetében, hogy rosszul előkészített számadásokat simán elfogadott és ezt egy egyszerű számtisztnek sem lehet megbocsátani. Így nem csoda, hogy az igazgatót magát is irányítani kellene. A három számvető kevés a munka elvégzésére, mire végeznének egy adaggal, már fel is halmozódik a következő. A hibák újra kijöhetnek, és így sosem kaphatunk teljes képet az ottani gazdálkodásról. Javasolja, hogy az Alsó-Ausztriai Számvetésőtől küldjenek Budára pár számvetőt, akik a régi számadások feldolgozásában és az újak felvételében is részt vennének.

[26.] A pénztár rendben működik, de megfontolandó volna, ha az egész adminisztráció főpénztárára alakítanák, ahová az összes alárendelt hivatal jövedelmei befolyának és vele hónapról hónapra elszámolnának. Ebben az esetben minden pillanatban meg lehetne mondani, hogy gazdálkodik az adminisztráció. A pénztárosnak meg kell parancsolni a szorgalmas munkát, és hogy minden hónapban az adminisztráció pénztárkivonatát az Udvari Kamara elé terjessze.

[27.] Az erdőhivatal rossz gazdálkodásáról már esett szó, ő a felszámolást javasolja. A fával kapcsolatban érdemes lenne Wilfersheim javaslatát követni, de figyelni kellene a fakontingensek pénzbeli megváltására is. Az erdő felügyeletét pedig egy költséges hivatal helyett egy megfelelő felügyelet el tudná látni.

[28.] Az építési hivatalt fel kell számolni, a tisztviselőktől zárszámadást kérni és a meglévő építési anyagokat vagy máshol kell felhasználni vagy eladni. Ha mégis újra lesznek budai polgári vagy katonai építkezések, akkor olyan hivatalt kell felállítani, amelyik Őfelsége hasznára van. A legutóbbi budai építkezések esetében is sok-sok ezer forintért keveset vagy semmit nem építettek.

[29.] A harmincadhivatal jövedelmei növekedni fognak, ha a vidéki szükségtelen harmincadokat megszüntetik. A harmincadosnak és ellenőrének pedig meg kell tiltani a magángazdaság üzemeltetését. Mivel a provizorátusnál nem a legjobb a gazdálkodás, ezért a kerülőt el kell bocsátani és harmincadhivatalhoz fel kell venni még egy tisztviselőt, így a sörfőző bérbeadása után a még intézni való ügyeket a harmincadhivatal végezné. Javasolja a sörfőző bérbeadását egy tehetsős és tisztességes embernek. A fennmaradó bortized, gabonatized és halászati jogokat szintén bérbe lehetne adni készpénzért és a bérleti díjat a pénztárban kell elszámolni.

[30.] *A nádor és korábban Christian Vorster által vitt sókereskedelmet tüzetesen felül kell vizsgálni: a hibákat feltárni és a megfelelő működést biztosítani.*

[31.] *Az adminisztrációval egyetértve sürgősségnek tartja egy rendes ételmezési hivatal felállítását Budán. Szerinte ez egy szolgálat nélküli hivatal, ami csak arra alkalmas, hogy a kiszemelt tisztviselő saját üzletét vigye és meggazdagodjon. Az állandó ételmezési hivatal feladata volna a helyőrség ételmezése, amelyiknek teljes létszám esetén 1500 adag kenyérre van szüksége, de mostanában csak 700 adagot vesznek fel. Erre pedig ott van a tábori ételmezési hivatal budai élésháza, amelyiket egy egész hadsereg ételmezése céljából alakították ki, így a mostani rendszer maradhat.*

[32.] *Összefoglalva az adminisztrátort, az irodáját és a számvevőséget meg kell tartani. A pénztárat tartományi főpénztárra kell alakítani, a harmincadhivatal működését erősíteni, a provizori hivatalhoz tartozó ügyeket bérbe kell adni. A provizori hivatalt, az erdőhivatalt és az építési hivatalt fel kell számolni. Bár kevesebb lesz a hivatalnok, de szorgalommal kísérve a bevételek nőni fognak.*

[33.] *A visszafoglalt területeken történt nádori adományok és kancelláriai adománylevelek kapcsán megjegyzi, hogy azt nagy szigorúsággal kell figyelni, mert különben hasonló esetek a jövőben is történni fognak.*

Hochlöbl[iche] Kay. Hoffcammer

[1.] Gnädige Herren. Demnach Euer Excellenz undt Gnaden gnädig gefallen hatt, mir eine untersehene inquisition aufzutragen, über die eingriefe in denen neuen acquisiten von dem herrn Palatino Hungariae²⁸ undt der löbl[lichen] Hungar[ischen] Cantzley,²⁹ über den Ofnerischen Administrations Waldmeister Prunner³⁰ undt Einnehmer Zenegg³¹ nebst anderen bedienten, undt über die

28 Herceg Esterházy Pál, a Magyar Királyság nádora 1681–1713. Életére és tevékenységére lásd *Iványi*, 1991.

29 A Magyar Királyság főkancellárja a mindenkori esztergomi érsek, 1685–1695 között Széchenyi György, 1695–1707 között Kollonich Lipót volt. A magyar kancellár 1691–1695 között Jáklín Balázs nyitrai püspök, utódja Mattyasovszky László szintén nyitrai püspök 1696–1705 között.

30 A vizsgálat egyik főszereplője Georg Prunner, aki — mint a bevezetőben és a későbbiekben is látható — a Budai Kamarai Adminisztrációban több hivatalt (erdőmester, provizor, tanácsos) is betöltve, annak egyik legjelentősebb alakja volt.

31 Georg Christoph Zennegg 1691 óta a Budai Kamarai Adminisztráció pénztárosa, majd az adminisztrátor ellenőre, később tanácsosa. Személye Buda szempontjából is fontos, hiszen az

bestellung der dorthigen registratur undt buchhalterey, mit der gnädigen erinnerung, dass, wann das quartierweesen schon eingerichtet seye, ich noch ein paar tag zu Ofen zu bleiben undt diese inquisition zuvollziehen hätte, allermassen dieses undt ein mehreres aus beyligenden abschriften der mir zugefertigten gnädigen rescripten zuersehen ist. Solchemnach habe nicht ermangelt, so balden es die obgehabte repartitionsgeschäfte zugelassen undt der herr Administrator³² alldar angekommen gewest ist, ihme die apertur sothaner meiner commission in geheim zu thun, es ist aber dieses secretum überflüssig undt die meinung einer ohnversehenen inquisition umbsonst gewest, zumahlen sich geäusert, das von derley inquisition, die inquisiti vor mir gewust haben. Indessen habe ich mich daran nicht gekehret, sondern das werck mit erforderlicher application undt pflichtschuldigem eyfer vorgenommen undt abgehandelt, wie solches das beyligende prothocoll³³ ausführlich enthalten, undt ich mich darauf, umb mit ohnnützer widerhollung alles dessen nicht toedios zufallen, und Euer Excellenz undt Gnaden die so pretiose zeit zubenehmen, gehors[am] remittiren thue.

[2.] Solle aber anbey Euer Excell[enz] und Gnaden gehors[am] nicht vorhalten, dass sich bey sothaner inquisition ex connexione materiae ein ziemblicher theyl von der wirtschafft so in den gesamnten der endigen acquisten getrieben wirdt, undt vornehmlich der gantze undt aygentliche status oeconomicus der statt undt des districts von der hauptstatt Ofen entdecket hatt, von welchem letztern mit wenig worthen so viel melden undt relationiren kan, dass die statt, so noch in

Adminisztráció 1709. évi felszámolását követően inspektori minőségben, de immár a Magyar Kamara alárendeltségében tovább alkalmazták, egészen 1728. évi haláláig. Nagy — F. Kiss, 1995. 146–148. és 426–429. p.

- 32 Johann Ignaz Kurz a jelentés készítésekor mintegy fél éve volt hivatalban. Az adminisztrátorok a szerv fennállása alatt: Johann Stephan Werlein 1686. nov.–1691. jan.; Georg Prunner erdőmester helyettesként 1691.jan.–márc.; Ferdinand Helfreich Plass von Mühlleiten 1691. ápr.–1693. dec. 31.; Georg Prunner provizor, Christoph Zennegg pénztáros, Martin Hiltl titkár közösen irányítják az Adminisztrációt 1694. jan.–1694. márc.; Johann Ignatz Kurz 1694. márc.–1709. jún.
- 33 A jelentéshez a 732–733.,740.,743–754.,757–763. főlíkon egy vizsgálati jegyzőkönyv is tartozik. Ennek közlésétől eltekintek, de fontosságát érdemes hangsúlyozni a további hivaltörténeti munkák során. A fol. 734–735. az Udvari Kamara leirata Georg Prunnernek a vizsgálatról, a 736–739. főlíó Georg Prunner írását tartalmazza Johann David Palmnak 1694.11.19-éről. A 740–741. főlíón egy a budai sörház kapcsán készített összefoglaló olvasható. A 755. főlíon pedig az Udvari Kamara leirata Georg Christoph Zennegnek a vizsgálatról.

dem steinhaufen undt wüsteren,³⁴ in welcher sie durch ihre mit brand undt mord geschehene erobering³⁵ gerathen, liget, undt alle tag mehr undt mehr über einander fället, ein betauerliches zeichen der bishero schlecht geführten Administration,³⁶ undt eben die bishrige Administration die meiste ursach dieses so betrübten zustandes ist.

[3.] Dann in der statt seyn, auser der cameral bedienten undt etlicher anderer häuser, die wenigste brandstätte erhoben, der statt Magistrat ist in einer zerrüttung, weylen gegen denselber die bishrige Administration die privat affecten mehr, als eine rechtschaffene sorgfalt undt oberoaufsicht hatt walten laßen, allerhand beschwerden undt imposten ligen der statt ob, undt sogar der Commendant,³⁷ so von rechtswegen nichts, als die thor undt mauren bewachen, undt im übrigen die burgerschafft ohnbetranger lassen solle, ermangelt nicht, bey allen gelegenheiten et sub quibusvis praetextibus sein interesse zubefördern, undt der burgerschafft das ihrige zuschmählen. Die statt hatt noch dato keinen ausgezeichneten burgerfrieden (welches, wie vernehme, bey mehr andern neu-acquirirten stätten auch seyn solle) nicht einmahl eine uhr,³⁸ so doch bey allen geschäften einer communitaet in der arbeit undt ruh die erste rechtschnur seyn solle, undt leydet an waser so grosen Mangel, daß umb selbiges aus der Donau in die statt hinauf zutragen, bey der burgerschafft jährlich in unkosten ein capital

34 A Vár és a Víziváros századfordulós építészeti viszonyairól már több kiváló tanulmány is született. Nagy, 1964., Nagy, 1971b, Simon, 2015. A budai házak romosságának mértékét és a város összképét valóban nehéz megítélni az utókornak. A Nagy Lajos által kiadott 1696. évi várbeli *Zaiger* alapján kijelenthető, hogy a 290 telken 95 épület volt meglehetősen rossz állapotban. A Vízivárosban az 1695. évi összeírás szerint sok üres telek és rosszul megépített ház volt. Simon Katalin külön kiemeli, hogy Budán elsősorban a középületek és a hadsereghez köthető építmények helyreállítása folyt nagy erővel, a magánemberek házait kevésbé érintette. Simon, 2012. 53. p.

35 Buda elfoglalása a törököktől 78 napi ostrom után 1686. szeptember 2-án történt.

36 A Budai Kamarai Inspekcióból 1690-ben lett adminisztráció. Valójában annyi történt, hogy Johann Stephan Werlein inspektor elnyerte az adminisztrátor címet. ÖStA FHKA HFU 1690.07.15 (Kt. 773. [r. Nr. 336.] fol. 180–183.)

37 A budai várparancsnok ekkor (1692. július — 1699. március között) Max Wenzel Franckenberg volt.

38 *Zoltán*, 1963. 272. p. szerint a török hódoltság alatt a Mária Magdolna templomnak volt órája, az ostrom alatt megsemmisült. Idézi Palm jelentéséből, hogy hiányolta az órát. 1715-ben a budai magisztrátus három napórát állíttatott fel a szőlőkben, hogy ellenőrizhesse a vincellérek munkáját. 1719-ben került óra a Nagyboldogasszony-templom tornyába, ami 1723-ban a tűzvészben elpusztult, 1730-ban pótolták. Köszönöm Géra Eleonórának, hogy a publikáció elkészítése során segített és erre az adatra is felhívta figyelmem.

von wenigst m/100 fl. erfordert wirdt, weylen die geringste haushaltung des tags einen groschen vor wasser braucht.³⁹

[4.] Auf dem land gehet es nicht besser zu, welches meistentheyls ungebauter vor jedermanns augen ligt, auser, das hin undt her dörfer oder viehzuchten seyn, deren proprietäet undt genus die cameral bedienten haben, so den üblen effect nach sich ziehet, das, wie das exempel mit Vicegrad zeigt, undt aus der mir nachgeschickten relation der von mir angeordneten augenscheins commission zuersehen ist, neben diesen, so mehr aygene undt frembde mittel undt authoritaet als andere haben, sonst keiner leichtlich aufkommen, undt mit deme das land nicht durchgehends cultivirt, sondern nur da undt dorth, wo nemlich dergleichen aygennutzigkeit, die beste commoditaet, interesse undt plaisiren findet. Angebauet wirdt, geschweige, das, da erwehntermassen ein jeder sich umb sein privatum am meisten bekümmert, undt das publicum gar nicht oder nur per modum accessorii beobachten thut, dem Aerario allerhand praejudicirliche actus zugefüget werden, undt in die jura fisci zugreifen, bald der H[err] Palatinus Hungariae, bald die löbl[iche]. Hungar[ische] Cantzley, bald die Comitatus⁴⁰ sich unterfangen thun.

[5.] Wie wenig nun endlich das Kay. Aerarium bey allem diesen gewinnen, wie viel darbey verlihren, undt anstatt des aus so vielen auf die erobrung derley acquisten angewendten millionen erhohlenden interesse, noch alle jahr zu undt einbissen thue, ein solches liget am tag, die notorietäet redet selbst, undt, das mann es bishero nicht legaliter wissen, undt das remedium mit bestand undt ordnung vorkehren hatt können, finde ich an meinem wenigen undt gehors[amen] orth keine andere ursach, als das, wie bey der mir gnädig aufgetragenen commission vorgekommen, in 9 Jahren, so lang nemlich diese acquisten unter Ihro Kay. May. bottmässigkeit seyn, noch keine vollkommene hauptrechnung über dem empfang, undt ausgaab der Ofnerischen Cameral Administration bey einer hochlöbl[ichen] Kay. Hoffcammer undt der untergebenen Buchhalterey eingereicht⁴¹ undt generaliter die Cameral Administration schlecht bestellt, undt übel bedient worden ist.

39 A budai vízellátást egyrészt valóban a Dunából, egy állati erővel működtetett vízemelő szerkezet segítségével lehetett megoldani. Másrészt, 1718-ban a közeli Sváb-hegyről egy vezetéken keresztül vitték a városház előtti kútba a vizet. *Géra*, 2014. 23. p.

40 Tudniillik Pest vármegye.

41 Ez azért erős sarkítás, hiszen az utókorra fennmaradt két teljes számadás: a Budai Kamarai Adminisztráció 1688. és 1694. évi számadásai. Lelőhelyük: OSzK Kézirattár Fol. Germ. 263. és Fol. Germ. 265. és néhány számadástörödék pl. az 1689. évi MNL OL E 286 23. doboz fol.

[6.] Dann in was für einer verwirrung, uneinigkeith, forcht undt mistrauen der Magistrat undt burgerschafft der statt Ofen mit der Cameral Administration bis dato gestanden, zeigt die von 17 burgern unterschriebene beylaag, welche, als der Waldmeister Prunner darüber befragt worden ist, er zwar in generalibus widersprochen, undt andere burger, als zeugen in contrarium aufzuführen sich erbotten hatt.⁴² Es ist aber eben dieses der üble effect der zwischen der burgerschafft seither der letztern ziemblich tumultuarie zugegangenen Burgermeister wahl, entstandenen factionen, undt trennungen, welche die ehemahlige Administration auf keine weise exasperiren, sondern ehender dämpfen, das purum ab impuro separiren, die gemüther besänfftigen, undt nicht nach verleithung ein oder anderer mit unterlauffender passion verfahren, sondern viel mehr dahin bedacht seyn hätte sollen, wie der Magistrat pro tempore et conditione ac indole personarium praesenti so gut, als es seyn hätte können, bestellt, und von derselben die burgerschafft wohl regirt, besonders aber in puncto justitiae administrandae et causis pupillaribus (in welchen beeden passibus scandalose gehandelt wirdt) mit besserer ordnung, ehrbarkeit undt eyfer procedirt werde.

[7.] Ich habe ex ductu inquisitionis dem Waltmeister Prunner⁴³ den augenschein der statt in ihren zerfallenen gebäuen vorgestellt, undt, weylen er zu zeithen der Administration des H. Plass von Mühlleuthen, per modum substitutionis mehrers als der H. Plass selbst der Administration vorgestanden,⁴⁴ seine verantwortung begehrt, warumb so wenig brandstätte erhoben, viel zubauen angefangen worden, aber wieder unterlassen, ein ziemblicher theyl von dem maurwerck bey denen abgebrannten häusern eingefallen, undt warumb bey alle, diesen nicht ein remedium ergriffen, oder, wessen sich zuverhalten, bey einer hochlöbl[ichen] Kay. Hoffcammer bescheyd undt befehl eingehohlet worden seye? Die verantwortung

nélkül. „Summarische Extract der bei der Kays. Ofnerischen Cameral Inspection von Iten Jenner bis alt December 1689 empfangenen unnd ausgelegten Geldern“.

42 Az ügyre lásd: Kovács, 1940.

43 Kinevezése: ÖStA FHKA HFU 1688.02.18. (Kt. 738. [r. Nr. 319.] fol. 346–349.)

44 Korábban is bevett szokás volt, hogy az adminisztrátor távollétében egyes alárendelt hivatalnokok irányították az adminisztrációt: Johann Stephan Werlein halálát követően Georg Prunner és Adam Lang ellenőr közösen, ideiglenes jelleggel irányította a kamarai adminisztrációt. Az 1691-ben kinevezett Plass egyébként nem sokat tartózkodott Budán, lemondását (1693. december 29.) követően Georg Prunner provisor, Christoph Zennegg pénztáros, Martin Hiltl titkár vette át az ügyeket az új adminisztrátor kinevezéséig. ÖStA FHKA HFU 1694.01.09. (Kt. 822. [r. Nr. 361.] fol. 128–131.) Plass távolléteit említi, mint ami az adminisztráció nehéz helyzetének egyik oka Kovács, 1938. 214. p.

aber bestunde in erkantnus des übels, undt das die instruction, so er von seinem principaln undt substituenten gehabt, worvon er mir, wie hiebey liget, copiam gegeben, ihme dessen nichts aufgetragen habe.

[8.] Das Ofnerische Grundbuch,⁴⁵ welches er Prunner über jahr und tag, auf mündlichen befehl, wie er sagt, des gewesten Administratoris H. Plassen in seinem haus undt disposition gehabt, ist defectus undt in unordnung, undt seine entschuldigung bestehet in deme, es seye seith der Werleinschen conscription oder abmessung⁴⁶ der häuser, welche keinen bestand haben könnte, noch keine andere, weniger eine ab- und zutheylung der gründe zu denen häusern geschehen, also das schon in so vielen jahren bey dem grundtbuch Ihro Kay. May. undt dem publico zum besten keine ordnung oder einrichtung vorgekehrt. Undt sogar etlich hundert gulden, so bey ausfertigung der hausbriefe ad cassam undt dem Kay. Aerario zu gutten hätten kommen sollen, von mehr ermeldten Prunner, zwar mit einwilligung der Administration, sub conditione, das er die ratification höherer orthen in gewisser kurtzer zeit auswürcken solle undt wolle, anstatt eines ausstandes bey denen fortificationsgeldern, eingehalten worden seyn, undt er sich solchergestalten, ehe undt bevor er den empfang so vieler tausend gulden, welche er als Provisor undt Waldmeister dem Kay. Aerario schuldig ist, verrechnet, von geldern, so dem Aerario gehörig, selbst bezahlt, undt solche, ohngeachtet die ratification nicht erscheinen undt die praefigirte zeit verstehen ist, nicht restituiret hatt.

[9.] Die übrige wirtschaften so vor Ihro Kay. May. in Ofen geführet worden, seyn nicht viel besser, als die statt selbst bestellt. Das breuhaus, bey welchen der breumeister wohl besoldet, aber nicht beaydiget ist, undt das es nicht geschehen, vom Prunner der mangel der instruction von H. Plassen vorgeschützt wirdt, gereicht nach beyligenden überschlag Ihro Kay. May. zu schlechten nutzen, undt wann auch alles, was nur immer mag, der ertragnus zu gutten gerechnet wirdt, so kan es bey solcher wirtschaft kaum 6 a 700 fl. gewinn abwerffen, da es doch, wann es in bestand verlassen wurde, auf 2000 fl. undt höher zubringen

45 Kovács, 1938. a budai telekkönyvről írt összefoglalóan, de a kamarai adminisztráció idején, a város kiváltságok visszanyerése utáni állapotokat *Géra*, 2014. 115–118. részletezte. Kovács Lajos említi azt is, hogy Kurz megérkezésekor a telekkönyvek Prunnernél voltak. Kovács, 1938. 215. p. Érthető, hogy nem szorgalmazta az Udvari Kamara 1693–1694-ig a telekkönyvek rendszer felvételét, mert a lakosság adómentessége a telekkönyvi bevételekre is kiterjedt, egészen 1694 júliusáig (vö. MNL OL E 280 1694. júl. nro. 9.)

46 Kovács, 1938. 208–209. és 222. p. A Werlein-féle 1686. novemberi összeírás az ÖStA FHKA HFU 1687.10.01 (Kt. 732. [r. Nr. 317.] fol. 75–93.) jelzet alatt található.

wäre, indessen hatt, wie in der Inquisition vorgekommen ist, undt zweifelsohne bey einer hochlöbl. Kay. Hoffcammer Registratur befindtlich seyn wirdt, der geweste Administrator H. Plass sub dato den 15tn 7bris 1693⁴⁷ berichtet gehabt, das das breuhaus 5 bis 6000 fl. eintrage, welche berichte, wann sie sich also befinden solten, umb so viel sträfflicher wären, als nicht allein an seithen des Administratoris eine grose incuria in der verwaltung eines solchen gefälls darauf abzunehmen, sondern auch nicht möglich ist, das wann so übel berichtet wirdt, eine hochlöbl. Kay. Hoffcammer das behörige einsehen in sachen thun, und diejenige unwirtschaften undt unterschleiffe abstellen kan, welche über diesen punct des breuhauses Euer Excell[enz] und Gnaden aus dem gehors[amsten] allegirten Prothocoll des mehrern zuvernehmen geruchen wollen.

[10.] Mit denen zehendweinen ist noch schlimmer, als mit dem bier gewirtschaftet worden, weylen mann selbige meisten theils versauern lassen, undt wie das prothocoll weiset, der Prunner sich deren zu seinen privat nutzungen bedienet hatt, undt ist leicht zubegreifen, dass es mit ihrer schätzung nicht recht zugegangen seyn muß, weylen sie Ihro Kay. May. nur a 2 fl. den eymer nach verrechnet worden, da doch der Prunner solche dem gewesten holtzschreiber anstatt geld umb 3 ½ fl. der eymer gegeben hatt. Ich habe bey diesem punct dem Prunner abermahl den vorhalt gethan, warumb er mit disen weinen keine bessere wirtschafft getrieben, undt die wein, ehe sie versauert, nicht versilbert, oder lieber selbige, als die seinige, ja sogar des castners⁴⁸ weine ausleuthgeben habe lassen. Er hat sich aber widerumb mit der Plassischen Instruction, in welcher ihme nichts dergleichen befohlen werden, entschuldiget, es findet sich eine gleichmässige interessirte wirthschafft mit denen zehendsachen im prothocoll, undt ist aus derselben klar zusehen, das der Gegenhandler bey dem Provisoratambt⁴⁹ von geld undt andern einkunfften, so wohl in dem empfang als in der ausgaab mehr relative als cooperative gewust, und nach denen notitien, die er nicht selbst genommen, sondern der Amptmann ihme gegeben, ambtiret hatt. Allso das, undt weyl endlich das gantze Provisoratambt im breuhaus undt denen zehendgefallen, von welchen beeden die wirtschafft in vorstehenden zeylen ein wenig berührt habe, undt mich des mehrern auf das öfftersermeldte Prothocoll referiren thue,

47 MNL OL E 279 1693. szeptember nro. 79. (1693. szept. 15.) A Budai Kamarai Adminisztráció jelentése az Udvari Kamarának a budai kiváltságok, a sörfőző, a halászat, a vámok és a vásárok tárgyában.

48 Franz Stadler volt a budai provizorátus kasznára.

49 Ferdinand Stollhoffer a provizor ellenőre.

haubtsächlich bestehet, Euer Excellenz undt Gnaden hohe prudenz die üble undt ohnnothwendige bestellung dieses dienstes von selbstem ermessen wirdt.

[11.] Das die beschaffenheit und der nutzen vom Waldambt nicht viel besser seye, braucht kein anders zeugnus, als des Waldmeisters Prunners selbstem, welcher, wie das Prothocoll lauthet, nicht allein die unwirtschaften dieses Ambts dem gewesten Administratori Plassen öffters erinnert zu haben, ausgesagt, sondern anbey klar gemeldet hatt, das er das Waldambt bey der Ofnerischen Administration für eine ohnnöthige sache halte, undt keinen nutzen darbey finde, die rechnungen zeigen es auch klar, dann in 6 Jahren hatt das Waldambt 36 935 fl. eingetragen undt 40 771 fl. gekostet, ohne was darbey an fuhrachsen zu grund gegangen, an schiff, wägen, holtz undt eysenwerck undt allerhand aus dem Bau- und Schiffambt zum Waldambt gegebenen requisiten verbraucht worden ist, so nicht in computum kommet, und gleichwohlen bey einem accuraten calculo von der ertragnus des Ambts zu defalciren wäre. Bey welchen allem das ärgste ist, das gleich wie seinerseiths das Kay. Aerarium von dem Waldambt keinen gewinn, also anderseiths zusambt der statt undt burgerschaft noch den schaden darvon gehabt hatt, das bey dem breuhaus die klaffter⁵⁰ holtz umb 1 fl 30 xr einkombt (in welchem werth und auch theurer die burgerschaft die klaffter in zweifelhafter maas mit großem unwillen undt klagen bishero bezahlen hatt müssen) da doch durch eine andere wirtschaft, so bey dem Feldtproviandtambt⁵¹ in dem Ofner magazin getrieben wirdt, die klaffter nur einen gulden kostet, auch nach beyligenden project auf ein geringers gebracht könnte werden, undt kein zweifel ist, das wann jedermann holtz zuzuführen erlaubt ist, die statt und burgerschaft ihr auskommen in holtz künfftighin besser finden wird, also das bey einem Ihro Kay. May. Aerario so dispendiosen Waldambt das holtz nicht nur vertheuret, sondern so gar desen nicht einmahl genugsamb beygeschafft worden ist, wie dann das prothocoll passim ausweist, das wegen abgang des scheuterholtzes, das bauholtz angegriffen undt

50 Klaffter = öl. Tüzifa mérésére használatos térfogatmértékként egy öl nagyon változó lehet (2,8–3,7 m³), átlagosan kb. 3 m³-nek felel meg. *Bogdán*, 1991. 415–416.

51 Tábori Hadi Élelmezési Hivatal. A formálódó állandó hadsereg alakulatainak és a mozgó haderőnek az ellátásáért az élelmezési biztosok (*Feld Proviantkomissar*) kiterjedt hálózatan keresztül a Tábori Élelmezési Hivatal (*Feldproviandtamt*) felelt. A szerv élén egy adminisztrátor állt — a nagy török háború idején szinte végig Christian Vorster, aki a különféle pénztárakból átutalt összegek felett rendelkezett, intézett továbbá élelmiszer-vásárlásokat, felügyelte az élelem szétosztását, felmérte a szükséges igényeket és kezdeményezte az élelemszállításokat. FZ I. 195–196. p.

flöße zerschnitten⁵² undt zerhackt haben müßen werden. Geschweige anderer schädlich- undt vorthelhaftigkeiten, so bey diesem Ambt vorbeygegangen zu seyn, zwar angegeben worden, aber auf den grund zukommen, umb so viel schwerer, ja in theils passibus ohnmöglich gewest ist, weyl die leuthe, so in einem und andern die rechte wissenschaftt gehabt, schon gestorben, undt mir, als ich dem Rathsseniroi Pösinger⁵³ die erinnerung vigore commissionis gethan, das ich keine klagen anhören, noch die remedyrung halber Euer Excellenz undt Gnaden behelligen könne, ausser die erforderliche beweisthumben würden producirt, klar entgegen gesetzt worden ist, die burger hätten scheu zureden, weyl ihnen ihr reden öftters geschadet, der Prunner es ihnen hart vergolten, die burger die öftters vertröstete remedyrung gehoffet, aber nie erhalten, undt annoch die forcht hätten, daß der Prunner in seinem dominio undt sie in der unterthanigkeitstrunkung bleiben wurden. Ich lasse nun zwar diese exaggerationes (welche der Prunner widersprochen, undt das er der burgerschafft alles guttes gönne, mit worthen sinceriret hatt) an seinen orth gestellet seyn, doch geben sie ein billiches nachdenken, undt ist in casu praesenti combinatis combinandis sine temeritate zu statuiren, daß der todt undt die forcht viel, so sonst herausgekommen wäre, verdeckt undt zuruckgehalten hatt, allermassen die beyligende von dem Provisoratsgegenhandler Stollhofer wieder den Prunner eingegebene drey erste puncten zeugen, daß der tod des angegebenen Codrus⁵⁴ verhindert hatt, dasjenige genauer zuexaminiren und an das klare licht zubringen, worvon gleichwohl ein undt andere im prothocoll befindtliche examinati, obschon nicht die völlige auskunfft gegeben, doch eine ziemliche anregung gethan haben, geschweige, daß, wie in dem prothocoll über den punct der holtzmaas zusehen ist, die aussagen der burger undt des gewesten holtzschreibers gegen einander stehen, ungeachtet selbige beederseiths sub iuramento abgelegt worden seyn.

-
- 52 Az árukat szállító tutajok szétszedése nem egyedi eset. Akad erre példa Bécsben is, hiszen a dunai kereskedelemben a végállomást a tutajok számára a város jelentette: szétszedték és eladták őket faanyagként. A szegedi élelmészeti tiszt Georg Rath 1689–1690-ben tekintettel a közelgő hidegre a használhatatlan hajókat szétszedette és faanyagukból javítottatta ki a romos kaszányát. MNL OL E 281 1690. nov. 14. (lajstromkönyvi bejegyzés)
- 53 Franz Ignaz Bössinger Buda város egyik gazdag polgára, gyógyszerkereskedő, aki a város politikai életében meghatározó szerepet vitt, hiszen többször is volt polgármester és a belső tanács tagjaként is tevékenykedett. Komoly szerepe volt Buda város kiváltságainak visszaszerzésében. Életre, tevékenységére összefoglalóan I. Géra, 2014. 260–264. p.
- 54 Andreas Codrus korábbi főúr.

[12.] In der unwirtschaftt tritt das Ofnerische Bauamt mit dem Provisorat- und Waldamt in gleiche reihe, welches, wie die beyliegende specificationen ausweist, Ihro Kay. May. 1444 fl. nur in besoldungen kostet,⁵⁵ undt nicht allein keinen heller nutzt, sondern eine gelegenheit ist, das die, so darbey bedient seyn, sich mit schaden des Kay. Aerary bereichen können, welches bey denen durch die baubediente in Kay. gebäuen aygends gehaltenen fuhren notorie beschehen, undt sich noch mehrers darthun wurde, wann es noch zeit undt möglich wäre, auf den grund der, bey der geführten fortification undt andern gebäuen gethanen bezahlungen der täglichen arbeiter zukommen. Mir ist zwar disfalls nichts aufgetragen worden, doch hatt die materi meiner Commission undt derselben ordentliche abhandlung sich von selbstn dahin angelaßen, daß einige information eingezogen undt die Instruction des Bauschreibers⁵⁶ abgefordert habe, welche in substantia ein großes von Ihro Kay. May. besonders militariter führendes bauweesens supponiret, desen aber dato keines im werck ist, undt wann eines vorkommen sollte, auf einen andern weeg, bey welchem die verschaffende mittel mit besseren undt augenscheinlicheren effect angewendet wurden, anzugreifen wäre.

[13.] Bey dem Einnehmeramt habe nicht ermangelt, die mir wider den Einnehmer Zenegg aufgetragene inquisition ebenfalls zuvollziehen, es hatt sich aber gefunden, daß derselbe seine raythungen in dessen sammentlich erlegt, undt der Tardanza⁵⁷ halber ein undt andere erheblichkeit vorgewendet gehabt, welche das prothocoll mit mehreren, undt auch die beyligende copia briefes wegen der von dem allhiesigen Hoffkriegszahlamt⁵⁸ empfangenen undt lang in der unrichtigkeit gestandene m/15 fl. ausweisen thut, in welchem briefe ein bedenklicher paragraphus von der verwirrung, in welcher anno 1693 die Kay.

55 Az adminisztráció 1692. évi fizetési jegyzéke alapján a következő személyek sorolhatók az építési hivatal alá: Christoph Jungmayer építési írnok — 300, Matthias Greischer építési írnok ellenőre — 240, Andreas Falkhl a vizen érkezett áruk írnoka — 144, Venerio Ceresola építőmester — 600, Peter Franzin kéményseprő — 120 forint. A 40 forintos eltérés oka lehetett, hogy időközben valamelyikük fizetésemelésben részesült. A jegyzéket lásd Oross, 2015. 20–21. p.

56 Jungmayer instrukcióját ld. ÖStA FHKA HFU 1687.04.20 (Kt. 724. [r. Nr. 313.] fol. 399–406.)

57 Spanyol eredetű szó: késedelem.

58 Udvari Hadi Fizetőhivatal, élén az udvari hadi fizetőmesterrel. Ebben a pénztárban számolták el a Habsburg Monarchia katonai kiadásainak egy részét. A többi a Tábori Hadi Fizetőhivatal adminisztrálta. Megjegyzendő, hogy a két szerv élén általában ugyanaz a személy állt, mint 1693-tól Johann Karl Bartholotti von Parthenfeld. *Hochedlinger*, 2003. 31–39. p., Oross, 2013b. 217–218. p.

gelder bey denen hiesigen Hoffämtern maneggiret worden seyn, enthalten ist, welches aus pflichtmäßiger schuldigkeit vermittelst der gelegenheit, so mir dieser brief an die hand gibt, casu ita ferente ungemelter nicht vorbey gehen habe lassen sollen, zumahlen meines wenigen und ohnmasgeblicher gehors. orths dafür halte, daß es operae pretium seye, über dieses geldmaneggio allweyl noch das factum in aliquali recentia ist, alle diejenige, so in ermeltem 1693ten jahr im nahmen undt von wegen einer hochlöbl. Kay. Hoffcammer undt deren nachgesetzten Ämter mit geld zuthun gehabt, genaue undt ordentliche rechenschafft geben zulassen, dann es dörfen sich nach langer hand die effectus dieser ausser dem gewöhnlichen canal geführten geldeinnahmb undt ausgaaben zeigen, da sodann aber, wenn die zeit undt die leuthe, so von denen sachen wissen, abgehen, kein mittel mehr wäre, aus der sach, wil geschweigen, ad remedium oder indemnisationem aerary gelangen.

[14.] Das Dreysigstambt⁵⁹ hatt seinen guten weeg, undt dependiren dessen einkunfften von dem aufnehmer des handels undt der commercien in denen Acquisten, also das, wann die Stätte Ofen undt Pest in bau, und nahrung gebracht, undt das land mit so vielen kleinen pro Aerario ohnerträglichen herentgegen dem incremento publici commercij sehr hinterlichen tricesimaturen nicht beschweret, sondern die Tricesimationen, wie es ihre natur und institutum mit sich bringt, nur in introitu et exitu der effecten aus oder in die Acquisten exercirt werden. So ist kein zweifel einige wenige, aber an die rechte orth gelegte Dreysigstämter werden nicht allein ein mehrers, als so viel in ipso gremio der acquirten provintzen beschehende exactiones abwerffen, sondern mit der zeit zu einem capital erwachsen, auf welches das Kay. Aerarium einen der besten fonds wird stabiliren können. Welches meines gehors[amsten] erachtens die wirtschafft ist, so bey diesem punct der tricesimatur zu beobachten, generaliter aber noch der zeit (da die einkunfften klein, consequenter die bedienungen gering, undt das capital der Acquisten in statu quo so beschaffen ist, daß, wann mann ihme mehr, als es ertragen mag, aufledet, es nie auf oder zukräftten kommen, sondern gar zerfallen muß), dahin zu refleciren ist, daß mann in besoldungen, wo nicht restingiren, sich wenigstens nicht slargiren sollte. Ich thue diese gehors. undt ohmaßgebliche Erinnerung ~~erwecken~~ bewegen durch das exempel des Dreyssigers zu Ofen, von welchem vorgekommen ist, daß, ohngeachtet er von anfang in allem nicht mehr als 500 fl. zu bestallung gehabt, benebenst einige

59 Georg Püringer budai harmincados instrukciója. Bécs, 1698. november 10. MNL OL E 136 Másolati könyvek 10. kötet nro. 425. pag. 1379–1416.

accidentien bey seinem Dienst, undt darbey noch die zeit undt gelegenheit hatt, seiner privatwirtschaft (welche dem offenbahren augenschein nach wohl stehet) mit guttem nutzen abzuwarten. Er dannoch eine auction ausgewürcket, undt nunmehr jährlich 800 fl. besoldung habe, wobey er zwar weniger zu verdencken ist, als der Prunner, welcher ehemahls vor zwey dienst, die er zugleich bedient, das Provisorat nehmlich undt Waldambt mit 800 fl. besoldet worden ist, undt als die dienste wieder getheilet, das Provisorat einem andern conferirt,⁶⁰ undt er bey dem Waldambt allein gelassen worden ist, die gehabte doppelte besoldung propria autoritate getheylt, und sich als Waldmeister (welcher lauth beyligenden Werleinischen aufsatzes, auf welchen er Prunner sich in seiner aussag über disen punct, wie das prothocoll zeigt, beruffen thut, nur 400 fl. besoldung haben solle) 600 fl. ausgeworffen hatt, also das vor den Provisor nur 200 f. übrig wären, mit welchen, weyl er sich weeder contentiren wurde, noch stehen könnte, die folge einer höheren besoldung auff das Kay. Aerarium undt mit deme in der besoldung eines Privosor undt Waldmeisters eine größere spesa, als die ehemahlige gewest, fallen thut. Über die besoldungen, werffen sich die beambte auch gewisse quartiersgelder aus, und dieses alles ohne decret oder resolution von Hoff sich mit einer gewissen specification legitimirende, nach welcher das Hoffcammer Taxambt die taxa von ihnen abgefordert hatt, undt supponirende, das die taxa nicht würde abgefordert worden seyn, wann die besoldungen und quartierzinsen nicht placidirt wären, welches ich aus mangel der erforderlichen information beruhen habe lassen müssen, doch erinnern, undt Euer Excell[enz] und Gnaden hohen judicio gehors[am] anheimstellen wollen, ob es bey deme also sein bewenden undt richtigkeit haben könne?

[15.] Undt mit diesem ist kürztlich der status oeconomicus in denen Acquisten, so viel den Ofner district betreffen thut, entworffen, von welchem das öfters angezogene prothocoll mehrere particularitaeten vorstellen, undt ich pro coronide gegenwärtigen extract aller in der Ofnerischen Administration beschehener einnahm[en] undt ausgaaben von Anno 1693 beylegen thue⁶¹, aus welchem erhellet, das bey so bewandter wirtschaft bey dem bishero übel administriten capital undt dessen praegravirten einkunfft die Ofnerische Administration umb m/12 fl. mehr ausgegeben, als eingenommen hat. Ich will mich, woher

60 MNL OL E 280 1694. Apr. nro. 13. Venerindo Synesio Ehrmann von Falkenau 1694 áprilisában váltotta Prunnert, aki Johann Leonard Herdegen halálát (feltehetően 1692 ősze és 1693 tavasza között) követően vitte a provizori hivatal.

61 A számadás a mellékletek közt nem maradt fenn.

dieses alles rühre, nicht extendiren, zumahlen Euer Excell[enz] undt Gnaden nach dero beywohnenden erleichten judicio von selbst en erachten werden, daß fons et origo huius mali die bishrige Administration undt die negligenz oder insuffizienz oder anderwärtige distraction des ehemaligen capo derselben gewest seyn mus, wie dann auch bey der inquisition vorgekommen, undt theils an sich selbst notorium ist, das der H[err] Plaß die wenigste zeit sich in Ofen undt bey der Administration oder in geschäften, so dieselbe angegangen, befunden, sondern seiner eigenen wirtschafft zu Prespurg mit gutter weyl abgewartet, sich respective anno 1692 undt 1693 etliche monath an ein ander allhier aufgehalten,⁶² undt indessen, wie der substitutus Prunner, de non adhibito hinc inde remedio zur entschuldigung vorgebracht, die erforderliche instructiones, verordnungen undt dispositiones nicht hinterlassen, ja, da er auch gegenwärtig gewest, undt ihm ein und anderer schaden undt unwirtschafft, wie das prothocoll ausweist, besonders beym Waldamt vorgestellet worden ist, nicht einmahl remedyt hatt.

[16.] Eben diese üble undt nachlässige verwaltung mehr angezogener Administration erhellet auch ferners aus deme, daß die Administrations Buchhalterey, so das aug eines jeden Administratoris undt die Cantzley, so diese rechte hand seyn solle, bishero in lauther ohnordnung undt defecten bestanden, undt der anfang einer bessern einrichtung erst seith wenig monathen unter der jetzigen Administration gemacht worden ist. Dann Euer Excell[enz] und Gnaden geruhen aus der beylaag zuersehen, in was für berechnung das Ofnerische Administrationsweesen besteht, undt aus dem von der Ofnerischen Buchhalterey selbst eingegebenen extract, mit wie viel ohnaufgenommenen raythungen dieselbe belästiget ist, eine andere specification zeigt, wie vile raythungen defectuos bey mehr angezogener Buchhalterey eingekommen, undt ist darbey eine lista derjenigen Ämbter, von welchen die rechnungen noch gar nicht abgelegt seyn, geschweige, das von wenigsten die monathliche extracten, undt selbige selten in tempore debito, abgegeben worden seyn. Bey welcher verwirrung über die wirtschafft der Acquisten nie keine bilanz gezogen, der Administrator selbst, ob vor Ihro Kay. May. zum gewinn oder verlust gehandelt werde, mit fundament nicht wissen, noch was zuemediren, was zu constituiren, undt was gar abzustellen oder aufzuheben seye? vor sich resolviren oder berichten, folglich eine hochlöbl. Kay. Hoffcammer nichts, was der sachen so hohe nothdurfft erfordert hätte, deliberiren, weniger decidiren oder statuiren hatt können. Wie in übrigen die Buchhalterey bestellet, wie dirigirt undt wie beobachtet worden seye, gibt

62 Kovács, 1940. 33. p.

der casus zuerkennen, so in dem prothocoll befindtlich ist, da nemlich der Prunner seine raythungen selbstn mit verfälschten datis praesentiret, undt der Buchhalterey Director, anstatt die nothdurfft darwider zuhandeln, sein recepissee oder urkund der erlegten raythungen darnach formirt undt hinaus gegeben hatt. Die Buchhalterey hatt, wie beyligend zuersehen, unter anderen geklaget, das unterschiedtliche beampte nicht einmahl eine rechnung verfassen können, also daß die Buchhalterey die rechnungen, so sye zucensuriren hatt, selbst auch machen und einrichten müße, undt weylen an dem werck der sogenannten königszettel⁶³ so viel gelegen, selbiges aber, wie obenged[achte] Buchhalterey anzeigen thut, in der grösten unrichtigkeit nicht nur bey der Ofnerischen Administration sondern auch bey andern Cammern in Hungarn ist, so habe aus pflichtschuldigkeit bewogen diesen passum nicht ohnberührter hingehen, sondern Euer Excellenz und Gnaden zu fernern gnädig[en] undt hochvernünftigen behertzigung vorstellen sollen.⁶⁴

[17.] Wie die Cantzley, registratur und das expedit bestellet seye, zeigt das prothocoll suo loco authentisch,⁶⁵ undt habe ich allein gehors. zu referiren, das

63 Szó szerint: királyi cédula (latinul: *schadea regia*). A kamarák által lepecsételt és a harmincadosok között kiosztott papírok, akik azokkal ismerték el a harmincad lefizetését és számadásaikban elszámoltak róluk. A harmincadosok hűtlen gazdálkodásának gyakori formája volt, hogy királyi cédula helyett a kereskedőnek saját elismervényüket adták, és így a számadásokba nem vették be a lefizetett harminadot. A kamarák számadásainak melléklétét kellett, hogy képezzék a királyi cédulák, ennek segítségével ellenőrizték a harmincadosok elszámolásait is. *Ember*, 1946. 172–174. p. Püringer budai harmincados 1698. évi utasításának 6. és 7. pontja kimondja: „In ertheilung aber unser königszötteln, welche von unserer Administrations Buchhalterey gegen quittung zu erheben seyendt, ist in allweeg zu observiren, daß selbe nicht denen Vicegerenten oder Schreibern, sondern von ihnen beeden amtsleütthen selbstn unterschriebener expediert werden, welche königs zöttl auch wohl in acht zu nehmhen undt darvor genaue rechenschaft zu geben ist, undt da eine verzogen wurde, undt in der rechnung nicht zu finden wäre, seye von jede 500 fl. straff, wie bey anderen Dreyssigern gebräuchig erlegen sollen. Sibtns werden sye beede Amtstleütth keine andere Königszöttl als welche ihnen von der Administration erfolget, auch einigerley ab undt herausgeben, weder vitiose unsaubere oder maculierte ausfertigen, woferne sie nicht in eine unfehlbahre straff incurieren wollen...” MNL OL E 136 Másolati könyvek 10. kötet nro. 425. pag. 1389.

64 Mint a bevezetőben is látható, a Habsburg Monarchia központi számvevősegeivel szemben is komoly kritika fogalmazódott meg 1700 körül, tehát az esetek nem korlátozhatóak csak a Magyar Királyság területén működő pénzügyigazgatási szervekre.

65 L. 749r: „... dass die meiste expeditiones, so bey der Administration eingekommen oder abgeloffen nicht extrahirt, die prothocolla besonders von denen zurückstehenden jahren nicht eingerichtet und das meiste ohnregistrirt were. So ist auch vorgekommen, das er Registrator eine ziet hero die arbeits nacher haus genohmen und durch einen privat und ohnbeeydigten Schreiber die registrirung und prothocollirung vornehmen habe lassen, welches alles ihme

es bishero auch in diesem passu auf eben dem Fuß, wie in der wirtschafft undt Buchhalterey, hergegangen seye, an subjectis, so viel den numerum anbelangt, fehlet der Cantzley nichts, es ist auch der Administrations Secretarius Wolf Martin Hiltl ein zwar junger Mann, aber von guter hoffnung,⁶⁶ zeigt einen rühmlichen eyfer, undt gibt zuerkennen, das, wie es ihme an capacitaet nicht mangelt, undt er sich wohl appliciret, also zur vollkommenen possession alles dessen, was seine function betrifft, leicht undt bald kommen, undt hisce positis der Administration wohl anstehen werde, der stand, in welchem die prothocolla und extracten der ein undt abgeloffenen expedition gefunden habe, hatt genugsamb gezeiget, daß die registratur wenig beobachtet seye worden, welches auch dem Registratori Grentzer [Kräntzer⁶⁷] verwiesen, er aber, daß er nicht lang darbey seye, undt alles in groser ohnordnung undt schier nirgends was gantzes, so sine hiatu auf einander folgen thäte, gefunden habe, vorgewendet hatt, deme endtlich auch nicht gar ablegen können, zumahlen selbst die unvollkommenheit in vielen, besonders aber auch in deme gefunden habe, daß die meiste officianten von der Administration lang ohne instruction gelassen, undt sogar der Einnehmer noch dato nicht instruiert worden ist.⁶⁸ Undt dieses ist, so in der mir gnädig aufgetragenen inquisitions Commission vom 16ten 9bris bis 23 dito pro temporis brevitate penetriren, observiren undt ausfündig habe machen können, undt wie hiemit beschiehet Euer Excellenz undt Gnaden gehors[am] referiren thue.

[18.] Wann nun auch hierauff mein gehors[am] ohnmaßgebliches gutachten gnädig abgefordertermaßen erstatten solle, so reflectire zuzorderist auf die beste stätte Ofen und Pest, welche in forma et materia civitatis eine starcke culturam brauchen, dann es gehet beyden nicht allein an inwohnern undt häusern, sondern auch an der gutten ordnung undt policey ab, allso daß ihnen aufzuhelffen, das erste seyn müste. Beede stätte von allem, was den nahmen undt den effect einer civil-, cameral- oder militarischen anlaag oder beschwerde hatt, außer denen von

verwisen worden und er da ser noch nicht lang darbey seye, sich entschuldiget, das die registrir und prothocollirung durch einen Schreiber mit herrn Plassen verwilligung geschehen seye, gemeldet, und alles ins künftige zuverbessern versprochen hat.”

66 Hiltl egészen 1703-ig dolgozott Budán. Kinevezése a budai és pesti telekkönyv vezetésére évi 150 forintos fizetéssel: MNL OL E 280 1695. nov. nro. 12. (Bécs, 1695.11.18.) és Kovács, 1938. 216–217. p.

67 Gabriel Kräntzer egykori szalánkeméni sóértékesítő 1691 júniusában lett regisztrátor. ÖStA FHKA HFU 1691.06.22 (Kt. 786. [r. Nr. 342.] fol. 403–414.)

68 Zennegg pénztáros kinevezésére vonatkozóan lásd ÖStA FHKA HFU 1692.06.02 (Kt. 799. [r. Nr. 348.] fol. 13–51., hivatali utasítása fol. 24–28.)

Gott selbst verordneten decimis ad certum determinatum numerum annorum zubefreyen, undt diese befreyhung nicht allein durch erfrischte patenten zu publiciren, sondern hauptsächlich dardurch kundtbahr und glauben zumachen, wann die inwohner solche exemption efficaciter genießen, undt dieser genuß die frembde in der nähe und weithe alliciren thut, sich auch dahin zubegeben, diese exemption sambt der so gelegensamben undt glickseeligen situation der beeden örther wirdt die ohnfehlbare wirkung haben, daß die so bereits in loco seyn, durch dieselbe auf und zukräftten kommen, viel ihr glick und nahrung so ihnen anderwärts schwer fällt, zu Ofen und Pest zu facilitiren undt zumachen suchen, mithin beede örther bewohnt und gebauet, handel und wandel frequent, undt dardurch diese stätte zu solchen kräftten undt vermögen gelangen werden, daß nicht allein das gantze umbliegende land darvon participiren, undt die gewisse versilberung alles, was es durch seine feldtwirtschaftt erzeuget, finden, sondern auch das Kay[serliche] Aerarium darbey nichts verliehen sondern zu seiner zeit auf mancherley weege, besonders aber in accisen⁶⁹ undt dreyßigst sich ein großes einkommen stabiliren lassen undt die ad tempus verwilligte exemption cum foenore wieder hereinbringen wirdt.⁷⁰

[19.] Zur populirung der stadt Pest wirdt hauptsächlich zustatten kommen, wie ohne dem der herr General Kriegscommissarius Graf von Heitersheimb⁷¹ darzu einrathet, daß die rätzen, so an dem berg von Ofen ligen,⁷² undt den orth gleichsamb bloquiren, wie nicht weniger diejenige, so in der insul St. Andre wohnen, ordentlich beschrieben, was acker- undt bauersleuthe seyn, zu denen andern ad agrum Cumanum geschickt, die handwercks- undt handelsleuthe

69 Az accissa az osztrák és cseh örökös tartományokban létező fogyasztási és forgalmi adó egy típusa. A Magyar Királyságban a Wesselényi-összeesküvés leleplezését követően 1671-ben került bevezetésre és a szabad királyi városoknak, mezővárosoknak kellett fizetni a hús, a bor, a pálinka és a sör után a Magyar Kamara pénztárába. Az 1681. évi 12. törvény elrendelte ugyan eltörlését, de a török elleni visszafoglaló háború idején felmerült panaszok miatt úgy tűnik, végrehajtására nem került sor.

70 Buda és Pest 1689-től számított öt évre kapott adómentességet (porcióra, terménytizedre és a telekkönyvi díjakra), igaz ezt csak 1692-ig sikerült biztosítani. Később, Palm jelentése és a budaiaak 1695. évi akciói nyomán 1696-ban újabb öt éves adómentességet sikerül kiharcolni. Mentességet kapnak „... minden polgári és kamarai teher alól, kivéve a telekkönyvi díjakat és az egyházi tizedet, ...” A polgári és kamarai terhek alatt azonban csak az accissát és a hegyvámot lehetett érteni. Összefoglalóan l. Nagy, 1956. 39–52. p.

71 Donat Heisler von Heitersheim lovassági tábornok, 1693. március és 1696. szeptember között a Legfőbb Hadbiztossági Hivatal (Generalkriegskommissariatamt) vezetője.

72 Itt a Gellérthegy lejtőjén lévő rácok lakta Tabánról van szó.

aber in Pest transferiret, ihnen aldar ein besonderer district, in welchem sie sich verbauen sollen, ausgezeichnet, nicht unter den teutschen oder hungar[ischen] Magistrat aldar gegeben, sondern separat gehalten, unter der oberobsicht undt dependenz von der Administration durch ihre Richter undt Vorsteher regirt, undt auch auff eine gewisse zeit, bis sie zukräftten gekommen, von allen an- undt auflaagen freygelassen wurden, zumahlen undt obwohlen es nicht rathsamb ist, diese leuthe allzu vermögend werden zulassen, noch zugestatten, daß das oeconomicum, welches, wann es recht angegriffen wirdt, Ofen undt Pest zu rechten emporys machen kan, in ihre hände falle. So werden doch diese leuthe dem commercio in ein undt andern undt besonders in dem verschleis alla minuta, was andere all in grosso dahin verführen undt niederlegen werden, einen trefflichen behueff geben können, undt in diesem passu gleichsamb necessary seyn, als das Pest und die Waßerstatt von Ofen nach anleitung ihrer situation zur handelschafft einzurichten seyn, und die Obere Statt von Ofen vor die dicasteria, adel undt burgerschafft dienen können wirdt, in deme die höhe des bergs dasjenige an der commoditæet zum handel und wandel der Obern Stadt benehmen thut, was der untern das waser mit vielfältigen vortheln gibet, indessen ist doch auf alle weise dahin zutrachten, das auch die Obere Statt bewohnt undt die in steinhauften über einander liegende häusser wieder aufgerichtet werden, zumahlen dieses in kriegs- undt friedenszeiten seine erhebliche motiven hatt, zu welchem ende der Administration mit zugeben wäre, ohne fernerer verzug einen burgfrieden vor die Stätte Ofen und Pest außzuzeichnen, die zu ein undt andern orth gehörige acker, weinberg, waldungen, wayden und dergleichen abzumesen, die gebaute häuser undt brandstätt de novo zubeschreiben, undt das in schlechten richtigkeit sich befündtliche Grundbuch förmlich undt ordentlich einzurichten.

[20.] Undt weyl sich in der inquisition befunden, daß viel häuser wüst undt ungebaut, oder nicht ausgebauet seyn, welche doch schon vor vielen jahren von ein oder andern angenommen, nicht aber gebauet, sondern entweder ohnangemelter bey der Administration verlassen, oder auch ungebauter umb ein schlechtes geld wieder verkaufft, undt also in die dritt undt vierdte hand gekommen, nie aber gebauet worden seyn, als wirdt wohl nöthig seyn, dieser inconuenienz solchergestalten abzuhelffen, daß, wer sich fürtershin umb eine brandstatt (welche auch, damit nur die statt desto ehender in bau kombt, noch beschaffenheit der umstände, umb sonst hinweg zugeben wäre) annehmen undt solche von der Administration eingeantwortet bekommen thut, oder vorhero schon bekommen, aber noch nicht aufgebauet hatt, unter einer bürgschafft undt caution sich obligire, in einem gewißen termin das haus aufzubauen, wiedrigenfalls die bürgschafft verfallen seyn, undt die Administration fug haben

solle, sich an die gethane caution zuhalten, die erbauung der häuser undt das aufnehmen der burgerschafft auch befördern, wann es dahn gebracht wurde, wie es seyn kan, daß die quartier der guarnison von denen burgern abgenommen, undt die soldathen undt officiri in die bereits verhandene, oder so viel deren vonnöthen, noch ferners zurichtende casarmen verlegt solten werden. Ich habe den letzten tag vor meiner abrayß die hierbey in abriß ligende casarmen⁷³ selbstén visitiret undt befunden, daß selbige mit einem geringen ein- undt zugerichtet, undt gegen 400 Mann in denselben untergebracht können werden, worauff meines gehors[amen] undt ohnmasgeblichen erachtens zutringen, ein löbl[icher] Hoffkriegsrath, das er diese beziehung der casarmen dem H[errn] Obristen und Commendanten zu Ofen befehlen thue, zudisponiren, und in so weith die verhandene nicht erklecken, auf eine fernere erbauung derley casarmen anzutragen wäre,⁷⁴ dann die beschwerde, den soldaten überm hals zuhaben, last die hausleuthe, so noch von schlechter nahrung undt meistens übel bewohnt seyn, nicht aufkommen, welche auch so lang nicht aufkommen werden können, als dem H[errn] Obristen undt Commendanten nicht befohlen, und darob gehalten wirdt, daß er sich in das statt- undt burgerweesen nicht mischen, sondern bey deme, was positive seines dienstes ist, bleiben, undt durch seine gewalthätigkeiten undt eingriff die burger undt frembde in ihrer nahrung undt commercio nicht hintern solle.

[21.] Es wirdt aber alles, was mann der statt zum besten zuthun vermeinet, wenig ausgeben, so lang der Magistrat nicht in eine gutte ordnung gebracht, undt ob demselben ein stättes aber ohnpassionirtes aug von der Administration gehalten wirdt. Dann die burgerschafft, aus welcher die magistratspersonen gezogen werden müssen, bestehet in ziemblich schlechten leuthen von kopff undt gemüth, wie dann auch bey der beschaffenheit, in welcher sich dermahlen Ofen befindet, ein jeder ehrbar- undt verständiger mann sich dahin zusetzen, billich scheu tragen thut, also das, was diesen leuthen abgehet, die obsicht der Administration suppliren, undt in deme, so ohnrecht geschiehet, in instanti die anthung undt correction vornehmen mus. Dannenhero so bald die wahlzeit wieder herbey käme, der ehemahlige modus einer freyen wahl, praevia candidatura, so die Administration im nahmen einer hochlöbl[ichen] Kay. Hoffcammer zuthun hatt, wieder zuergreifen, dardurch die zertrennungen undt factiones unter dem

73 Sajnos a hivatkozott rajzok nem maradtak fenn az iratanyagban.

74 A budai kaszányaépítésre l. Oross, 2013b. 168–177. p. A városiak érthető módon igyekeztek megszabadulni az állandó helyőrség és a Budára téli szállásra vezényelt katonaság elszállásolásától. A budai katonai beszállásolásokra l. XVIII. század elején l. összefoglalóan Géra, 2011.

Magistrat undt burgerschaft, so dermahlen zu großen schaden der statt ein schwung gehen, auszutilgen, die rechnung der gemeinen stattgelder alle jahr zuzorderist von dem Rath undt einen ausschus der burgerschaft zu examiniren undt pro ultimata revisione mit dem vergangenem erstgemelten examine zu der Administration abzulegen, undt vor allem sich zubefleißē wäre, damit die pupillensachen undt die justiz besser, als bishero geschehen, administirt werden. Endtlich wirdt auch dahin zureflectiren seyn, daß nacher Ofen undt Pest die ordinari wochen und gewisse jahrmarek ausgezeichnet, aus Ihro Kay. May. Aerario (weylen die statt nichts vermag, undt aus obigem principio mit allen imposten zu versehen ist) eine stattuhr aufgerichtet, undt ein werck gemacht werde, durch welches aus der Donau das wasser in die statt getrieben, undt diesem hauptmangel abgeholfen werden könnte. Es ist nicht ohne, daß dieses ohne unkosten nicht zubewerckstelligen ist, es liget aber Ihro Kay. May. ein so grosses, dermahlen leyder! todtes capital an der statt Ofen, daß umb selbiges fruchtbahr undt lebendig zumachen, die unkosten nicht verlohren seyn, undt mit der zeit reichlich wieder hereingebracht werden können, da herentgegen ohne uhr in der statt nullus ordo, und ohne wasser die statt nie recht aufkommen noch in krieg- oder friedenszeiten bestehen wurde.

[22.] Nachdeme so bishero der stätte Ofen undt Pest halber gehors[am] gemeldet habe, solle auch nicht ermangeln des landes halber in so weith einige anregung zuthun, als die gehors[am] gepflogene inquisition mir darzu anlas geben thut, in welcher undt besonders bey den Dreyßigstämbtern wahrgenommen, das das gantze land von Tricesimaten angefüllt und gleichsamb durchcreuzet ist, wobey Ihro Kay. May. in dero privat oder fiscaleinkunfften keinen nutzen, das land undt publicum aber einen grosen schaden hatt, dann gleich wie derley einkunfften bey verdreyßigung der effecten in der ein oder ausführung eines landes billich undt erträglich seyn, also undt wann in gremio des landes selbstē, undt sozusagen in einem jeden dorff ein Dreyßigst ist, so wirdt ein jedes vendibile zwey, drey undt mehrmahlen taxirt, undt dardurch bleibt aller handel undt wandel erliegen, welches nicht allein dem land in der versilberung schadet, undt das commercium cum exteris et inter incolas ohnpracticirlich macht, sondern auch dem schädlichen effect hatt, das endtlich das kauffen undt verkauffen ins stecken gerathet, und mit dem je mehrere Tricesimatores gestiftet, je wenigere reditus erheben werden, dannenhero in der sach ein ohnverzügliches undt zulängliches remedium zufassen, das aufkommen des landes undt das cameralinteresse Ihro Kay. May. selbstē erfordern thut. So meines gehors[amen] undt ohnvorgreiflichen erachtens in deme bestunde, das der Administration zu Ofen anbefohlen wurde, auf das principium, es solle nichts, als was in das land oder

auser demselben gehet, in ipso introitu oder exitu und sonst nirgends verdreyßigt werden, ein gutachten fördersambst zuerstatten, welche Dreyßigt von dem dato bestellten zubehalten, undt welche abzuthun seyn, additis rationibus abrogationis vel confirmationis, worüber sodann das fernere zuüberlegen undt zuverordnen bey einer hochlöbl[ichen] Kay. Hoffcammer g[nä]digen belieben beruhen wirdt.⁷⁵ Dem land ist auch beschwerlich undt hindert dessen aufkommen, daß die Tricesimatores undt andere Cameralbediente sich hin undt her auf dem land ansessig machen (welches in so weith es mit ordnung undt sine praejudicio tertii geschiehet, nicht zuinculpiren, sondern Ihro Kay. May. allerg[nä]digst erlaßenen patenten gemäß wäre) und theils durch die authoritaet, so sie sich krafft ihres officii undt wohl auch ein mehrers bey messen, alle nahrung und gewinn, so aus dem land zuerheben an sich ziehen, theils auch die amtsfelder undt die ihnen untergebenen Ambtleuthe undt Bediente ad usu privatos anzuwenden pfelgen, wordurch sie freylich eine grössere stärke undt mehreren vorthel[i], als ihre nachbarn haben, umb die neuangehende wirtschafften zwingen, und mit deme andere neben sich gleichsamb austringen zukönnen.

[23.] Das exempel des Waldmeisters undt seiner wirtschafft zu Vicegrad hatt mir zu dieser reflexion ursach gegeben, worüber, was zuverordnen undt wie zuremediren wäre, vornehmlich bey Euer Excellenz undt Gnaden hochvernünftiger deliberation undt gnädigen resolution beruhen thut, meines gehors[amen] undt ohnmasgeblichen erachtens dafür haltend, es möchte, was dieses particulare wegen Vicegrad betreffen thut, der Ofnerischen Administration befohlen werden, daß sie einen jeden zu Vicegrad sich nieder gelassenen burger undt inwohner so viel, als zu seiner nahrung erforderlich wäre, an gründen ausziehen, selbige auch, in so weith es seyn müste, von denen Waltmeisterischen zunehmen, nicht anstehen, undt das übrige ihme Prunner doch cum onere praestandorum als von andern in orthen gefordert wirdt, lassen, undt das dominium darüber mit ordnung einraumen solle. Generaliter aber wäre ich der gehors[amen] undt ohnvorgreiflichen meinung, daß Ihro Kay. May. allerunterth[änigst] eingerathen werden möchte, sie wolten pro lege setzen, undt fest darob halten, daß kein cameral commissariat oder oeconomischer bedienter, besonders der in ämbtern und verrechneter oder in Kay. wirtschafft angestellter officiant ist, ohne Ihro Kay. May. expressen allerg[nä]digstes vorwissen undt concession in dem orth oder

75 A harmincadhelyek csökkentésének igénye az egyik leggyakrabban előkerülő probléma a kamarai igazgatás történetében. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy ez a kérdés erőteljesebben jelentkezett a XVII. század végén, amikor nagy mennyiségű az országhatártól távol lévő, de néhány évvel korábban éppen a török hódoltság miatt még határon fekvő harmincad is működött.

district, in welchem er zu ambtiren hatt, einige wirtschafft, wie die immer nahmen haben mag, führen, undt da einer hierwieder handeln wurde, alles dessen, so er in ged[achten] orth oder district ohne Ihro Kay. May. allerg[nä]digstes vorwissen oder concession aygen hätte, verlustiget seyn solte. Wobey das absehen nicht ist, das nicht einem jeden erwehnter oeconomischer bedienten gleich allen andern Ihro Kay. May. vasalln undt unterthanen frey stehen solle, sich aller orthen in Ihro Kay. May. Landen einzukauffen, ein und andere wirtschafft anzustellen oder redlich zunähren, zumahlen, undt wann die anzeige geschiehet, Ihro Kay. May. in so weith es ohne abbruch dero dienstes undt interesse geschehen kan, dero allergnädigste concession nie verweigern werden, sondern es wird durch diese satzung allein dahin abgeziehet die unterschleiff, oppressiones des armen bauersmann, defrandationes des Aerary undt tausend andere modi sich ohnzuläßig- undt sträfflicher weise zuberichten, zuverhütten undt cum effectu abzustellen, wie es dann auch einem jeden derley bedienten ohnverwehrt seyn kan, ohne erlaubnuß auser seinem district zuoeconomisiren, undt eben solches auch in seinem district, aber mit expresser erlaubnus Ihro Kays. May. zuthun.⁷⁶

[24.] Undt dieses wäre, so viel nach anleitung der mir gnädig aufgetragenen Ofterischen Inquisitions Commission von statt und land gehors[am] zuerinnern gehabt habe. Die Administration nun und deren bestellung betr[effend], so habe gefunden, daß die Administration in einem Administrator und einigen Administrationsrathen bestehet,⁷⁷ undt unter sich hatt das Einnehmer-, Dreyßigst-, Wald-, Bau-, Provisorat- undt Saltzamt. Der jetzige herr Administrator,

76 Nem egyedi, hogy az állami alkalmazottak (jelen esetben a kamarai tisztségviselők) magángazdaságot üzemeltettek, kárt okozva ezzel Öfelségének, azaz magának az államnak a bevételeit csökkentették üzleti tevékenységükkel. Csak egy példa a sok közül. A Szlavón Kamarai Inspektor elleni vizsgálat megállapította, hogy Martin Zsemlyak leginkább a saját üzletével törődött, hiszen a kisebb vidéki hivatalok közvetlen jövedelmeit saját céljaira használta fel. *Mažuran*, 1989. 69–70. p. és az ellene lefolytatott vizsgálat iratait lásd ÖStA FHKA HFU 1700.10.05. (Kt. 919. [r. Nr. 415.] fol. 150–274.)

77 ÖStA FHKA HFU 1694.04.28. (Kt. 825. [r. Nr. 362.] fol. 198–218.) Georg Prunner kinevezése „ersten Administrations Rath und Substitutum in Absentia des herrn Administratorm“, egyúttal Georg Zennegget szintén az adminisztráció tanácsosává. és MNL OL E 280 1696. febr. nro. 4. „Georg Prunner Waldmesiter und Georg Christoph Zennegg von und zu Scharffenstein zu Ofen werden als wirklichen Admin. Rathe doch ohne Entgelt denomiert, vermittels welchen ordentliche Rathstäge wochentlich gehalten werden der Admin. Secretarius Wolf Martin Hiltl das Protokoll führen, die Expeditiones an die Beamte wie solche expedirt und nicht ohne des eltern Raths und secretari unterschrift so wohl an Geld, als anderen Materialien angeschafft werden sollen, Wien den 3ten“. Nagy — F. Kiss, 1995. 404. p. idézi a fenti utasítást, véleményük szerint az adminisztráció tanácsa a vezetők tanácstagsága révén tulajdonképpen a közpon-

von dessen wirkungen die kurtze zeit seiner bedienung nicht viel reden oder judiciren lasst, zeigt doch einen gutten eyfer sich des wercks, besonders wann die einrichtung darnach geschiehet, rechtschaffen anzunehmen, also das viel guttes von dessen Administration zuhofen seyn möchte, solle aber obhabender pflichtgemäß undt nach der mensur, als ich eines undt das andere beobachtet undt gefaßt habe, nicht unterlaßen gehors[am] zu melden, daß nach der zeit eine ohnnötige, verworffene unkosten bringende, und mehr schäd, als nutzliche sache ist, aus sothaner Administration gleichsamb im tale quale Dicasterium zuerigiren und Administrationsräthe zubestellen, dann, wann der Administrator sein Ambt, wie supponiret wirdt, der gebühr nach verrichtet, als bey welchem nichts zurathen, sondern fleisig zu operiren, an eine hochlöbl[ichen] Kays. Hoffcammer zureferiren, undt was sie befiehlt dextere et diligenter zuexequiren ist, so thun derley leuthe nichts bey der sache, können auch nichts darbey thun, bilden sich in dessen viel ein, besoldungen undt adjuten gehen drauff, aemulationes entstehen, einer sihet auf den anderen livido oculo, undt wenig auf Ihr Kays. May. dienst undt interesse, woraus nichts als üfels entsteht, welches endlich einer auf den anderen schiebet, undt indessen das praejudicium allezeit auf Ihre Kay. May. undt dero Aerarium fallen thuert, dannenhero die abdanckung derley Administrationsräthe gehor[sam] einrathen thäte. Die Administrationscantzley aber wäre auf dem fus, wie sie sich zur zeit der von mir gehor[sam] verrichten inquisition befunden, nach der zahl undt qualitaet der leuthe zulassen undt allein dem Registratori der bisherige unfließ zuverweisen undt zuremendation ernstlich anzumahlen.

[25.] Die große anzahl der ohnaufgenommenen raythungen ist ein ohnfehlbares indicium, das bey der Administrations Buchhalterey entweder die arbeit zu viel undt zu groß, oder der fleiß der darbey arbeitenden leuten nicht sufficient seyn müsse,⁷⁸ undt erweist sich bey diesem casu in effectu, daß die überflüssige titulaturen der bedienten ihnen wohl einen fumo, ihren geschäften aber keinen größeren pulso, noch ihren verrichtungen eine mehrere facilitaet geben thuen, dann, der Buchhalter Koller⁷⁹ ist, a quo nescio, mit dem titul eines Buchhalterey Directoris condecoriret worden, hatt aber, in deme er wie mit dem Waldmeister

ti jellegű hivatalokat összefogta. Tanácsülési jegyzőkönyv csak alig maradt fenn vizsont. Ld. MNL OL E 284 No. 245., 246 (1699 decemberéből és 1700 decemberéből)

78 A Számvevőség kapcsán l. Nagy — F. Kiss, 1995. 404., 423–425. p.

79 MNL OL E 280 1694. márc. nro. 12. Johann Ludwig Koller budai számvevő részére „wird die Direction über die Buchhalterei conferirt also, dass er anbei über das Salzwesen die Quartals Extract und Hauptrechnung ordentlich führen solle, westwegen ihm zu einer jährlichen Adiuta

Prunner geschehen, rechnungen, so der rechnungsführer selbst, undt zwar false praesentiret gehabt, angenommen, undt noch darüber ein authentisches recepisse hinaus gegeben, nicht buchhalterisch gehandelt, sondern gethan, was auch einem der mindesten Raythdiener nicht so leicht zuverzeihen ware, also das Euer Excell[enz] und Gnaden ex unque leonem zuerkennen geruhen wollen. Undt ist zwar nicht ohne, daß die Entschuldigung, warumb in der Buchhalterey so wenig ausgemachte arbeithen seyn, sich etwelchenmaßen mit der überhäuffung legitimiren lasset, es ist aber evident, dass der Director selbst noch dirigiert zu werden noth hätte. Indessen undt weylen zubesorgen stehet, dass entweder die in der aufnahm ruckständige rechnungen gar erligen bleiben, oder, wann die dato in blossen 3 persohnen bestehende Buchhalterey dieselbe vornimmt, darmit nicht so bald fertig werden kann, dass nicht von den laufenden jahren wieder ein hauffen zusammen kommen, welcher die ausarbeithung der alten erwarten, undt mann mit deme in priorem errore wieder verfallen muß, wodurch der sach nicht geholfen, undt Euer Excellenz undt Gaden nie auf den grund der dortigen wirtschafft kommen werden. So wäre meine gehors[ame] undt ohnvorgreifliche meinung es möchte Ihro Kay. May. dienst undt interesse am anständigsten seyn, wann per modum deputationis von denen hiesigen Buchhalterey⁸⁰ ein subjectum, so dem werck ex capite gewachsen, mit noch ein paar Raythofficiern, so entweder von den hiesigen zuschicken, oder ad hunc casum aufzunehmen wären, ohne verschub auf eine zeit lang nacher Ofen geschickt undt selbigen anbefohlen würde, sich nicht allein die öfters angezogene ruckständige raythungen vorlegen zulassen, undt mit den bey sich habenden beeden raythofficiren ~~ohne Verzug oder~~ ohne einige Zeit Verlust auszuarbeythen, sondern auch wehrender zeit von denen currenten arbeythen der mehrangezogenen Administrations Buchhalterey, undt der capacitaet der darbey bestelten bedienten die erforderliche information ex ipso usu quotidiano einzuziehen, nach dessen information so dann Euer Excellenz undt Gnaden die fernere mensuren nehmen, undt verlässlich disponiren werden können.⁸¹

75 fl. ausgeworfen...” Eszerint az igazgatóság azt jelentette, hogy a sószámadásokat is neki kellett ellenőrizni.

80 Palm az Alsó-Ausztriai Számvevősegre (Niederösterreichische Buchhalterei) célzott, amely évtizedek óta látta el az Udvari Kamara számvevőségi feladatait. Utasítását lásd *Körbl*, 2009. 478–481. p.

81 A javaslat eredményeként került Johann Adam Thau volt Szepesi Kamarai alregisztrátor Budára számvevőnek. MNL OL E 280 1695. júl. nro. 20.

[26.] Das Einnemberamt belangend, stehet selbiges noch der zeit in einer ziemblichen ordnung, und ist mit dem gegenwärtigen Einnehmer Georg Christoph von Zennegg wohl versehen, zudesideriren wäre allein, undt würde zu grösserer richtigkeit gereichen, wann dieses Einnehmeramt auf den fus einer Generalcassa aller einkunfften, so aus dem district der Ofnerischen Administration zuerheben seyn, gesetzt, undt allen Ämbtern, welche proventus zuverrechnen haben, mitgegeben und anbefohlen wurde, alle ihre einnahmb entweder in paarem, oder in ausgaaben, deren anschaffungen undt quittungen auf das Einnehmeramt gestellt seyn müsten, in das Einnehmeramt undt zur selbigen cassa von monath zu monath abzustatten. Dieses würde viel gutte effectus haben, es wurden nicht viel resten anwachsen, die rechnungen konten zeitlicher abgelegt werden, und Euer Excellenz und Gnaden aus dem alleinigen Einnehmeramt, so zusagen omni momento ersehen, wie bey dem gantzen Administrationsweesen gewirtschaftet wirdt. Zu welchem ende der Einnehmer zubefehlen wäre, daß er nicht allein seinen Amt fleissig undt getreulich abwarten undt keine ausgaab ohne verordnung der Administration führen, sondern auch alle monath einen cassaeextract der Administration undt zugleich anhero zur hochlöbl[ichen] Kay. Hoffcammer abgeben solle.

[27.] Die wirtschaft, welche bey dem Waldamt ist, erachte ich ohnnöthig vorzustellen, weylen solche genugsamb aus deme, so oben gehorsam gemeldet, erhellen thut, erstatte also mein geringes gehorsam gutachten dahin, daß solches aufzuheben, undt das holtz, so die Administration zuverschaffen hatt, theils nach der von dem Kays. Feldproviand Commissario Wilfersheimb⁸² oben allegirtermassen, vorgeschlagenen oeconomice zuerzeigen, theils zutrachten seye, wie es, besonders die deputata, mit geld erleydentlich abzulösen wären. Mit deme wurde der schaden undt einbuß, welche Ihro Kay. May. Aerarium alle jahr bey diesem Amt leyden, abgethan, undt von die bereittung der Königl. Waldungen, so oft selbige vonnöthen, durch eine oder andere anstalt von der Administration aus de casu in casum vorgekehret werden, ohne das vonnöthen ist, ein eigenes undt so kostbahres Amt derentwegen zuhalten.

[28.] Das Bauamt befinde gleicherweis ohne gehors[amen] Maßgeben abzustellen, die bisherige beambte zur schlussrechnung anzuhalten, undt die noch vorhandene materialien, wie es am besten undt wirtschaftlichsten seyn kann, anderwärts zu Ihro Kay. May. diensten zuverwenden oder zuversilbern.

82 Johann Niklas Wilffersheim tábori élelmezési igazgató Budán. Nemcsak az élelmezési ház, éléskútár, de a hajóalmok, a malmok és a sütőházak felügyelete is alá tartozott.

Künfftighin aber, da einiges civil oder militargebau auskommen sollte, solches entweder per appalto zubedingen, oder doch mit solcher oeconomie anzugreifen undt zubestritten, dass Ihro Kay. May. mehrern nutzen, undt wenigen schaden darbey haben mögen, als sich bey dem bisherigen bauwesen in Ofen erwiesen hatt, allwo nichts oder wenig undt schlecht gebauet, undt doch so viel tausend undt tausend gulden verbauet worden seyn.

[29.] Das Dreyssigstambt hatt bishero noch die beste einträglichkeithen gehabt, undt ist kein zweifel, wann handel und wandel cultivirt, undt dasjenige noch gnädig undt hochvernünftigen verstand einer hochlöbl[ichen] Kays. Hoffcammer effectuiert wirdt, was oben wegen abolierung einiger ohnnützlicher Dreyßigsten im land hin undt her gehors[am] erwehnt habe, dass die einkunfft sich noch reicher zeigen werden, also das dieses ambt zuconfirmiren, der Dreyssigster undt sein Gegenhandler⁸³ zu beständigen fleiß anzumahnen, sie dass sie sich ihre privat oeconomie nichts mehrers als Ihro Kay. May. dienst, weniger dem Aerario zu schaden angelegen seyn lassen sollen, einige warnung zugeben, den bishero treibenden oxsen undt traydhandl, zu verhüttung alles verdachts oder unterschleiffs zuinhibiren. Undt endtlich, weylen bey dem Provisoratambt meines erachtens die bisherige wirthschaft nicht die beste ist, bey dem Dreyssigstambt noch ein bedienter aufzunehmen, undt dargegen der Beschauer (weylen der Dreyssigster oder der Gegenhandler ohne dem stätts im Ambt oder ein jedes seinen Schreiber halten solle) abzuschaffen wäre, darmit solchergestalten das wenige, was bey dem Provisoratambt, nach verlassung in bestand des breuhaus, zuverwalten ist, der Dreyssiger zugleich respiciiren undt mit deme die oben angezogenermassen augirt erhaltene besoldung meritiren könnte. Dann das quoad lucrum cessans, das ofnerische breuhaus nach der bishero geführten wirthschaft schädlich seyn, habe oben mit mehrerem deduciret, undt ist pro emendatione und umb dieses capital auf ein größeres interesse zubringen, kein anders mittel, als solches einem wohlhabigen undt ehrlichen mann in bestand zulassen, worüber dem herr Administratori zu Ofen das fernere zuerinnern bey Euer Excellenz und Gnaden gnädigen befehl beruhet. Die übrige effecten des Provisorats, als zehendwein, getreyd, fischviertl undt andere derley gefälle wären meiner gehors[amen] ohnmaßgebigen meinung nach, rebus sic stantibus per arendationes, oder wie es sonster am besten geschehen könnte, auf paares geld

83 A budai harmincados 1687–1697 közzött Michael Hochenwarter, ellenőre 1689–1698 közzött Matthias Lambert Kollbacher volt.

zusetzen, consequenter ohne bisherige unkosten undt schaden einzubringen undt alsogleich in das Einnehmeramt abzuführen.

[30.] Das Saltzamt cessiret dermahlen durch das dem hungarischen Palatino eingeraumbte Saltz Commercium⁸⁴ von selbst, operae putium aber wäre, diejenige schädlichkeiten, so dieser palatinische tractat undt die vorher gegangene Vorsterische saltzprob⁸⁵ mit sich führen sollte, undt von welchen, dass sie Euer Excellenz undt Gnaden gehors[am] angezeigt worden seyn, mir in der vorgehabten inquisition incidenter einige meldung geschehen ist, genau undt mit fundament zu untersuchen, umb das remedium, wo eines vonnöthen, suo tempore loco et modo vorkehren, oder da keines vonnöthen, desto sicherer mit der bisherigen wirtschafft fortfahren zukönnen.

[31.] Ich solle auch nicht ermangeln, Euer Excell[enz] undt Gnaden gehors[am] beyzubringen, dass in mehrberührter inquisition vorgekommen ist, welchergestalten ein ordinari Proviantamt in Ofen eingeführet wolle werden, und der darzu benente Verwalter bereiths im anzuge seye, welches die Administration selbst für ohnnöthig befindet, undt wann mann auch diese bestellung recht beym licht besihet, so scheint es ein ens sine necessitate multiplicatum ein dienst ohne verrichtung, undt nichts als eine gelegenheit undt commoditæt zuseyn, dass der bediente ad exemplum aliorum seine privatwirtschafft alldar treiben undt reich wird können werden, dann, wann mann die zehendgetreyder, wie oben ohnmaßgeblich undt gehors[am] vorgeschlagen, in geld eininhabt (welches gewiss die beste undt sicherste wirtschafft für Ihr Kay. May. ist). So kombt die gantze proviantverwaltung darauff an, dass die guarnison in Ofen, welche wann sie jahr aus jahr ein complet ist, des tages etwa 1500 Portion Brod erfordert undt jetzte kaum 700 braucht, mit brod versehen werde, dieses aber kann vernichtet werden, ohne das neue ämter gemacht, neue bediente bestellt, undt neue besoldungen gegeben werden, dann weylen ohne dem das Feldproviantamt in Ofen, allwo so lang der gegenwärtige türckenkrieg wehret, das haubtmagazin seyn undt bleiben wirdt, zu versehung einer gantzen armee eingerichtet, undt alles dardazu(!) in vollkommenen gang ist, so kostet Ihr Kay. May. nicht mehreres, dass durch eben die anstalt, mit welcher eine gantze armee von so viel

84 A nádor (áttelesen: Samuel Oppenheimer bécsi zsidó hadiszállító, bankár) által 1694-től bérelt sókereskedelemre részletesen l. *Sinkovics*, 1937. és *Szakály*, 1971.

85 Christoph Vorster legfőbb tábori élelmezési igazgató Esterházy nádor előtt 1692–1693 folyamán „saját pénzén Magyarországra hozott 100 000 máramarosi és erdélyi sókő eladásával megmutatta, hogy a sókereskedelemből kellő intézkedések mellett nem jelentéktelen haszon teremthető elő.” *Sinkovics*, 1937. 4. p.

tausend mann kann proviantiert werden, eine guarnison von etlich hundert mann ihr brod auch empfangen. Also das, wann ich allein auff Ihr Kay. May. wahren dienst undt interesse reflectiren, undt mich an keine privat convenienzen kehren wiel, meiner pflicht gemäß, doch ohne gehors[ame] maßgebung, dafür halte, dass so lang der krieg währet, undt die proviantierung der guarnison von Ofen durch das Feldtproviantambt, ohne versaumbnus oder praejudiz Ihr Kay. May. dienstes und interesse, ut nunc, geschehen kann, von der bestellung eines ordinari Proviantambts in Ofen zu abstrahiren, undt auch vielleicht nach dem krieg mit der proviantierung derley guarnisonen wirtschaftlicher dispositiones zumachen seyn.

[32.] Welchemnach fürtershin, undt bis die proventus der Ofnerischen Administration eine mehrere bedienung in quanto et quali personarum erfordern, die Administration in der alleinigen person des Administratoris mit einer Cantzley in der bestellung wie bishero undt mit der Buchhalterey vor die currentia ebenmäßig, außer das zur ausarbeitung der rechnungen von vorigen jahren die gehors[ame] eingerathene deputation geschehen möchte, bestehen. Das Einnehmeramt in bisherigen stande gelassen undt auf dem fus einer Generalcassa gestellt, das Dreyßigstamt, wie oben mit mehreren gemeldet eingerichtet, undt herentgegen nach deme das breuhaus appaltirt, die arendationes der übrigen Proviantambts effecten eingerichtet, und die baumaterialien versilbert, oder in anderwärtige verwendung gegeben seyn werden, das Provisorat-, Wald- undt Bauamt abgestellt, und solcher gestalten die gantze Administration auf den Administratorem mit der Cantzley undt Buchhalterey, und den Einnehmer undt Dreysigst mit ihren Gegenhandlern restingiret könten werden. Auser allen zweifel stellend, das auf solche weis die einkunfften mehrers klecken, deren erträglichkeit von jahr zu jahr zunehmen, undt pro tempore durch wenigere ambtleute mit mehreren fleiss undt klarheit gewirtschaftet werden wirdt.

[33.] Im übrigen undt damit auch von dem, was in inquisitione donatialis, so von dem herrn hungarischen Palatino undt der löbl[ichen] Hungarischen Cantzley gegeben worden, vorgekommen, einige meldung thue, so habe ein anders oder mehrers nicht erfahren können, als das, wie beede beyligende copial instrumenten ausweisen, einige donationes würcklich geschehen seyn, undt zubesorgen stehet, das, wann eine hochlöbl[iche] Kay. Hoffcammer sich deme nicht mit vigor widersetzt, undt die jura Fisci Regni in denen neoacquisitis, wieder die vermeinte praerogativen des herrn Palatini undt ermelter löbl[ichen] Cantzley schützt, beede weiter greifen, undt weitausgehende praejudicia daraus entstehen dörfen.

Schlüsslichen undt summariter thue mich nochmahlen undt in allem auf das öftters allegirte prothocoll referiren, ob undt wie gegen dem gewesten

Admnistratorn herrn Plass von Mihlleuthen undt den Waldtmeister Prunner einige anthung oder erhohlung des illorum culpa bey der Ofnerischen Administration commisive et omissive entstandenen undt ex dictis passim erhellenden schadens zuthun seye, Euer Excellenz undt Gnaden gehors[am] submittiren, beyligendes memoriale des herrn baron Werleins,⁸⁶ so er mir bey meiner abreis von Ofen eingehändiget, wie er mich ersucht, geziemend überreichend undt mich gehors. empfehlend, als

Euer Excellenz und Gnaden
Wien, den 1ten January 1695
gehorsamster
Johann David Palm

Hátoldalon:

[tartalmi összefoglaló, ami a lajstromkönyvben is szerepel:]

Herrn Johann David Palm Kay. Hoffcamerraths relation über die ime aufgetragene inquisitions commission zu Ofen, selbiger Administrations Waldtmaister Pruner und Einnember Zenegg nebst andern bediente und über die bestellung der dortigen Registratur unnd Buechhalterey, wie auch eingriff in denen neuen acquisten von dem herrn Palatino Hungariae und der Hung[arische] Canzley und was deme in ein unnd andern mehr anhängig.

[más kézzel:]

Gehorsamste relation an hochloeb[liche] Kay. Hofcammer von mir der mittel raths Johann David Palm die mir wegen der Administration zu Ofen auferlegten inquisitions commission betreffend.

[irattározási és kiadmányozási adatok:]

28ten H⁸⁷ Sept[ember] 1696

Exped[itur] den 28ten Sept[ember] 1696

[bal hasábon feljegyzés más kéztől:]

86 Itt a volt budai kamarai adminisztrátor fiáról, Johann Joseph Werleinről van szó. Az átnyújtott irat — többi említett melléklettel együtt — nem maradt fenn az Udvari Kamara 1694–1696. évi irataiban.

87 A „H” betű jelen esetben az irattározás helyére utal, azaz az iratot a magyar (Hungarn) sorozatban kell elhelyezni.

Der Röm. Kay. May. Hoffcammererräthen, herrn Tullio Miglio freyherrn von Promberg, herrn Jacob Theobald von Mayeren und herrn Johann David von Palmb mit dem freundt[lichen] ersuchen zu communiciren, das sye mit zuziehung des alhier anwesenten herrn Cameral Administratoris zu Ofen, diese relation, neben desselben hievor in Ofnerischen anligenheiten unnd wegen manutenierung des Halmagienser districtibus⁸⁸ et juris turcici, wie dan auch die überlassung an dem h[err] Marches Pagni, der neüen acquisten zu Szirok gehörig, anbetreffende bericht, umbständig überlegen, unnd dero rathliches guettachten darüber ausführlich erstatten wollen.

Ex Consilio Camerae Aulicae

Viennae, den 14ten Martii 1695

Johann Tamen von Oldendorf⁸⁹

Jelzet: ÖStA FHKA HFU 1696.09.28. (Kt. 862. [r. Nr. 379.] fol. 720–731., 764–775.)

Kiadatlan források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
E 136	Magyar Kamara Archivuma, Diversae instructiones
E 279	Budai Kamarai Adminisztráció, Expeditionen
E 280	Budai Kamarai Adminisztráció, Hofbefehle
E 281	Budai Kamarai Adminisztráció, Berichte und Schreiben
E 284	Budai Kamarai Adminisztráció, Miscellanea
E 286	Budai Kamarai Adminisztráció Számvevősege, Buchhalterey Akten

88 Gyula 1695. januári visszafoglalását követően a Budai Kamarai Adminisztráció fennhatósága alá került, mint újszerzeményi terület, de a halmágyi és a jenői körzetek hovatartozása a Szepesi Kamarával állandó súrlódást jelentett és 1698–1701 között többször is sor került átcsatolásukra. Részletesen ld *Oross*, 2013a. 620–621. p.

89 1676–1686 között fogalmazó és lajstromozó, 1687–1704 között titkár az Udvari Kamaránál. *Körbl*, 2009. 357. p.

ÖStA FHKA	Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv
HFÖ	Hoffinanz Österreich
HFU	Hoffinanz Ungarn
ÖStA AVA	Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv
HKR Prot. Exp.	Hofkriegsrat Expedit Protokolle
ÖStA HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
NLMA	Niederösterreichisches Landmarschallamt

Felhasznált irodalom

- Bogdán*, 1991. *Bogdán István*: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.)
- Ember*, 1946. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest, 1946. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III., Hatóság- és hivataltörténet 1.)
- FZ *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*. I. Serie. I. Band. Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eguen von Savoyen. Wien, 1876.
- Géra*, 2011. *Géra Eleonóra*: Beszállásolás és katonai terhek a XVIII. század eleji Budán. In: Fons 18. (2011) 4. 407–456. p.
- Géra*, 2014. *Géra Eleonóra*: (Fő)városból köhalom. Buda város hétköznapijai a 18. század elején. Bp., 2014.

- Hengerer, 2006.* *Hengerer, Mark*: Herz der Hofkammer — haubt buech über das universum. Die kaiserliche Hofbuchhaltung zwischen Transaktionsdokumentation und Staatsgestaltung (16. bis 18. Jahrhundert). In: Fouquet, Gerhard (Hrsg.): Hofwirtschaft. Ein ökonomischer Blick auf Hof und Residenz in Spätmittelalter und Früher Neuzeit; 10. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen; Gottorf/Schleswig, 23–26. September 2006. (Residenzforschung, Bd. 21.) Ostfildern. 191–240. p.
- Hochedlinger, 2010.* *Hochedlinger, Michael*: Onus militare. Zum Problem der Kriegsfinanzierung in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie 1500–1750. In: Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740. Hrsg.: Peter Rauscher. Münster, 2010. (Geschichte in der Epoche Karls V., Bd. 11.) 81–136. p.
- Iványi, 1991.* *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 10.)
- Kenyeres, 2006* *Kenyeres István*: Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságsevelekkig. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I. (2006) 159–201. p.
- Kollmer, 1983.* *Kollmer, Gert*: Die Familie Palm. Soziale Mobilität in ständischer Gesellschaft. Ostelfinden, 1983. (Beiträge zur südwestdeutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Veröffentlichungen des Wirtschaftsarchivs Baden-Württemberg. Band 1.)
- Kovács, 1938.* *Kovács Lajos*: Telekkönyvi rendtartás Budán a kamarai adminisztráció idején. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Bp., 1938. 207–229. p.

- Kovács*, 1940. *Kovács Lajos*: A kamarai adminisztráció és a budai polgárok 1694. évi viszálya. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 8. (1940) 28–48. p.
- Körbl*, 2009. *Körbl, Hansdieter*: Die Hofkammer und ihr ungetreuer Präsident. Eine Finanzbehörde zur Zeit Leopolds I. Wien, 2009. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 54)
- Macek*, 1983. *Macek, Jaroslav*: Kaspar Zdenko Kaplíř von Sullowitz (1611–1686). In: Studien zur Geschichte Wiens im Türkenjahr 1683. Wien, 1983. (Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien. Bd. 39.)
- Mayer*, 1980. *Mayer, Theodor*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. 2. Auflage. Hrsg. von Josef Falkenstein und Heinz Stoob. Bearbeitet von Adalbert Toth. Sigmaringen, 1980.
- Mažuran*, 1989. *Mažuran, Ive*: Izvještaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698, i 1702. godine. Osijek, 1989. (Grada za historiju Osijeka i Slavonije. Knjiga 7.)
- Mensi*, 1890. *Mensi, Franz Freiherr von*: Die Finanzen Oesterreichs von 1701 bis 1740. Wien, 1890.
- Nagy*, 1956. *Nagy István*: Buda adóterhei a töröktől való visszafoglalástól a Rákóczi-szabadságharcig. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 11. (1956) 33–76. p.
- Nagy*, 1964. *Nagy Lajos*: A Víziváros XVII. század végi topográfiája. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 16. (1964) 189–249. p.
- Nagy*, 1971a. *Nagy István*: A Magyar Kamara 1686–1848. Budapest, 1971. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet 3.)
- Nagy*, 1971b. *Nagy Lajos*: A budai Vár topográfiája a XVII. század végén. Tanulmányok Budapest Múltjából 18. (1971) 81–119. p.

- Nagy — F. Kiss, Nagy István — F. Kiss Erzsébet: A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek. Budapest, 1995. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 9.)*
- Oross, 2013a. Oross András: A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján. In: Kádár Zsófia, Lakatos Bálint, Zarnóczy Áron (szerk.) Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Bp., 2013. 611–628. p.*
- Oross, 2013b. Oross András: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. (Fons könyvek 4.) Bp. 2013.*
- Oross, 2015. Oross András: A Budai Kamarai Adminisztráció budai hivatalai. In: Géra Eleonóra, Oross András, Simon Katalin Géra Eleonóra (szerk.) Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703. Budapest, 2015. (Budapest történetének forrásai, 11.) 11–24. p.*
- Simon, 2015. Simon Katalin: Buda város topográfiai viszonyai és lakossága a 17–18. század fordulóján, az 1702-es összeírás. In: Géra Eleonóra, Oross András, Simon Katalin Géra Eleonóra (szerk.) Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1699–1703. Budapest, 2015. (Budapest történetének forrásai, 11.) 33–70. p.*
- Sinkovics, 1937. Sinkovics István: Esterházy Pál nádor és az erdélyiek kereskedelmi társasága. Bp., 1937.*
- Staatskalender, 1702 Staats und Standskalender auff das Jahr MDCCII. Wien, [1702].*
- Szakály, 1971. Szakály Ferenc: Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. Bp., 1971. In: Magyar-zsidó oklevéltár XIV. 31–78. p.*

- Winkelbauer*, 2006. *Winkelbauer, Thomas*: Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700. In: Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas. Herausgeben von Petr Mat'a und Thomas Winkelbauer. Stuttgart, 2006. 179–216. p.
- Wolf*, 1853. *Wolf, Adam*: Die Hofkammer unter Kaiser Leopold I. In: Sitzungsbereich der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-hist. Klasse 11. (1853) 440–484. p.
- Zoltán*, 1963. *Zoltán József*: A barokk Pest-Buda élete. Ünnepségek, szórakozások, szokások. Bp., 1963.

SZABADOS JÁNOS

ERDÉLYI VONATKOZÁSÚ LEVÉLMÁSOLATOK EGY BUDAI HABSBURG KÉM (HANS CASPAR) TEVÉKENYSÉGE NYOMÁN*

A XVII. század közepén regnáló erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György politikája meglehetősen nagy figyelmet kapott már történetírásunkban. Gondolhatunk itt a nagyszámú forráskiadásra¹ és a napvilágot látott elemző munkákra² is, melyeknek egy részét alább is használni fogom.

E közleményben három, eddig kevésbé ismert, II. Rákóczi Györgyhez kapcsolódó forrást adok közre: két 1653-ból származó, a fejedelemtől Kara Murád budai pasának (1650. augusztus 6. – 1653. szeptember 9.) küldött,³ illetve egy harmadik, Majtényi András által 1658-ban az erdélyi rendeknek címzett levél másolatát. Ami összeköti őket, nem más, mint másolójuk személye. Érdekes tehát szót ejteni a másoló személyéről, az iratok keletkezésének politikai kontextusáról és a másolatok forrásértékéről.

* A tanulmány a Tempus Közalapítvány támogatásával készült.

- 1 II. Rákóczi Györggyel kapcsolatos forráskiadások a teljesség igénye nélkül ld.: *Bethlen*, 1829. 141–196. p. *Bethlen*, 1993. 24–69. p.; *Kraus*, 1994. 190–395. p.; *Szalárdi*, 1980. 304–557. p.; *Monumenta Hungarica* I. 229–309. p. EOE XI. 45–250. p.; EOE XII. 65–441. p.; EÉKH I. 6–22., 31–77., 87–158., 168–226. 232–245., 255–284., 294–358., 380–572. p.; EÉKH II. 32–227., 258–472., 481–571. p.; MHHD XXIII. 3–710. p.; MHHD XXIV. 399–582. p.; TMÁO III. 413–473. p.; MHHS VIII. 169–170. p.; TT 1889. 326–353., 451–490., 637–677. p.; Moldvai ügyekről ld.: *Hurmuzaki*, 1885. 1–62. p.; *Veress*, 1938. 217–353. p.
- 2 II. Rákóczi György életéről: *Szilágyi*, 1891.; *Kósa*, 1942.; Külpolitikájáról: *Gebei*, 2004.; *Gebei*, 2007. 133–227. p.; *Gebei*, 2009.; *Milewski*, 2009.; *Zahariuc*, 2009.; *Kármán*, 2011.; *Kármán*, 2012.; *Kármán*, 2013b; Portai politikájáról ld.: *Papp*, 2009. 99–110., 130–170. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 936–998. p.
- 3 Az eddig napvilágot látott munkák — melyek egyikében még idézet is szerepel az alább közlendő levelekből — szerint a levelek Dervis Mehmed nagyvezírnék szóltak, azonban Hans Caspar budai kém jelentéséből egyértelműen kiderül, hogy Kara Murád pasa volt a címzett, és hogy ő mint renegát tolmács készítette a másolatokat. Jelentésében pedig a pasa reakcióját is megörökítette, amiről a továbbiakban még lesz szó. Vö.: *Gévay*, 1841. 40. p.; *Kármán*, 2011. 238. p. 40. jz., 263–264. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 957. p. 67. jz.; Hans Caspar jelentései Johann Rudolf Schmidnek. Tata (Buda), 1653. június 4. és 18. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 2. fol. 157. és uo. fol. 176.

Hans Caspar helye a Habsburg–oszmán diplomáciatörténetben

A zsitvatoroki béke után új korszak köszöntött be a Habsburg és Oszmán birodalmak közötti kapcsolatban.⁴ Ez a hosszú, viszonylagosan békésebb időszak (1606–1663) pedig lehetővé tette a régóta tervezett hírszerzői rendszer létrehozását. A „Titkos Levelezők hálózatának” megvalósítása Johann Jakob Kurz von Senftenau, az 1623-ban a Portáta küldött internuncius nevéhez köthető.⁵

Az egyik kiemelkedő állomás Budán volt, mivel a mindenkori budai pasa kiemelt szereppel rendelkezett a birodalom beglerbégei között.⁶ A rendszert az 1640-es évek második felében Johann Rudolf Schmid, hajdani konstantinápolyi rezidens (1629–1643) és tapasztalt diplomata élesztette újjá,⁷ ő szervezhette be a szóban forgó levélmásolatok készítőjét is.⁸

A Hans Caspar fedőnéven jelentő kém eredeti neve Alexander Fischer volt, a törökök és erdélyiek között pedig Hüszejn csauszként volt ismert. Mint renegát valószínűleg már az 1620-as évek második felében is dolgozott a Habsburg hírszerzésnek, az 1640-es évektől pedig feltehetően 1659-ben bekövetkezett haláláig tolmácsként működött a mindenkori budai pasa mellett, Schmid pedig 1646. évi budai útján szervezhette be a központi Habsburg kémhálózat vérkeringésébe.⁹

A kém a fennmaradt források alapján tudott németül, oszmánul és magyarul is. Utóbbi azért fontos hangsúlyozni, mert magyar nyelvtudás híján nem lett volna képes az alább közlendő leveleket viszonylag kevés értelemzavaró másolási hibával elkészíteni.¹⁰ Lojalitását tekintve minden bizonnyal a tolmácsoktól

4 Bővebben a kérdésről ld. *Meienberger*, 1973. 15–99. p.; *Hiller*, 1992. 22–32. p.; *Strohmeyer*, 2013. 229–233. p.

5 Részletesebben ld.: *Hiller*, 1998. 204–210. p.

6 A budai pasák listáját ld.: *Gévay*, 1841. A hódoltsági Budáról és a pasa presztízsről: *Fekete*, 1972. 337–434. p.; *Kármán*, 2014a. 641–642. p.

7 Schmid életéről és munkásságáról ld.: *Meienberger*, 1973. passim; *Cziráki*, 2015. 847–871. p.

8 Schmid a Haditanácshoz a budai levelezés megrendeléséről. 1646. június 27. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 296. fol. 247v 1646. jún. 27.

9 Életéről és munkásságáról ld. *Szabados*, 2016a 563–566. p.; *Szabados*, 2016b; *Szabados*, 2016c;

10 Az erdélyi források alapján is tudott magyarul. Vö.: Sebesi Boldizsár I. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1635. október 28. TMÁO II. 293–294. p.; Hüszejn csausz II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1654. július 29. EÉKH I. 357–358. p.; Ő maga pedig szintén említi egy levelében, hogy magyarul is kellett írnia a falvak bírának: *...ehr hofmeister [ti. Murteza budai pasa kihíjája] [...] alßdan mieh beföhlen, daß ih alsfalt ein starkhen befelih, auf Ungrish shreiben*

megszokott módon járt el, vagyis tulajdonképpen mindenkinek — esetében a Habsburgoknak, törököknek és erdélyieknek — szolgáltatott ki információt, ha fizettek neki, bár „hivatalosan” a Habsburgok kémje volt.¹¹ Hans Caspar a ránk maradt adatok alapján tehát kulcsfigurája volt az 1648–1659 közötti kül- és belpolitikailag egyaránt zűrzavaros időszak Habsburg hírszerzésének.¹²

II. Rákóczi György és az 1653. évi moldvai események

Az 1650-es évek első fele Erdély történetében felemelkedési periódusnak számított, ez azonban a kedvező politikai körülményeknek volt elsősorban köszönhető.¹³ Kelet-Európában ugyanis 1648-ban új hatalmi tényező bukkant fel Bogdan Hmelnickij kozák hetman személyében, aki igyekezett kiterjeszteni befolyását nyugati irányba, II. Rákóczi György pedig apja nyomán járva keleti irányba igyekezett kiterjeszteni Erdély érdekszféráját. Szintén hatással volt az eseményekre IV. Ulászló lengyel király halála és János Kázmér megválasztása a lengyel trónra. A Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság, Moldva, Havasalföld, Erdély és a kozákok az éppen aktuális politikai érdekeknek megfelelően folyamatosan próbáltak helyezkedni egymással szemben vagy éppen egymás mellett a Porta aktuális politikai álláspontjára is figyelmet fordítva.¹⁴ Az Oszmán Birodalom vezetése a

solte, ahne die richter auf den dörrffern... Hans Caspar Lobkowitznak. Tata (Buda), 1647. október 3. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 120. Konv. 1. fol. 99.

11 A tolmácsokról: Ács, 2002.; Ágoston, 2005. 46–54. p.; B. Szabó–Sudár, 2012. 1022–1024. p.; A kortársai közül Zülfkár aga és Nikúsziosz Panajótisz portai tolmácsok esetében is hasonló volt a helyzet. Kármán, 2013a 75., 81–83. p.; A levélmásolatok elkészítése előtt is éppen fizettek Hans Casparnak 50 tallért. Hans Caspar Schmidnek. Tata (Buda), 1653. június 4. ÖStA HHStA Türkei I. Konv. 1. fol. 157. További példákról ld. Szabados, 2016b;

12 Részletesebben ld.: Szabados, 2016b

13 Moldva és Erdély kapcsolatáról ld.: Benda, 2004.; Jakó, 2010.; Jakó, 2012.; B. Szabó, 2012. 1022–1026 p.; Az 1640-es évek végének politikai helyzetéről ld. Gebei, 2004. 24–47. p.; Miliwski, 2009. 25–34. p.; Kármán, 2011. 119–138. p.

14 Moldva, Havasalföld és Erdély és a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság egymáshoz, illetve a Portához fűződő viszonyáról az jelölt intervallumban ld.: Milewski, 2009.; Zahariuc, 2009.; Kármán, 2011. 227–237. p.; Kármán, 2013b 230–233. p.; Átfogóbban Moldva és Havasalföld Portához fűződő viszonyának alakulásáról ld. Páun, 2012.

kandiai háború (1645–1669) és a belpolitikai válságok miatt ekkor kevésbé tudott ura lenni a helyzetnek.¹⁵

Az 1648 és 1653 közötti időszak történéseire itt nem térek ki,¹⁶ a továbbiakban az 1653. évi moldvai eseményekre fókuszálok, hiszen a tárgyalandó levelek ebből az időből valók, és ez a beavatkozás volt II. Rákóczi György első háborús konfliktusa.¹⁷ Az események összefüggésben álltak a kozák terjeszkedéssel, ami veszélyeztette mind Havasalföld mind Erdély érdekeit. Az erdélyi fejedelem 1653 tavaszán némi előzetes „aknamunka” és propaganda segítségével¹⁸ a moldvai trónra juttatta Georghe Ștefan (1653. április 4./14.–április 21./május 1. majd 1653. július 6./16.–1658. március 21./31.),¹⁹ amibe azonban Vasile Lupu korábbi vajda (1634–1653)²⁰ nem nyugodott bele és rátámadott utódjára majd Havasalföldre is.

A budai pasának írt két levél tehát Ștefan vajda két uralkodási ideje között keletkezett, amikor Lupu visszavágása után II. Rákóczi György igyekezett bizonyítani beavatkozásának létjogosultságát környezete irányában, ugyanis a moldvai vajda eltávolítása elsősorban az ő érdekében állt. A történeteket pedig kommunikálnia kellett Murád pasa felé is a megfelelő politikai nyelvezet alkalmazásával. Szükséges megjegyezni, hogy az első levél még a moldvai előretörés idején keletkezett, és a két levél megírása között került sor május 27-én a Finta melletti csatára, amely során Matei Basarab²¹ seregei ismét menekülésre kényszeríték a Havasalföldre támadó Luput.²²

A fejedelem a ránk maradt levelezése alapján szemlátomást más retorikát alkalmazott lépései indoklására a keresztény elit felé, mint Murád pasa irányában.

15 Az Oszmán Birodalom helyzetéről újabban: B. Szabó–Sudár, 2013. 931–933., 936–938., 943–944., 947–948., 953–954., 961–962. p.

16 Az eseményekről részletesebben: EOE XI. 3–29. p.; EÉKH I. 23–30., 78–86., 159–167., 227–231. p.; Gebei, 2004. 24–53. p.; Kármán, 2011. 160–178., 234–237. p.

17 Kármán, 2011. 227. p.

18 A részletekről ld. EÉKH I. 246–249. p.; Gebei, 2004. 55. p.; Milewski, 2009. 43–44. p.; Zahariuc, 2009. 62–68. p.

19 Georghe Ștefan és a Rákócziak kapcsolatáról ld.: Zahariuc, 2009.

20 Lupu életéről: Șerban, 1991.

21 Matei Basarabról: Sîrbu, 1899.

22 Milewski, 2009. 48–49. p.; Zahariuc, 2009. 72–73. p.; Kármán Gábor szerint a csata kimenetele a Porta hozzáállását is megváltoztatta. Kármán, 2011. 238–240. p.

Ugyanis mind édesanyjának, mind János Kázmér lengyel királynak szóló levelében jobb híján a háború preventív jellegét hangsúlyozta,²³ de ugyanezzel az érveléssel találkozunk Wesselényi Ferencnek írt, csupán német másolatban ránk maradt levelében is.²⁴ A fejedelem bizalmasa, Kemény János, a Porta hozzájárulásában is reménykedett, és Rákóczi is erről írt édesanyjának 1653 márciusában, de akkor még nem lehetett tudni, hogy az utólagos beleegyezés ténylegesen meg is fog valósulni.²⁵ Az említett köztes időszakban úgy tűnik, II. Rákóczi Györgynek csupán egyetlen célja volt: Lupu vajda végleges eltávolítása Moldva éléről, mivel csak így nyer magyarázatot az a tény, hogy a lengyel királynál kozák szövetségesként és a Köztársaság ellenségeként, Kara Murád előtt pedig mint az Oszmán Birodalom hűséges alattvalói ellen a lengyelekkel szövetséző, Portától elszakadni vágyó, áruló lázadót mutatta be az elűzött vajdát.²⁶ Érveléséhez minden bizonnyal a vajda szerteágazó rokoni kapcsolati hálója szolgáltatott alapot.²⁷ A fejedelem Murád pasa esetében is a későbbi, sokkal jelentéktelenebb havasalföldi beavatkozás kapcsán Szijávus szilisztrai pasának írt levelében megjelenő retorikát alkalmazta.²⁸

Ami Murád hozzáállását illeti, nagyvezírsege alatt meglehetősen keményen bánt a két vajdasággal és még az erdélyi fejedelem lengyel trónigényét is támo-

23 A legitimációs indokokról részletesebben a Lóránffy Zsuzsannának szóló levél közlésével együtt ld. *Kármán*, 2006. 942–947., 966–968. p.; *Kármán*, 2011. 260–262. p. A lengyel királynak szóló levélről: *Milewski*, 2009. 45. p.

24 II. Rákóczy György Wesselényi Ferencnek. Német fordítás. Gyulafehérvár, 1653. április 18. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 102. A Wesselényi családnak a Magyar Kamara Archívumában található levéltárában (MNL OL E 199) a Rákóczitól érkező levelek között nem találtam meg a kérdéses levelet, így csak erre a másolatra hagyatkozhatunk, de a fenti jelzet alatt lévő, körülötte található levelek sem nyújtanak támpontot a levél útjának felderítéséhez — vagyis ki másolhatta és fordíthatta le —, mint ahogy az alább közlendő dokumentumok esetében viszont igen. Mindazonáltal tudjuk, hogy a meglehetősen ellenséges viszonyuk ellenére szinte napi kapcsolatban állt egymással Rákóczi és Wesselényi. vö. *Várkonyi*, 2008. 157. p.

25 *B. Szabó–Sudár*, 2013. 951. p.

26 *Milewski*, 2009. 46–47. p.; A pasának felsorolt érveiről ld. a tanulmány végén közölt iratokat.

27 Lupu ugyanis rokonságban állt Dervis Mehmed pasával, a tatár Sirin nemzetséggel, Janusz Radziwiłł litván főnemessel és ugyan kényszerből, de Bogdan Hmelnickij kozák hetmannel is. *B. Szabó–Sudár*, 2013. 949. p.; A vajda különféle mesterkedései valóban megkönnyítették Rákóczi dolgát. *Milewski*, 2009. 46. p.

28 Vö. *Kármán*, 2006. 947–949. p.

gatta volna bizonyos feltételekhez kötve.²⁹ Tehát elképzelhető, hogy a pasa 1653 áprilisában Boldvai Mártonnal³⁰ küldött, lényegében csak általánosságokat, de semmi konkrétumot nem tartalmazó válasza mellett³¹ ez is alapul szolgálhatott az alább publikált levélben foglaltakhoz. A Murádnak küldött, május 23-i levelében inkább Rákóczi kétségbeesése érződik, hiszen ellenfele nagy erővel tért vissza. Azt pedig kellő mértékben hangsúlyozta, hogy a lengyelek és kozákok által támogatott Lupu betörésével a szultán alattvalóját érte támadás, és neki mint fejedelemmel, illetve a pasának is alattvalói kötelessége Havasalföld védelmezése.³² Bár Rákóczi hivatkozott a levélben arra, hogy korábban is értesítette a pasát a szomszédos vazallusállamok kapcsán, nem tudjuk, vajon a Moldva ellen tervezett hadjáratát tudatta-e vele előre. A levél tartalma azt sugallja, hogy inkább utólagos tájékoztatásról lehetett szó. A budai kém sem említette korábban a hadjárat bejelentését, és a pasa alább részletezendő reakciója sem ezt támasztja alá.

A második Budára küldött levél a már említett Fintánál aratott győzelem után íródott, és elég egyértelműen kitűnik belőle, hogy a fejedelem elsődleges célja török segédcsapatok kérése volt, illetve szerette volna, ha Murád biztosítaná Erdélyt nyugati irányból egy Luput segítő császári beavatkozás esetén.³³ Rákóczi

29 Jósika Farkas jelentései II. Rákóczi Györgynek. Konstantinápoly, 1650. január 11. és február 3. EÉKH I. 141. ill. 143–146. p. Kara Murád 1649. május 21. és 1650. augusztus 5. között volt nagyvezír. B. Szabó–Sudár, 2013. 998. p.

30 Boldvai Márton előtte 1651–1652-ben volt portai állandó követ vagyis kapitáhi. Vö.: Biró, 1921. 127. p.

31 A pasa csupán folyamatos tájékoztatást kért Rákóczitól levelében. Murád pasa II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1653. április 1–11. TMÁO III. 425. p. Nr. CCXXIV.; A forrásban helytelenül Kenán pasa szerepel a levél feladójaként, azonban biztosan nem ő volt, hiszen Boldvait említi a tanulmány végén közölt forrás is, Murád pedig csak az év második felében távozott a budai pasai posztról. Vö.: Gévay, 1841. 40. p.

32 A levél rövid, retorikai szempontú elemzését Kármán Gábor végezte el, de mint utaltam rá, ott Dervis Mehmedhez szóló levélként szerepel a dokumentum. Vö.: Kármán, 2011. 263–264. p. A lengyelek közvetve valóban támogatták Lupu támadását, hiszen ők javasolták, hogy forduljon a kozákokhoz segítségért, amivel egy időre elvonhatták a kozák erőket lengyel földről. Milewski, 2009. 46. p.

33 Elképzelhető, hogy a császári segítségnyújtás megemlézése csak blöff volt Rákóczi részéről, hiszen számos forrás bizonyítja, hogy ő maga tájékoztatta a bécsi udvart Pálffy Pál nádoron keresztül az eseményekről. Milewski, 2009. 54. p. 112. jz.; Jedlicska, 1910. 463. Nr. 936., Nr. 937., Nr. 938., 464. Nr. 939., 465. számozás nélküli levelek, 466. Nr. 944., 467–468. Nr. 947. 468. Nr. 948., 469. Nr. 949. II. Rákóczi György levelei Pálffy Pálhoz, ill. Pálffy Pál által továbbított információk az Udvari Haditanács számára. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 307. 1653–1654. 1653. passim; Az alább közlésre kerülő források alapján viszont Rákóczi nem csupán a

azt is hozzátette — kvázi zsaroló jelleggel —, hogy a beérkező adó is veszélybe kerülhet, amennyiben Lupu elszakítja a fejedelemségeket a Porta hűségétől. Az eddig rendelkezésre álló források alapján tehát úgy tűnik, II. Rákóczi György ekkor nagyot kockáztatott, hiszen gyakorlatilag egy időben keresett segítséget a lengyeleknél és a budai pasánál úgy, hogy utóbbinak írt leveleiben erős lengyel-ellenes hangot ütött meg.³⁴

Kara Murád reakcióját az első, május 23-i levélre megtudhatjuk Hans Caspar jelentéséből. A kém szerint a pasa nem értett egyet azzal, hogy Rákóczi a Porta beleegyezése nélkül bonyolódott a vázolt konfliktus-együttesbe, szó szerint azt válaszolta a fejedelemnek, hogy egye meg, amit főzött, és egyértelmű nemmel válaszolt a segítségkérésre.³⁵ Reakciójának egyik oka feltehetőleg Dervis Mehmed nagyvezíri posztra kerülése lehetett, aki rokonságban állt Lupu vajdával.³⁶ A Rákóczi második levelére adott reakcióról nem tudósít a renegát, minden bizonnyal ez volt az oka annak, hogy az erdélyi fejedelem inkább a lengyel szálát vitte tovább, bár tudunk róla, hogy ezt követően írt még levelet a Portára is és Budára is.³⁷ A Porta idővel beleegyezett a moldvai hatalomváltásba, ami zöld utat nyitott Rákóczi számára a két évvel későbbi havasalföldi beavatkozásához is.³⁸ Ekkor tehát a fejedelem a kedvező nemzetközi helyzetnek köszönhetően keresztül

szakirodalomban szereplő elvi engedélyt, hanem konkrét katonai segítséget is kért a törököktől. Vö. *Gebei*, 2004. 54. p.; Mindazonáltal mindkét Murádhhoz írt, és korábban édesanyjához írt levelében is említi Lupu német barátait, tehát lehetett némi valóságtartalma az információnak. Vö.: *Kármán*, 2006. 967. p.

34 Az erdélyi-lengyel együttműködés alakulásáról ld. *Milewski*, 2009. 47–60. p.

35 ...Unser vesir dehr ist gebaltig uhnzuefridten wider den Rāgozi, daß ehr sollihe händl hat ahngefangen. Hat ihmbe auh geantwortet, daß ihmbe vohn Ofen khein hilf gegeben wierdt, undt waß ehr thuet khohen, das solte ehr mit seinen räthen selbst fressen, undt ahne die Porten vehrandtwordthen solte. Ehr vesir thuet sih ihn disen seinen handtl nihst einmishen, dahn ehr hat ihn dißemb fall unreht gethan, undt maht ein grosen ruhmohr ihmbe landt, wellihes niht zue stillen sein wierdt. Ehr wüste es zue fehrantworten, hat ihmbe sollihe worth mündtlih ehrbothen, undt auh shriftlh starkh zuegeschriben, undt seinen corir den 2. Junii angefertigt. ... Hans Caspar jelentése Schmidnek. Tata (Buda), 1653. június 4. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 157. A pasa természetesen nem Rákóczitól szerzett első ízben tudomást a hadjáratról. Vö.: Hans Caspar jelentése Schmidnek. Tata (Buda), 1653. május 21. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 126. Konv. 1. fol. 133.

36 *B. Szabó–Sudár*, 2013. 949. p.

37 Egy ukrán forráskiadásban maradt fenn egy 1653. június 4-én Radnótról a budai pasának írt levele. Vö.: *Milewski*, 2009. 54. p. 114. jz.

38 *Zahariuc*, 2009. 79–83. p.; *Kármán*, 2011. 254–260. p.; *B. Szabó*, 2012. 1025. p.

tudta vinni célját, hiszen eltávolította a számára fenyegető, érdekeit veszélyeztető szomszédot és egyúttal egy időre a lengyeleket is maga mellé tudta állítani.³⁹

Majtényi András küldetése (1658)

Rákóczi 1657-ben indított Lengyelország elleni hadjárata már nem hozott hasonló sikert Erdély számára.⁴⁰ Itt sem célom az események elemzése, pusztán az 1658. év kontextusában kívánom elhelyezni Majtényi András Hans Caspar által lemásolt levelét. Ez év januárjában II. Rákóczi György ismét magához ragadta erdélyi fejedelmi címét, és próbálta kiengesztelni a Portát.⁴¹ 1658-ban zajlott a német-római császárválasztási procedúra is, aminek következtében a tapasztalt Johann Rudolf Schmidre hárult a török ügyek intézése Bécsben, amit II. Rákóczi György visszatérése a fejedelmi hatalomba jelentősen megnehezített, hiszen háború fenyegetett.⁴²

A Budán lemásolt levél írója, Majtényi András török deákként a fejedelem tolmácsa volt.⁴³ Az alább közlendő levél Rákóczi hatalomba való visszatérése és budai pasával való párlulési összecsapása (1658. július 6.)⁴⁴ között keletkezett, és még az Erdélyt érő nagy tatár pusztítás sem ment végbe.⁴⁵ 1658 februárjában Gürdzsü Kenán (1656. november 20.–1658. november 10.)⁴⁶ töltötte be a budai pasa posztját, és Majtényi feltehetőleg azzal a levéllel érkezett hozzá, amelyben a rendek a Portához és egyúttal II. Rákóczi Györgyhez való hűségüket óhajtot-

39 Luput ugyanis a Héttoronyba zárták, a lengyelekkel pedig egy időre érdekazonosság állt fenn. Papp, 2009. 144–145. p.; Milewski, 2009. 49–60. p.

40 A háború legitimációjának indoklásáról ld.: Kármán, 2006. 949–966. p.; A következményekről ld.: Papp, 2009. 146–170. p.; B. Szabó–Sudár, 2013. 982–999. p.

41 Az 1658-as esztendő eseményeiről részletesebben ld.: B. Szabó, 2001.; B. Szabó–Sudár, 2013. 982–984. p.

42 Meienberger, 1973. 129–130. p. A nemzetközi politikai háttérrel ld.: R. Várkonyi, 2005. 583–587. p.

43 Életről röviden ld. Kármán, 2014b. 263–264. p.

44 B. Szabó, 2001. 244–245. p.

45 Az 1658-as év eseményeiről: EÉKH II. 473–478. p.; B. Szabó, 2001.; B. Szabó, 2006.; Papp, 1989–1990.; Papp, 2009. 162–169. p.

46 Kenán ekkor már másodszor viselte a posztot, és még 1658 végén, harmadszor is kinevezték budai pasának. Vö. Gévy, 1841. 41–43. p. A hódoltsági pasák XVII. század közepi sűrű váltogatásáról és többek közt Gürdzsü Kenán életrajzáról ld.: Sudár, 2011.

ták kifejezni számára.⁴⁷ Hans Caspar a jelentése alapján több fontos erdélyi vonatkozású levélnek is a birtokába jutott, azonban állítása szerint idő híján nem másolta le azokat.⁴⁸ S bár a pasa eleinte még szimpatizált a fejedelemmel,⁴⁹ az erdélyi tolmács levele alapján azonban ekkorra már markánsan változott álláspontja.⁵⁰ Majtényi jelentésének információin kívül annyit tudhatunk még meg Hans Caspartól, hogy a pasa bebörtönözte a tolmács kíséretét, enni sem adott nekik, és Natal futár érkezéséig fogságban maradtak, utána bocsátotta csak őket el nagy szégyenben.⁵¹

Majtényi ezt követően Köprülü Mehmed nagyvezírhez (1656. szeptember 15. — 1661. október 31)⁵² utazott tovább, aki szintén bebörtönözte, és ahonnan csak 1658 szeptemberében szabadulhatott.⁵³ Hans Caspar pedig a pasa kíséretében Erdélyben, feltehetőleg a földrajzi közelség és jobb lehetőségek miatt 1658 őszén Rákóczi hűségére (is) elszegődött, azonban a fejedelemtől nyújtott konkrét szolgálatakról egyelőre nem került elő adat ebből az évből.⁵⁴ Az erdélyi fejedelem

47 A levél közlése: *Bethlen*, 1829. 169–172. p. ill. EOE XI. 270., 358. p.

48 „Nah disemb einligenden shreiben, hungarischen abshrift, solten sie auh vehrsten. Es seindt das shreiben auß Sibenbürgen vill undt alle abshrift bei mieh, awer allein es ist mieh die zeit zue khurtz gebesen. Es wiehrt alleß iberliferdt wehrden, wofehr mieh daß newe jahr iberlieferdt wierdt.” Hans Caspar Johann Rudolf Schmidnek (?). Buda, 1658. március 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 204.

49 Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy Köprülü Mehmed általában ellenlábasait küldte a hódoltsági végekre, azonban 1657 végén már nem mutatkozott esély a támogatásra. *B. Szabó–Sudár*, 2013. 983–984. p.

50 Már Bánffy Zsigmonddal is azt üzenté az erdélyieknek 1657 decemberében, hogy nem jár közben értük a Portán. EOE XI. 268. p.

51 Hans Caspar megjegyzése Majtényi András levelének másolata után. Buda, 1658. március 6. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 129. fol. 206v

52 Köprülü Mehmedről és Erdélyhez fűződő viszonyáról ld.: *B. Szabó*, 2001. 232–235., 246–255., 261. p.; *B. Szabó*, 2006. 209–211. p.; *Papp*, 2009. 146–170. p.; *Hadnagy*, 2010. 109–110. p.; *B. Szabó–Sudár*, 2013. 967–998. p.; *Kármán*, 2013a 106–108. p.

53 *Kármán*, 2013a. 106–107. p.; *Kármán*, 2014b 264. p.

54 *Szabados*, 2016b. Az 1657 végén Budára küldött Bánffy Zsigmond jelentéséből mindenesetre következtethetünk arra, hogy a renegát már 1657 novemberében is szolgáltatott ki információkat az erdélyieknek (is), mert hivatkozik egy bizonyos deákra, aki bécsi vonatkozású információkat osztott meg vele, és kész a további szolgálatra is. Bánffy Zsigmond II. Rákóczi Györgynek. Buda, 1657. november 30. MHHD XXIII. 581. p.

1658 után sem szunnyadó merész politikájának következményeként pedig Erdély státusza jelentős mértékben csökkent a Porta szemében.⁵⁵

A levelek forrásértéke és a közlési elvek

Mint említettem, a két 1653-ból származó levél nem ismeretlen a korszakkal foglalkozó történészek körében, azonban címzettjük egyértelműen a budai pasa, ami jelentősen megnöveli forrásértéküket. Az erdélyi fejedelmek és budai pasák kapcsolatáról ugyanis meglehetősen alacsony számú forrás maradt ránk, és ezek a levelek is alátámasztják a budai beglerbég és az erdélyi fejedelem között fennálló, feltehetően protokolláris atya-fiú viszonyt.⁵⁶

Szintén esett szó már fentebb arról, hogy a fejedelem hadjáratának jogosságát igazolandó retorikája szempontjából is értékes adalékok az alábbi iratok. A korábbi, 1653. májusi levél pedig döntő bizonyítéku szolgál emellett, hogy a szász krónikás Georg Kraus nem feltétlenül megbízható információt közöl, mikor Lupu budai pasával és Wesselényi Ferencsel való Rákóczi-ellenes szövetségét említi,⁵⁷ hiszen mint fentebb láthattuk, a fejedelem Lupu mindkét „szövetségésének” küldött levelet hadmozdulatának legitimációját alátámasztandó.

Mivel magyar nyelvű források közlésére eddig nem született egységes és mérvadó forráskiadási szabályzat, többnyire a forrást közreadó személy döntésén múlik a közlési elvek lefektetése.⁵⁸ Az alábbi források esetében — mint hasonló közléseknél általános gyakorlat — a Bak Borbála által javasolt, értelmezést megkönnyítő modernizáló átírást választottam,⁵⁹ de meghagyva a szövegben fellelhető, következetesen használt formákat (mint pl. szolgálattyára), és a szintén jellegzetes ő-ző és i-ző formákat.⁶⁰ A rövidítések feloldását kurziváltam, a nem vagy

55 Papp, 2009. 162–170. p.

56 A mindenkori budai pasa és erdélyi fejedelem viszonyáról ld.: B. Szabó–Sudár, 2012. 1030. p.; Kármán, 2014a.

57 Kraus, 1994. 207–208. p.; Kármán Gábor is inkább a fejedelem retorikájának lecsapódását vélte a krónika szövegében. Vö.: Kármán, 2006. 943–944.

58 A magyar forráskiadás problematikájáról részletesebben: Bak, 2000.; Dominkovits, 2000.; Újabban nagyobb volumenű forráskiadáshoz készített közlési elveket ld.: Tusor 2015. LI–LIV. p.

59 Bak, 2000. 122–129. p.

60 Hasonló módon közölt Kármán Gábor egy szintén Rákóczi Györgytől és ugyanígy moldvai ügyben, de az édesanyjához írott levelet, attól a tulajdonnevek főszövegben részletezendő közlési módjában tértem csak el. Vö.: Kármán, 2006. 966–968. p.

nehezen olvasható részeket, esetenként értelmező kiegészítéseket pedig szögletes zárójellel jelöltem. A tulajdonnevek modern alakja mögé odaírtam kerek zárójelben az eredeti szövegben előforduló alakjukat is. A felbukkanó személy- és helyneveket első előfordulásukkor ismertettem. Amennyiben az eredeti szövegben szembetűnő hibák — mint értelemzavaró betűtévésztes vagy szóismétlés — kerültek elő, azokat minden esetben filológiai magyarázó lábjegyzettel jelöltem, a többi jegyzettől eltérő jelölésmóddal.

Források

I.

Radnót, 1653. május. 23.

II. Rákóczi György Kara Murád budai pasának

[153r] Tekintetes és méltóságos Vezér.⁶¹ Nékünk becsülettel való igen^{62a} jó akaró Úr Atyánk. Isten Nagyságodot Hatalmas Császáruk⁶³ hasznos szolgálattárára sok jó szerencsékkel megáldja s napját sok ideig terjessze

Minap az Nagyságod szolgálattárára s látogatására becsületes hívünköt, Boldvay (Bolduay) Márton⁶⁴ bocsátván igazságosan, Nagyságodnak általa értésére adtuk volt az moldvai (Molduay) vajdának⁶⁵ Hatalmas Császáruktól való elpártolását és más ellenkező nemzetekkel való sok praktikáit, és ellenünk és Máté (Máthe) vajda⁶⁶ ellen való gonosz igyekezettye úgy annyira, hogy Hatalmas Császáruk hűséhe mellett karddal is oltalmazni kényszerítettünk mind magunkat és mind pedig Moldvát (Molduat), hogy hatalmas császáruk hűségítől el ne szakaszthatná. Kinek minden jövedelmit Lengyelországban (Lengyel Országban) takarta mindenkor, úgy bánván a régi hazafiaival is mint az farkas az juhokkal. Midőn ő esziben vette, hogy immár tuttyuk ilyen sok csalárdságát és gonosz szándékát, és fegyverrel is az ellen Hatalmas Császáruk országát oltalmazni akarjuk, ottan

61 Kara Murád budai pasa (1650. augusztus 6. — 1653. szeptember 9.).

62 ^aAz eredeti szövegben feltehetően elírásként „igne” szerepel.

63 IV. Mehmed szultán (1648–1687)

64 Boldvai Márton, korábbi (1651–1652) portai kapitánya.

65 Vasile Lupu moldvai vajda (1636–1653)

66 Matei Basarab havasalföldi vajda (1632–1654)

mingyárt nem Hatalmas Császárhoz folyamodott, hanem az lengyelekhez ment az kénéze^{67b} mellé, mivel az kozákok és lengyelek összebékeltetéséhez immár azelőtt is hozzá fogott volt. Az lengyeleknek pedig akkor gyűlések lévén, hogy ötöt^{68c} mint Lengyelországnak (Lengyel Országának) egyik tagját segítsék és adjanak hadat, mellyel az Hatalmas Császár országára jöhessen. Azon szorgalmaztatta az len[g]yeleket, és annyira is vitte dolgát az két nemzet között, hogy ko[z]ák hadakat küldvén ki Moldvára (Molduara) azt elpredáltatta, tula[jdon]^{69d} népit elvágatta s immár Havasalfölddel is (Hauassal földiuelis)⁷⁰ szintén [ügy] igyekezik bánni. Kire nézve mi magunk is minden [hada]jinkkal készen lévén, Havasalföld (Hauassal föld) felé indulunk Ha[tal]mas Császárunk országai oltalmazására. Mivel pedig [an]nak az gonosz embernek praktikás baráti⁷¹ arra fölis[ket]nek,^{72c} kik azonban az Hatalmas Császárunk országa ellenségi, [153v] régi gonosz szándékok elkövetésire innen alkalmatosságot vévén akadályt csinálhatnának. Emlékeztettük azért Nagyságodot, erre mit izent mi nekünk Boldvai Mártontól (Bolduaÿ Martontól), hogy akárhonnét micsoda ellenségünk találkozzék, mint fiát megsegít, oltalmaz. Most kívántatik, hogy Nagyságod vigyázzon onnét hátul, ne találkozzék valami ellenségünkre afelé^{73f} lenne. Oltalmazó hadaival legyen jelen, az mint, hogy hivatallya szerint is szükséges Nagyságodnak erre vigyázni és ez Ő Hatalmassága birodalmát minden ellenkező állapattal oltalmazni. Mellyel nem csak minket, jó akaró fiát kötelez az maga szolgálattára, hanem maga jó hírét-nevét és az Hatalmas Császárunkhoz való hűségét emlékeztetessé teszi, és ez országokat^{74g} is az Ő Hatalmassága hűségében meg oltalmazván örökös hálaadó jó akaratra vonzza magához. Tartsa meg Isten Nagyságodot sok esztendeig jó egésségben, Hatalmas Császárunk szolgálattára és nekünk is örömünkre.

67 ^b Feltehetően „kenéze” lehet a szövegben szereplő „kénise” szó.

68 ^c Értsd: „ötöt”

69 ^d Az eredeti szövegben „dula[jdon]” forma szerepel.

70 Havasalföld

71 Feltehetően azokra utal, akiket édesanyjának írt levelében is megemlíti. Vö. Kármán, 2006. 967. p.

72 ^c Feltehetően „fölesketnek” értelemben.

73 ^f Az eredeti szövegben „a féle” szerepel, valószínűleg elírás.

74 ^g Értsd: „országokat”,

Írattuk radnóti⁷⁵ várunkban pünkösöd havának huszonharmadik napján, ezerhat-százötvenhárom esztendőben.

Nagyságodnak jó akarattal szolgáló fia.

R[ákóczi] György

Jelzet: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 126. Konv. 1. fol. 153rv

2.

Földvár, 1653. május. 30.

II. Rákóczi György levele Kara Murád budai pasának.

[185r] Tekintetes méltóságos Vezér. Nekünk böcsülettel való jó akaró Úr Apánk.

Isten Nagyságodat Hatalmas győzhetetlen Császáruk szolgálattjára^{76h}
szerencsés előmenetellel megáldja, s napját ez földön sok időkre terjessze.

Nagyságodhoz tartozandó fiúi kötelességünk is azt kívánván, hogy az mint ed-dig magunk és Hatalmas Császáruk^{nak} ez három országra nézendő dolgokról tudósítottuk, úgy most is azont el nem múltattuk. Ez elmúlt napokban Moldvából (Moldovából) mint lött vala kijöveteli hadaink^{nak}, ugyan az ország akarattjából, hogy Hatalmas Császár országa is ne pusztulna. Nagyságodnak értésére adtam vala, az kozák had mint jött be lengyellel egy értelemről, kibocsátván az lengyel az kozákok közé Vasile (Vassilia) vajdát, es az moldvai (moldvuay) tökéletlen nép is ismét kozák mellé adván magát jött Havasalföldre (Hauasalj feöltre).⁷⁷ⁱ Az holott az mi hadainkból is valami, valami rész Máté (Mátthe) vajdáéből is lévén, bolond előtttek járó ember az vajdának magára várta és az ellenség miatt nem kevés kárt tött. Ezzel az ellenség fölfuvalkodván Havasalföldet (Hauasalj feöldet) égetvén, pusztítván, hogy innen való segítség ne érkezhethék, mely már

75 Radnót (ma: Iernut, Románia)

76 ^h Feltehetőleg másolási hiba történt, mert a szövegben „szolgáttjára” szerepel.

77 ⁱ Az eredeti szöveg következetesen „Havasaljfeöldét” ír, a továbbiakban maradok a megszokott Havasalföld megnevezésnél.

útba is volt, sietett Máté (Mathe) vajdára. Az kiis^{78j} állapottal várván^{79k} az mi számunk szerint ez hónap huszonhetedik napján megharcoltak, és Vasile (Vasilja) vajdát az kozák vejével^{80 81l} s hadaival igen megverte, sok népét levágta, lövő szerszámai,^{82m} szekerei és sátorai, gyalogja mint ideveszett. Már tovább mit fog-nak cselekedni, az üdő mutattya meg, de ha az lengyel és kozák közt végben megyen az békesség, kiben Vasile (Vassilia) törekedett, és im addig mind frigye is volt, még ide jártak. Kétség nélkül, nem nyugosznak meg, hanem ismét az Hatalmas Császár országira igyekeznek. Azon közben az mint érttyük, német részről való jóakarói⁸³ is találkoznak Vasilénak (Vassiliának), kire Hatalmas Császár és Nagyságtok, kikre bízottt [185v] az ide ki való vigyázás, velünk együtt gondot nem visel, nem tehetünk róla, ha az országok el pusztulnak, es Hatalmas Császár adai be nem mehetnek.

Ezekben ezért az Nagyságod tanácsát es reánk való gondviselését fiúi szeretettel kívánnjuk, mind az előtti⁸⁴ⁿ s mind az minapi követünk^{8586o} által tett ajánlására emlékeztetvén kívánnjuk tudni, ha az szükségh úgy kívánnya, es ez az német ismét nem nyugo[d]ván^{87p} ez két országra indulna, Nagyságodnak honnan és mi móddal való jó akarattját, segítségét remélhessük úgy, hogy ahhoz megfoghatkozás nélkül bízassunk. Kiért mi is Hatalmas Császárunk után Nagyságodnak háládatlanok nem leszünk. Temesvári (Thömös várj) szandzsákság⁸⁸ ide s Havasalföldhöz (Hauasaly feöldehez) annál inkább nem messze volna. Ezek után Isten tartsa meg Nagyságodat sok esztendőig jó egészségben. Íratott az Bar-

78 ^j Feltehetően „kevés” értelemben.

79 ^k A utóbbi három szó aláhúzva szerepel, közülük az „Alapottal” szó pedig az idézett formában.

80 Tyimofej/Tyimos Hmelnickij, Bogdan Hmelnickij fia, Vasile Lupu vajda vejé.

81 ^l A szövegben „kozáák vejével” formában szereplő kifejezést aláhúzták.

82 ^m Az eredetiben „leöveő szerszamat” szerepel, azonban ez feltehetően másolási hiba.

83 Feltehetően itt is azokra utal Rákóczi, akiket édesanyjának írt levelében is említett. Vö. *Kármán*, 2006. 967. p.

84 ⁿ A „mint az eleötti” kifejezés aláhúzva szerepel a szövegben.

85 A fennmaradt források alapján egyelőre nem tudni, ki ment Boldvai követsége után a budai pasához.

86 ^o A „keouettünk” szó aláhúzva szerepel az eredetiben.

87 ^p A szövegben „nyugován” szerepel, valószínűleg elírás.

88 Helyesebben: temesvári vilajet (pasaság).

caságon (Barcaságon)⁸⁹ Földvárott (Feölduárat),⁹⁰ pünkösdi havának 30. napján, 1653.

Nagyságodnak jó akarattal szolgáló fia.

R[ákóczi] G[y]örgy

Jelzet: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 126. Konv. I. fol. 185rv

3.

Buda, 1658. február 27.

Majtényi András levele az erdélyi rendeknek

[206r] Az tekintetes Nagyságos Nemzetes Uraknak és fő rendeknek
az nékem nagy bizodalommal való jóakaró Uramnak^{91q} adassék.

Nagyságtoknak s Kegyelmeteknek alázatos szolgálatomat ajánlom es az Szent Istentől örvendetes^{92r} életet^{93s} kívánunk meg adatnia. Isten áldomásából 22. februarii Budára (budára) érkeztem. Másod napon az Nagyságos Vezérrel⁹⁴ szemben lévén az levelet megadván az ország⁹⁵ nevével köszöntvén^{96t} az ajándékot is bemutattam^{97u} volt, de el nem vevé akkor, az szállásomra visszahoztam. Az harag igen nagy azért, hogy az ország hűségében állandó nem volt, es az fejedelmet⁹⁸ befogatta az fejedelemségre s azért is, hogy az országra fegyverrel ment. Én pedig mint az országot s másokat eléggé mentettem s az tüzet oltani [igyekeztem],^{99v} de ezen keveset végezhettem. Ennek utána mire mehetek, az

89 Barcaság (ma: *Țara Bârsei, Románia*)

90 Földvár (ma: *Feldioara, Románia*)

91 ^q Az eredeti szövegben „uramimnak” szerepel, ami feltehetően elírás.

92 ^r Az eredeti szövegben „örvendetes” szerepel, ami valószínűleg másolási hiba.

93 ^s Az eredeti szövegben „éltet” szerepel, feltehetően másolási hiba.

94 Gürdzü Kenán pasa (1656. november 20. — 1658. november 10.).

95 Erdély

96 ^t Feltehetően „köszöntvén”-t takar az eredeti szövegben szereplő „kiszentén” szó.

97 ^u A szövegben „mudattom” szerepel.

98 II. Rákóczi György (1648–1660)

99 ^v A szó nem szerepel az eredeti szövegben, csupán értelmező kiegészítés.

Jóisten tudja. Engem az Portára köldtenek az fő vezérhöz¹⁰⁰ azon törökkal¹⁰¹ az ki Erdélyben (Erdelben) volt. Holnap minten^{102w} okvetetlen megindulunk Drinápolyban (Andrinapolban)¹⁰³ s postán megyünk, s az Portára menendő követeket¹⁰⁴ ne késleltesse, hová hamarébb elküldje ajándékkal s alázatos levéllel^{105x} az idő késedelmet nem kíván. Most jól alkalmatosság vagyon. Minden részekre az parancsolatok kimentek, hogy az hadnak készen legyenek, valóban is nagy készületben vannak. Isten Drinapolyban (Drinápolban) vivén, ha életben leszek, bővebben írok. Tartsa meg Isten Nagyságtokat s Kegyelmeteket [206v] jó egészségben. Írtam Budán 27. Februarii 1658. Nagyságotoknak s Kegyelmeteknek szegény alázatos szolgája.

Majtényi András (Maitenj András)

Országi fő tolmácsa

Jaj énnekem^{106y} másoknak mi jut benne csak Isten tudja.

Jelzet: ÖStA HHStA Türkei I. (Turcica) Kt. 129. fol. 206rv

Levéltári források és felhasznált irodalom

Kiadatlan források

ÖStA HHStA Türkei	Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staataarchiv, Türkei I. (Turcica)
ÖStA KA HKR Prot. Bd.	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protokollbücher des Wiener Hofkriegstrats, Band

100 Köprülü Mehmed

101 A források alapján egyelőre nem világos, kire utalhat Majtényi. Kraus szerint Rhédey Ferenc-hez küldött a Porta egy csauszt. *Kraus*, 1994. 299. p.

102 ^w Feltehetőleg „minden” értelemben.

103 Drinápoly/Edirne (ma: Törökország)

104 1658 elejéről nincs adatunk arra, hogy valóban küldtek volna a Portára követeket Erdélyből — Szalárdi szerint még 1657 végén küldték el Keresztesi Ferencet —, csak majd egy évvel később ment főkövetség. Vö. *Szalárdi*, 1980. 392. p. ill. *Kraus*, 1994. 333. p.

105 ^x Az eredetiben „leullel” szerepel, feltehetően másolási hiba.

106 ^y A szövegben „énekekem” forma szerepel, ami feltehetően másolási hiba.

Kiadott források

- Bethlen*, 1829. *Bethlen Imre*: Második Rákótzai György ideje. Nagyenyed, 1829.
- Bethlen*, 1993. *Bethlen János*: Erdély története 1629-1673. (ford. p. Vársárhelyi Judit), Bp., 1993.
- Hurmuzaki*, 1885. *Hurmuzaki, Eudoxiu de* (publ.): Documente privitoare la Istoria Românilor. Vol. V. Partea I. 1650–1699. București, 1885.
- Jedlicska*, 1910. *Jedlicska Pál* (szerk.): Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Bp., 1910.
- Kraus*, 1994. *Kraus, Georg*: Erdélyi krónika 1608–1665. (ford. Vogel Sándor) 1. kiad. Csíkszereda, 1994.
- TMÁO II. *Szilády Áron — Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Államokmánytár II. kötet. Pest, 1869.
- TMÁO III. *Szilády Áron — Szilágyi Sándor* (szerk.): Török-magyar-kori Államokmánytár III. kötet. Pest, 1870.
- MHHD XXIII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Bp., 1874. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 23.)
- MHHD XXIV. *Szilágyi Sándor* (szerk.): A két Rákóczy György családi levelezése. Bp., 1875. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. I. Diplomataria, 24.)
- MHHS VIII. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Rozsnyai Dávid történeti maradványai. Bp., 1877. (Monumenta Hungariae Historica. Ser. II. Scriptores)
- Monumenta Hungarica I. *Rumy Károly György* (szerk.): Monumenta Hungarica, az az Magyar Emlékezetes Írások. I. Pest, 1817.
- Szalárdi*, 1980. *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. Szakály Ferenc (szerk.). Békéscsaba, 1980.

- EOE XI. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae. XI. (1649–1658) Bp., 1886.
- EOE XII. *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae. XII. (1658–1661), Bp., 1887.
- EÉKH I. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély és az északkeleti háború I. Levelek és okiratok. Transylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta. Bp., 1890.
- EÉHK II. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Erdély és az északkeleti háború II. Levelek és okiratok. Transylvania et bellum boreo-orientale. Acta et documenta. Bp., 1891.
- TT 1889. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Levelek és okiratok II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetései történetéhez. I–III. közlemény. In: Magyar Történelmi Tár. 3. Sorozat, 12. kötet. 1889. 326–353., 451–490., 637–677. p.
- Tusor*, 2015. *Tusor Péter* (szerk.): “Írom kegyelmednek, mint igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei Magyar arisztokratákhoz, nemessekhez (1635–1665), Bp., 2015.
- Veress*, 1938. *Veress, Andrei* (szerk.): Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești. Vol. X. Acte și scrisori. (1637–1660), București, 1938.

Felhasznált szakirodalom

- Ács*, 2002. *Ács Pál*: Bécsi és magyar renegátok mint szultáni tolmácsok: Mahmud és Murád. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál — Pálffy Géza — Tóth István György. Bp., 2002. 15–27. p.
- Ágoston*, 2005. *Ágoston Gábor*: Birodalom és információ: Konstantinápoly, mint a koraujkori Európa információs központja. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 31–60. p.

- Benda*, 2004. *Benda Kálmán*: Diplomáciai szervezet és diplomaták Erdélyben Bethlen Gábor korában. In: A nemzeti hivatástudat nyomában. Szerk.: Lukáts János. Protestáns Bp., 2004. 197–202. p. (Protestáns Művelődés Magyarországon 11.) (Eredetileg megjelent: Századok 115. (1981) 725–730. p.)
- Bíró*, 1921. *Bíró Vencel*: Erdély követei a Portán. Kolozsvár, 1921.
- B. Szabó*, 2001. *B. Szabó János*: II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. In: Hadtörténelmi Közlemények 114. (2001) 2–3. sz. 231–278. p.
- B. Szabó*, 2006. *B. Szabó János*: Erdély katasztrófája 1658-ban. A védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai. In: Aetas 21. (2006) 2–3. sz. 204–218. p.
- B. Szabó*, 2012. *B. Szabó János*: Az erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688). In: Hadtörténelmi Közlemények. 125. (2012) 4. sz. 1015–1050. p.
- B. Szabó–Sudár*, 2012. *B. Szabó János — Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez (1. rész). In: Századok 146. (2012) 5. sz. 1017–1048. p.
- B. Szabó–Sudár*, 2013. *B. Szabó János — Sudár Balázs*: „Independens fejedelem az Portán kívül” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (2. rész) In: Századok 147. (2013) 4. sz. 931–999. p.
- Cziráki*, 2015. *Cziráki Zsuzsanna*: Habsburg–Oszmán diplomácia a 17. század közepén: Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). In: Századok 149. (2015) 4. sz. 835–871. p.

- Fekete*, 1973. *Fekete Lajos*: Budapest története a török korban. In: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk.: Kubinyi András — Gerevich László– Fekete Lajos — Kosáry Domokos. Bp., 1973. 337–434. p.
- Gebei*, 2004. *Gebei Sándor*: II. Rákóczi György külpolitikája 1648–1657. Bp., 2004.
- Gebei*, 2007. *Gebei, Sándor*: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007.
- Gévay*, 1841. *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Hadnagy*, 2010. *Hadnagy Szabolcs*: Köprülü Mehmed egri kormányzósága — egy oszmán államférfi életrajzának kérdőjelei. In: Keletkutatás 2010. 1. sz. 107–113. p.
- Hiller*, 1992. *Hiller István*: Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645. Esterházy-Studien. Wien — Köln — Weimar, 1992.
- Hiller*, 1998. *Hiller István*: A „Titkos Levelezők” intézménye. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter — Rihmer Zoltán — Thoroczkay Gábor. Bp., 1998. 204–216. p.
- Jakó*, 2010. *Jakó Klára*: '...csak induljunk tractában'. Diplomáciai írásbeliség és protokoll az Erdélyi Fejedelemség külkapcsolataiban. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk.: Sipos Gábor — Pál Judit. Kolozsvár, 2010. 149–154. p.
- Jakó*, 2012. *Jakó Klára*: Havasalfölde és Moldva szerepe Erdély portai kapcsolataiban. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál — Székely Júlia. Bp., 2012. 140–157. p.
- Kármán*, 2006. *Kármán Gábor*: A bellum iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban. In: Századok 140. (2006) 3. sz. 939–971. p.

- Kármán*, 2011. *Kármán Gábor*: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Bp., 2011.
- Kármán*, 2012. *Kármán Gábor*: II. Rákóczi György 1657. évi lengyel hadjáratának diplomáciai háttere. In: Századok 146. (2012) 5. sz. 1049–1084. p.
- Kármán*, 2013a *Kármán Gábor*: Egy közép-európai odüsszeia a 17. században. Harsányi Nagy Jakab élete. Bp., 2013.
- Kármán*, 2013b *Kármán Gábor*: György Rákóczi II's Attempt to Establish a Local Power Base among the Tributaries of the Ottoman Empire 1653–1657. In: *Power and Influence in South-Eastern Europe 16th–19th Century*. Eds.: Maria Baramova — Plamen Mitev — Ivan Parvev — Vanja Racheva. Berlin, 2013. 229–244. p.
- Kármán*, 2014a *Kármán Gábor*: Kézcsók a pasának? Erdélyi követek Budán. In: Történelmi Szemle 56. (2014) 4. sz. 639–662. p.
- Kármán*, 2014b *Kármán Gábor*: Translation at the 17th Century Transylvanian Embassy in Constantinople. In: *The Ottoman Orient and East Central Europe*. Hg.: Robert Born — Andreas Puth. Stuttgart, 2014. 253–277. p.
- Kósa*, 1942. *Kósa János*: II. Rákóczi György, Budapest, 1942.
- Meienberger*, 1973. *Meienberger, Peter*: Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhornals kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bern — Frankfurt am Main, 1973.
- Milewski*, 2009 *Milewski, Dariusz*: Ellenségekből szövetségesek: Lengyel-erdélyi kapcsolatok 1648–1653. In: *Kármán Gábor — Szabó András Péter (szerk.): Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. Bp. 2009. 25–60. p.

- Papp*, 1989–1990. *Papp Sándor*: Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről. In: *Acta Academicae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana* Szerk. Szegfű László. Szeged, 1989–1990. 21–31. p.
- Papp*, 2009. *Papp Sándor*: II. Rákóczi György és a Porta. In: *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora.* Szerk.: Kármán Gábor — Szabó András Péter. Bp., 2009. 99–170. p.
- R. Várkonyi*, 2005. *R. Várkonyi Ágnes*: Európai játéktér — magyar politika 1657–1664. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk.: Hausner Gábor. Bp., 2005. 577–614. p.
- Șerban*, 1991. *Șerban, Constantin*: Vasile Lupu, Domn al Moldovei (1634–1653). București, 1991.
- Sîrbu*, 1899. *Sîrbu, Ion*: Matei-vođa Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632–1654. (Zur Geschichte des europäischen Orients.) Leipzig, 1899.
- Sudár*, 2011. *Sudár Balázs*: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forgatagában (1657–1660). In: *Hadtörténelmi Közlemények* 124. (2011) 3. sz. 891–895. p.
- Szabados*, 2016a *Szabados János*: „...Inquisition wider Emericum Balassa in puncto des erschossenen Diezens...” (Vizsgálat Balassa Imre ellen a lelőtt Dietz ügyében) In: *Hadtörténelmi Közlemények* 129. (2016) 2. sz. 559–581. p.
- Szabados*, 2016b *Szabados János*: A 17. századi Habsburg hírszerzés „gyöngyszeme” — Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz. In: *Aetas* 31. (2016) 3. sz. Megjelenés alatt.
- Szabados*, 2016c *Szabados János*: Habsburg–oszmán kommunikáció a 17. század derekán. Johann Dietz császári futár halálának körülményei és következményei. In: *Hende Fanni — Pataki Katalin — Bodnár-Király Tibor* (szerk.): *KoraújkorÁSZ. Koraújkorral foglalkozó doktoranduszok tanulmányai.* Bp., 2016. Megjelenés alatt

- Szilágyi*, 1891. *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczy György 1621–1660. Bp., 1891.
- Várkonyi*, 2008. *Várkonyi Gábor*: A nádor és a fejedelem. Gondolatok Wesselényi Ferenc és II. Rákóczi György kapcsolatáról. In: Portré és Imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: G. Etényi Nóra — Horn Ildikó. Bp., 2008. 147–162. p.
- Zahariuc*, 2009. *Zahariuc, Petronel*: Gheorge Ștefan moldvai vajda és II. Rákóczi György erdélyi fejedelem kapcsolata. In: Szerecsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. Szerk.: Kármán Gábor — Szabó András Péter. Bp., 2009. 61–96. p.

Tartalom

Forrásközlések

Géra Eleonóra

Pillanatképek az ostrom utáni Budáról: török hadifoglyok,
kincskeresők, szerencsevadászok 147

Oross András

Johann David Palm jelentése a Budai Kamarai
Adminisztrációról és Buda város viszonyairól (1694) 207

Szabados János

Erdélyi vonatkozású levélmásolatok egy budai
Habsburg kém (Hans Caspar) tevékenysége nyomán 261

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.